

‘Nieuwe Heren, Nieuwe *Gysbreghts*’

Een onderzoek naar de actualisering van de producties van *Gysbreght van Aemstel* na 1968

Masterthesis deeltijdmaster Nederlandse taal en cultuur

Universiteit Utrecht

Cursuscode 200800095

Begeleider
Tweede lezer

Dr. Marco Prandoni
Dr. Arie Gelderblom

Rita van Dooren 3331466
Tilburg, april 2010

Voorwoord

‘Middelbare scholieren kennen *Gysbreght van Aemstel*¹ en Vondel alleen nog van straatnamen.’²

De actualisering van de producties van Vondels *Gysbreght van Aemstel* na 1968 staat in deze scriptie centraal. Vondel en *Gysbreght van Aemstel* vormen een rode draad in mijn schoolloopbaan.

Master of Arts aan de Universiteit van Utrecht

Van september tot november 2008 volgde ik de werkcolleges *Amsterdam op het Toneel* van de onderzoeksmaster, begeleid door Marco Prandoni. Tijdens deze collegereeks kwam een aantal zeventiende-eeuwse toneelstukken in relatie tot de stad Amsterdam aan de orde.

Ter afsluiting van de collegereeks hebben Erna Schuppen en ik een nota over de opvoeringstraditie van *Gysbreght van Aemstel* en *De Spaanschen Brabander* geschreven.

Tijdens mijn onderzoek voor de onderzoeksmaster heb ik filmfragmenten van producties vóór 1968 van *Gysbreght van Aemstel* bekeken op de website *Een leven lang theater*. Van de producties uit 1988-1989 en 1990-1991 zijn de openingsscènes te zien op Youtube. Van Theatergroep Nomade, in regie van Ab Gietelink, heeft de collegegroep van de onderzoeksmaster in 2008 in Breda *Gysbreght van Aemstel* bezocht.

Niet alleen de beelden van de filmfragmenten en mijn herinneringen aan de voorstelling van Carel Briels en de productie van Nomade fascineerden mij, maar ook de bevindingen in mijn nota vroegen om nader onderzoek.

Tijdens mijn onderzoek voor mijn nota bleek dat *Gysbreght* in de jaren zestig door veel critici onspeelbaar werd geacht. Er is te weinig handeling, te weinig ontwikkeling, geen spanning en humor, de taal is te ingewikkeld, *Gysbreght van Aemstel* is statisch en saai. Veel acteurs waren na 1968 opgelucht, omdat er een einde kwam aan de jaarlijkse opvoeringverplichtingen en het publiek had geen uren durende ‘culturele opvoeding’ meer te verduren.

Maar na 1968 wordt *Gysbreght van Aemstel* met enige regelmaat opgevoerd. Hoe kan dat? *Gysbreght van Aemstel* werd toch onspeelbaar geacht én acteurs en publiek waren eindelijk verlost van een pijnlijke verplichting? Het fascineert mij dat regisseurs en publiek nog steeds geboeid zijn door *Gysbreght van Aemstel*, zo, dat burgemeester Job Cohen de traditie in 2010 zelfs weer in ere poogt te herstellen.³

Welke zeggingskracht heeft *Gysbreght* voor de hedendaagse regisseurs en publiek? Welke bewerkingen en welke actualisering brachten regisseurs aan en waarom?

In 1975 schreef Bresser de recensie *Gijsbrecht gaat het weer helemaal maken*⁴. Aan deze recensie heb ik de titel voor mijn masterthesis ontleend. Naar het spreekwoord ‘nieuwe meesters, nieuwe wetten’, verwees Bresser met zijn ‘Nieuwe Heren, Nieuwe *Gijsbrechts*’. Hoe toepasselijk blijkt deze uitspraak uit 1975 als in 2010 wordt teruggekeken op de vele en diverse producties die na 1968 van *Gysbreght van Aemstel* op de planken zijn verschenen.

¹Ik heb gekozen voor de spelling: *Gysbreght van Aemstel* (naar de spelling van Vondel). Wanneer een regisseur, schrijver/recensent of (theater)gezelschap voor een andere spelwijze heeft gekozen, heb ik die aangehouden.

²*Gijsbreght herboren in Muider slot*. Mienstra. R., Gooi en Eemlander 27 augustus 2003

³*Gijsbrecht in harnas op nieuwjaarsreceptie*. Freriks. K., NRC 2 januari 2010

⁴*Gijsbrecht gaat het weer helemaal maken*. Bresser. J.P., De Volkskrant *zonder datum*. (recensie uit 1975)

Dankwoord

Ik dank al mijn leraren en hun liefde voor ons vak.

Medewerkers van het Theater Instituut Nederland in Amsterdam (verder TIN genoemd), in het bijzonder Esmee van Apeldoorn en Fons Strijdonk, omdat zij én bij mijn bezoeken aan het TIN én op afstand veel werk hebben verricht.

Bart Diedo van het Instituut voor Media- en Cultuurwetenschappen, opleiding Theater, Film- en Televisiewetenschap in Utrecht en Anne-Rose Bantzinger, kunstredactrice bij Het Parool, voor hun genereuze medewerking.

Regisseur Riëks Swarte die door pakken sneeuw, uit Haarlem naar Tilburg kwam voor een interview.

Inhoud

Voorwoord

1 Inleiding

1.1	Vooraf	8
1.2	De onderzoeksvraag	10
1.3	Het startpunt: 1968	11
1.4	De inhoud van deze scriptie	12
1.5	De bronnen	13

2 *Gysbreght van Aemstel* van 1637 tot heden

2.1	Inleiding	15
2.2	De opvoeringstraditie in samenhang met de tijd	16
2.3	1637	17
2.4	1638-1772: De Schouwburg aan de Keizersgracht	17
2.5	1774-1890: De Houten Kast aan het Leidseplein	18
2.6	1892-1968: De Nieuwe Stadsschouwburg	19
2.7	1968-2010: Een levendige parttime <i>Gysbreght van Aemstel</i>	24

3 Recensies van de geselecteerde producties

3.1	Inleiding	33
3.2	De aard van de recensies	33
3.3	De terugkerende thema's in de recensies	35
3.3.1	Overeenstemming	35
3.3.2	Het beëindigen van de traditie: de voorstanders	37
3.3.3	Het beëindigen van de traditie: de tegenstanders	37
3.4	Verschuiving van de rol van Aktie Tomaat in de recensies	39
3.5	Kunsthistorisch misverstand	41
3.6	De laatste voorstelling	43

4 Wat is actualisering en waarom werd *Gysbreght van Aemstel* geactualiseerd?

4.1	Inleiding	45
4.2	Wat is actualisering?	46
4.3	Waarom werd <i>Gysbreght van Aemstel</i> geactualiseerd?	47

5 De onderzochte productie: 1975 Het Publiektheater *Gijsbrecht van Amstel*

5.1	Inleiding	49
5.2	De aanleiding	49
5.3	Waarom een actualisering van <i>Gijsbrecht van Amstel</i> ?	49
5.4	Hoe krijgt de actualisering vorm?	50
5.4.1	Actualisering 1 Het handelen van <i>Gijsbrecht van Amstel</i>	50
5.4.2	Actualisering 2 Scèneomzettingen en interpretatieveranderingen	51
5.4.3	Actualisering 3 Alle vijanden samengebracht onder één persoon	51
5.4.4	Actualisering 4 Beide rollen bestemd voor één acteur: Willebord en Gozewijn	52
5.4.5	Actualisering 5 Rafaël vervangen door Magteld van Velzen	52
5.4.6	Actualisering 6 Het decor	52
5.4.7	Actualisering 7 De kostumering	53
5.4.8	Actualisering 8 De muziek en de bewegingen	54

5.5	Actualisering 9 Woord en daad dicht bij elkaar	54
5.5.1	Welke tekstdelen cq. welke woorden zijn bewerkt en later hersteld?	54
5.6	Wat vonden de recensenten van de totale tekstbewerking?	57
5.7	Wisselwerking met maatschappelijke ontwikkelingen	57
5.8	Wat is het algemene oordeel van de recensenten op (de actualisatie van) de totale productie?	57
6	De onderzochte productie: 1988-1989 Het Nationale Toneel <i>Gijsbrecht van Aemstel</i>	
6.1	Inleiding	59
6.2	De aanleiding	60
6.3	Waarom een actualisering van <i>Gijsbrecht van Aemstel</i> ?	60
6.4	Hoe krijgt de actualisering vorm?	60
6.4.1	Actualisering 1 Eigen engagement met de traditie	61
6.4.2	Actualisering 2 De visie op de rol van Gijsbrecht en Badeloch	63
6.4.3	Actualisering 3 Het decor	63
6.4.4	Actualisering 4 De muziek	65
6.5	Welke tekstdelen cq. welke woorden zijn bewerkt?	65
6.5.1	Actualisering tekst: de monologen	65
6.5.2	Actualisering tekst: de reien	65
6.5.3	Actualisering tekst: de Rafaël-tekst	65
6.6	Wat vonden de recensenten over de totale tekstbewerking?	65
6.7	Wisselwerking met maatschappelijke ontwikkelingen	65
6.8	Wat is het algemene oordeel van de recensenten op (de actualisatie van) de totale productie?	66
7	De onderzochte productie: 1990-1991 Toneelgroep Amsterdam <i>Gysbrecht van Aemstel</i>	
7.1	Inleiding	68
7.2	De aanleiding	68
7.3	Waarom een actualisering van <i>Gysbrecht van Aemstel</i> ?	69
7.4	Hoe krijgt actualisering vorm?	70
7.4.1	Inleiding: Gysbrecht met voetnoten een reconstructie	70
7.4.2	College theaterhistorie	71
7.4.3	Actualisering 1a Een reconstructie. De klassieke speelstijl	72
7.4.4	Actualisering 1b Een reconstructie. De speelstijl: geen Stanislavski	72
7.4.5	Actualisering 1c Een reconstructie. Mannelijke acteurs	73
7.4.6	Actualisering 1d Een reconstructie. Het decor	73
7.4.7	Actualisering 1e Een reconstructie. De muziek	74
7.5	Welke tekstdelen cq. welke woorden zijn bewerkt?	74
7.5.1	Tekstopvatting 1 Een reconstructie. Retorica	75
7.5.2	Tekstopvatting 2 Een reconstructie. De reien geïllustreerd	75
7.5.3	Tekstopvatting 3 Een reconstructie. Alexandrijnen	75
7.6	Wisselwerking met maatschappelijke ontwikkelingen	76
7.7	Wat is het algemene oordeel van de recensenten op (de actualisatie van) de totale productie?	76
8	De onderzochte productie: 1995 100-jarige Stadsschouwburg <i>Gysbrecht van Aemstel</i>	
8.1	Inleiding	78
8.2	Aanleiding	78
8.3	Waarom een actualisering van <i>Gijsbrecht van Aemstel</i> ?	78

8.4	Hoe krijgt de actualisering vorm?	79
8.4.1	Actualisering 1 De oppoetsbeurt: de rollen	79
8.4.2	Actualisering 2 De oppoetsbeurt: het decor	79
8.4.3	Actualisering 3 De oppoetsbeurt: de muziek	80
8.4.4	Actualisering 4 De oppoetsbeurt: de tekst	80
8.5	Welke tekstdelen cq. welke woorden zijn bewerkt?	80
8.5.1	Wat vonden de recensenten over de totale tekstbewerking?	81
8.6	Wisselwerking met maatschappelijke ontwikkelingen	82
8.7	Wat is het algemene oordeel van de recensenten op (de actualisatie van) de totale productie?	82
9	De onderzochte productie: 2003 Theatergroep Nomade <i>Gijsbreght van Aemstel</i>	
9.1	Inleiding	84
9.2	De aanleiding: Waarom <i>Gijsbreght</i> ?	85
9.3	Waarom een actualisering van <i>Gijsbreght van Amstel</i> ?	85
9.4	Hoe krijgt de actualisering vorm?	86
9.4.1	Actualisering 1a Eigen engagement met de Nederlandse cultuurgeschiedenis	87
9.4.2	Actualisering 1b Eigen engagement met de actualiteit: de botsing tussen beschavingen	87
9.4.3	Actualisering 2a Het decor: montagevoorstelling	88
9.4.4	Actualisering 2b Het decor: locatietheater	88
9.4.5	Actualisering 3 Het geluid: een montage van stijlen	89
9.4.6	Actualisering 4 Omgang met de tekst	90
9.5	Welke tekstdelen cq. welke woorden zijn bewerkt?	90
9.6	Wisselwerking met maatschappelijke ontwikkelingen	91
9.7	Wat is het algemene oordeel van de recensenten op (de actualisatie van) de totale productie?	92
10	De onderzochte productie: 2008 Theatergroep Nomade <i>Gijsbreght van Aemstel</i>	
10.1	Inleiding	93
10.2	De aanleiding:Waarom <i>Gysbreght</i> ?	93
10.3	Waarom weer een actualisering van <i>Gijsbreght van Amstel</i> ?	94
10.4	Hoe krijgt de actualisering vorm?	94
10.4.1	Actualisering 1 Eigen engagement: de strijd tussen het klassieke en het moderne	94
10.4.2	Actualisering 2 Een montagevoorstelling: de strijd tussen het klassieke en het moderne	95
10.4.3	Actualisering 3 Het decor: locatietheater	96
10.4.4	Actualisering 4 Geluid: een montage van stijlen	96
10.4.5	Actualisering 5 Omgang met de tekst	96
10.5	Welke tekstdelen cq. welke woorden zijn bewerkt?	97
10.6	Wisselwerking met maatschappelijke ontwikkelingen	97
10.7	Wat is het algemene oordeel van de recensenten op (de actualisatie van) de totale productie?	98
11	Nabeschuiving	
11.1	Waarom werd <i>Gysbreght van Aemstel</i> weer in productie gebracht?	99
11.2	Waarom werd <i>Gysbreght van Aemstel</i> geactualiseerd?	99

11.3	Hoe krijgt de actualisering vorm?	101
11.3.1	De tekst	101
11.3.2	De vertolking van Gysbreght van Aemstel als personage	102
11.3.3	De speelstijl	102
11.3.4	Het decor	102
11.3.5	De kostuums	103
11.3.6	De muziek	103
11.4	Engagement	
11.4.1	Het Publiekstheater 1975	103
11.4.2	Het Nationale Toneel 1988-1989	104
11.4.3	Toneelgroep Amsterdam 1990-1991	104
11.4.4	100-jarige Stadsschouwburg: 1995	105
11.4.5	Theatergroep Nomade 2003 en 2008	105
11.5	Het publiek en de taal van Vondel	105
11.6	'Nieuwe Heren, Nieuwe <i>Gysbreghts</i> '	106
12	Literatuurlijst	108
13	Bijlagen	
Bijlage 1	Criteria bij de producties bladzijde 11	120
Bijlage 2	Analyse recensies 1988-1989 en 2008 bij bladzijde 35	122
Bijlage 3	Verwijzingen bij bladzijde 37	126
Bijlage 4	Verwijzingen bij bladzijde 39	128
Bijlage 5	Verwijzingen bij bladzijde 44	129
Bijlage 6	Verwijzingen bij bladzijde 45	131

1

Inleiding

Dit *cultural icon* van het Nederlandschap.⁵

1.1 Vooraf

Porteman en Smits-Veldt schrijven in *Een nieuw vaderland voor de muzen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1560-1700* dat *Gysbreght van Aemstel* het meest prestigieuze Nederlandse toneelstuk zou worden: *Gysbreght van Aemstel* werd nationaal bezit.⁶

In 1968 kwam een einde aan de traditie van de jaarlijkse opvoeringen op nieuwjaarsdag. In 1967 werden ten tijde van een *Gysbreght*opvoering in de Rotterdamse Schouwburg -Hans Croiset herinnert het zich nog- punaises op het podium gegooid.⁷

Sommige recensenten noemden de jaarlijkse opvoering een ‘dierbare traditie’⁸, sommigen de beëindiging van de traditie ‘het einde van een jeugdtrauma.’⁹ Oomers schreef in 1988 dat ‘voor veel Amsterdammers stierf, met de *Gijsbrecht*, het Nederlandse toneel.’¹⁰ Er was blijkbaar iets mis met *Gysbreght van Aemstel*.

Schouten van De Volkskrant blikte in 1988 terug: ‘Er moest zoets als een haat-liefdeverhouding geweest zijn tussen onze vaderlandse toneelwereld en dit lastige stuk.’¹¹

René van Stipriaan schrijft in zijn artikel *Wat mankeert er toch aan de Gysbreght*: ‘Maar wat het stuk vooral tegen heeft gehad, is de loden last van de traditie waarin Gysbreght eeuwenlang de rol van nationale held tegen wil en dank moest spelen.’¹²

Gysbreght van Aemstel krijgt vele kwalificaties. Hij wordt het ‘*pièce de résistance*’ uit onze nationale (theater)geschiedenis¹³ genoemd, ‘met zinnen die in ons collectieve geheugen zitten’¹⁴ en ons ‘kollektief kultureel geweten vormt’¹⁵. *Gysbreght van Aemstel* zou

⁵ Prandoni. M., *Een mozaïek van stemmen. Verbeeldend lezen in Vondels Gysbreght van Aemstel*. Hilversum 2007. p.14-15

⁶ Porteman. K., en M. B. Smits-Veldt. *Een nieuw vaderland voor de muzen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1560-1700*. Amsterdam: 2008. p. 382

⁷ *Haagse Gijsbrecht in debat met de eigen traditie. Gees Linnebank op dreef in grondmest*. Schouten. M., De Volkskrant 27 december 1988

⁸ *Hans Croiset en de ‘Gijsbrecht van Aemstel’: ‘Een gevecht voor en tegen de traditie.’* Haan. R. de., De Haagse Courant. 24 december 1988

⁹ *Een nieuwe Gijsbrecht keert terug. Met maagden in Hare Krishna-stijl*. Berge. ten H., De Telegraaf 18 januari 1975

¹⁰ *De Droom van Badeloch*. Oomens., Algemeen Dagblad 23 december 1988

¹¹ *Haagse Gijsbrecht in debat met de eigen traditie. Gees Linnebank op dreef in grondmest*. Schouten. M., De Volkskrant 27 december 1988

¹² Pleij. H., en W. van den Berg. *Mooi meegenomen? Over de genietbaarheid van oudere teksten uit de Nederlandse letterkunde*. Amsterdam: 1997. p.156

¹³ *De wonderlijke verrijzenis van de Gijsbrecht*. Velden. E. van der., Het Utrechts Nieuwsblad/NZC 22 december 1988 (dezelfde, alleen andere foto’s: *De wonderlijke herrijzenis van de Gijsbrecht* Velden. E. van der., PZC 23 december 1988 en zonder foto’s *Het Nationale Toneel steekt Vondel in nieuw jasje. De wonderlijke verrijzenis van de Gijsbrecht*. Velden. E. van der., Het Leidsch Dagblad 24 december 1988)

¹⁴ *Gysbreght van Aemstel met Vlaamse hip hop, zonder zing-zang*. Schouten. M., De Volkskrant 3 januari 1991

‘een sonoor klinkende plechtigheid’¹⁶, ‘een lastig stuk’¹⁷ of ‘een draak van een stuk’¹⁸ zijn. Buijs schreef over ‘het karrepaard *Gysbreght van Aemstel*’¹⁹ en Van der Velde noemde *Gysbreght van Aemstel* ‘een dramatisch en psychologisch krakkemikkig geconstrueerd drama.’²⁰ Het bekijken van *Gysbreght van Aemstel* werd door Rijkema ‘een confrontatie aangaan’²¹ genoemd.

Wat is de fascinatie van de regisseurs om *Gysbreght van Aemstel* op de planken te brengen en waarom komt het publiek? Hoe wordt *Gysbreght van Aemstel* aangepast aan de tijd, zodat het hedendaagse zeggingskracht krijgt en het publiek komt? En het publiek kwam. In 1988 was er een publieksbezetting van 105%; zelfs de trappen werden verkocht.²² In 2003 werden extra voorstellingen ingelast door Theatergroep Nomade.²³

Hieronder volgt een overzicht van de mij bekende producties na 1968. Daaruit blijkt dat *Gysbreght* zeer regelmatig, in allerlei vormen en binnen verschillende disciplines, wordt opgevoerd:

1974	Al het goede. Regie: Carel Briels in de Westerkerk in Amsterdam
1975	Al het goede. Regie: Carel Briels in de Westerkerk in Amsterdam
1975	Het Publiektheater. Regie: Rene Lobo in de Stadsschouwburg in Amsterdam. 700 jaar Amsterdam
1975	Musical <i>De Engel van Amsterdam</i> . De Nederlandse Operastichting. 700 jaar Amsterdam
1981	Al het goede. Regie: Carel Briels in de Nieuwe Kerk in Amsterdam
1982	Al het goede. Regie: Carel Briels in de Stadsschouwburg in Haarlem
1983	Theatergroep Narcis. Regie: Wouter ten Pas eerst in de IJsbreker later in de bovenzaal in de Stadsschouwburg in Amsterdam
1988-1989	Het Nationale Toneel. Regie: Hans Croiset. Stadsschouwburg Den Haag en Amsterdam
1988	Coproductie van Toneelgroep Amsterdam en Nieuw West. Het toneelstuk <i>Badeloch</i>
1989	Tv-registratie van Eddy Habbema uitgezonden op Tweede Kerstdag
1990-1991	Toneelgroep Amsterdam. Regie: Riëks Swarte
1992	Musical <i>De Engel van Amsterdam</i>
1995	De gelegenheidsproductie ter gelegenheid van het 100-jarige bestaan van de Stadschouwburg Amsterdam. Regie: Margrith Vrenegoor
1997	De Troupe. Regie: Carlo Scheldwacht in Theater Bellevue in Amsterdam. <i>Gijsbreght van Aemstel Vondel unplugged</i> . Tournee.
2001	Concert <i>Gysbreght van Aemstel</i> met muziek van Alphons Diepenbrock. In Muziekcentrum Vredeburch in Utrecht.
2002	Musical <i>De Engel van Amsterdam</i>
2003 -2004	Theatergroep Nomade. Regie: Ab Gietelink. Tournee

¹⁵ *Gijsbrecht van Aemstel*. Het Nationale Toneel. Het persbericht 22 november 1988 nr. 14

¹⁶ Muider Courant 18 januari 1975. Heijer. Jac., zonder titel

¹⁷ *Haagse Gijsbrecht in debat met de eigen traditie*. Gees Linnebank op dreef in grondmest. Schouten. M., De Volkskrant 27 december 1988

¹⁸ *Theater. 'Het hemelse gerecht'*. Janssen. H., HP De Tijd 11 januari 1991

¹⁹ *Schouwburg heeft zelf hoofdrol in nieuwe Gijsbrecht*. Buijs. M., De Volkskrant 3 januari 1995

²⁰ *De wonderlijke verrijzenis van de Gijsbrecht*. Velden. E. van der., Het Utrechts Nieuwsblad/NZC 22 december 1988 (dezelfde, alleen andere foto's: *De wonderlijke herrijzenis van de Gijsbrecht* Velden. E. van der., PZC 23 december 1988 en zonder foto's *Het Nationale Toneel steekt Vondel in nieuw jasje*. *De wonderlijke verrijzenis van de Gijsbrecht*. Velden. E. van der., Het Leidsch Dagblad 24 december 1988)

²¹ *Een middeleeuwse oorlog in een moderne omgeving*. Rijkema. J., Witte Weekblad Haarlemmermeer 16 september 2008

²² Zie ook bij productiebespreking Het Nationale Toneel. 'Croiset: We hadden een zaalbezetting van 105%: zelfs de trappen werden verkocht.' In: Zalm. van der R., *Hans Croiset Theatremaker*. 'Portretten van Nederlandse theatremakers' van Theater Instituut Nederland. Amsterdam: 2003. p. 23

²³ *Oorlog en vrede in het Atrium*. Hoogendoorn. W., Haagse Courant 13 augustus 2003

2007	Regisseur Theu Boermans heeft van het Filmfonds 1 miljoen gekregen om <i>Gysbreght van Aemstel</i> te verfilmen
2007	Droomwandelingtheater <i>Gysbreght van Aemstel</i> van Theatergroep Cornu Cervi uit Polen
2007-2008	Theatergroep Nomade in de Amsterdamse deelraad met <i>Gijsbreght</i> . Zes keer in de vorm van een feuilleton tot mei 2008.
2008	Tijdens Manuscripta in Amsterdam rapte Charlie May delen van de <i>Gysbreght van Aemstel</i>
2008 -2009	Theatergroep Nomade. Regie: Ab Gietelink. Tournee
2008	Orkest De Volharding speelt <i>Gijsbrecht van Aemstel</i> in het muziektheater aan 't IJ in Amsterdam.
2009- 2010	Jeugdtheatergezelschap Unieke Zaken uit Alkmaar speelt <i>Gysbreght van Aemstel</i> . Tournee
2009-2010	Theatergroep E Poi op tournee. <i>Gysbreght van Aemstel</i> is een bewerking van het jeugdboek <i>Gijsbrecht</i> van Van Vendel.
2010	Muziektheater Zuvuya werkt op dit moment aan een eigentijdse bewerking van <i>Gysbreght van Aemstel</i> .
2010	Op de nieuwjaarsreceptie van burgemeester Cohen werd op 1 januari 2010 <i>Gysbreght van Aemstel</i> opgevoerd door De Warme Winkel
2010	Adriaan van Dis rapt een paar verzen uit <i>Gysbreght van Aemstel</i> bij de opening van het Boekenbal.

1.2 De onderzoeksvraag

Al mijn vragen leidde tot de onderzoeksvraag:

Hoe hebben de regisseurs, van de producties na 1968, Gysbreght van Aemstel geactualiseerd?

Om tot onderzoek over te kunnen gaan heb ik verschillende selectiecriteria geformuleerd waar de producties ter bestudering grotendeels aan moesten voldoen. Deze zijn:

- De productie moest geregisseerd zijn door een regisseur die zijn sporen verdiend had met vernieuwende producties;
- Een professioneel gezelschap moest *Gysbreght van Aemstel* in productie genomen hebben (om het amateurcircuit uit te sluiten);
- De aanleiding om *Gysbreght van Aemstel* op te voeren moest een belangrijke gelegenheid zijn;
- De producties moesten in de geest van Vondels originele toneelstuk gemaakt zijn. De bewerkingen mochten geen ingrijpende veranderingen, qua vorm of inhoud, hebben ondergaan óf een traditionele herhaling zijn, en
- Er moest genoeg onderzoeksmateriaal voor handen zijn in de vorm van recensies, artikelen, interviews en eventueel beeldmateriaal bij het TIN van de opvoeringen.

In bijlage 1 is een lijst opgenomen, waarin ik alle producties, die in paragraaf 1.1 genoemd worden, aan bovenstaande criteria heb getoetst. Voor mijn onderzoek heb ik de volgende producties geselecteerd:

1.	1975	Het Publiekstheater.	Regie: Rene Lobo
2.	1988-1989	Het Nationale Toneel.	Regie: Hans Croiset
3.	1990-1991	Toneelgroep Amsterdam.	Regie: Rieks Swarte
4.	1995	Gelegenheidsgezelschap.	Regie: Margrith Vrengoer
5.	2003	Theatergroep Nomade.	Regie: Ab Gietelink
6.	2008	Theatergroep Nomade.	Regie: Ab Gietelink

De verantwoording van de selectie

De overwegingen om de productie van Het Publiektheater in 1975 nader te bestuderen was dat *Gysbreght van Aemstel* werd opgevoerd ter gelegenheid van het 700-jarig bestaan van de stad Amsterdam. Tevens was Het Publiektheater het eerste professionele gezelschap dat, na 1968, *Gysbreght van Aemstel* op het toneel bracht.

Mijn keuze voor de productie van de regisseur Hans Croiset in 1988-1989 lag bij Croisets voorliefde voor Vondel.²⁴ Hij was in 1988-1989 de enige die ‘de Vondeltraditie in stand hield met *Lucifer* (1979) en *Adam in Ballingschap* (1983).²⁵ ‘Die regies waren legendarisch’²⁶ en ‘met een eigentijdse blik gemaakt’.²⁷ Interessant is dat Guus Rekers, een bekende actievoerder binnen de Aktie Tomaat -een groep die *Gysbreght van Aemstel* reactionair vond -, verantwoordelijk was voor de tekstbewerkingen van de producties in 1975 en 1989-1989.

De productie van Toneelgroep Amsterdam in 1990-1991 werd geregisseerd door Rieks Swarte. Hij was speciaal gevraagd om zijn eerdere eigenzinnige ‘speelgoedvoorstellingen’. Zijn bewerking van *Gysbreght van Aemstel* ‘met voetnoten’ kan door Swarte’s visie niet ontbreken in deze studie.

In 1995 bestond de huidige Stadsschouwburg in Amsterdam 100 jaar. Had Vondel *Gysbreght van Aemstel* niet geschreven ter gelegenheid van de opening van de Amsterdamse Stadsschouwburg in 1637?

Ab Gietelinks motief om *Gysbreght van Aemstel* in 2003 en 2008 op te voeren was, dat *Gysbreght van Aemstel* een belangrijk stuk (cultuur)geschiedenis is. Hij noemt zijn voorstellingen verplichte inburgeringscursussen, omdat het met de kennis van de geschiedenis bij de gemiddelde Nederlander droevig is gesteld.

De musicals, de tv-registratie, de bewerking van een jeugdboek, de rapversie, de muziekvoorstellingen, de jeugdvoorstelling, de droomwandelingtheater, de film, het feuilleton in de deelraad en Briels *Gysbreght van Aemstel* vielen af, omdat deze producties ingrijpende veranderingen, qua vorm of inhoud, hebben ondergaan óf een traditionele herhaling zijn.

Van de producties uit 1975, 1988-1989, 1990-1991 en 2003 beschikt het TIN over uitgebreide dossiers.

1.3 Het startpunt: 1968

In mijn onderzoeksvraag staat het jaartal 1968. Het jaartal 1968 is om drie verschillende redenen gekozen als startpunt voor deze studie.

Ten eerste zijn vóór dat jaartal al onderzoeken geweest naar *Gysbreght*producties. Ben Albach heeft in 1937 *Drie eeuwen ‘Gysbreght van Aemstel’, Kroniek van de jaarlijkse opvoeringen* uitgegeven. Zijn beschrijving stopt in het jaar 1937.

De enige mij bekende secundaire literatuur²⁸ die gaat over de opvoeringstraditie na 1960, is geschreven door Marta Gnyp en Anne-Rose Bantzinger.

²⁴ Bij Het Toneel Speelt heeft hij in 1996 Vondels *Jozef in Dothan*, in 1998 *Jephta*, in 2001 *Lucifer*, in 2004 *Jozef uit Egypte* en in 2005 *Adam in Ballingschap* geregisseerd

²⁵ *Gijsbrecht in ballingschap*. Arian. M., De Groene Amsterdammer 11 januari 1989

²⁶ *Hans Croiset is kwetsbaar in zijn grandeur*. Janssen. H., De Volkskrant 20 oktober 1998

²⁷ *Het Nationale Toneel herstelt Nieuwjaarstraditie. Gijsbrecht waart weer over het slagveld*. De Heuvel. D. van der., Telegraaf 23 december 1988

²⁸ De recensie van de televisiebewerking in 1989 in *Trouw* is geschreven door Anne-Rose Bantzinger. In het nawoord wordt gewag gemaakt van haar afsturen op de *Gysbrecht*-traditie na 1968. Na een mail kreeg ik per ommegaande haar scriptie

Gnyps artikel staat op de *Gysbrecht*-site.²⁹ Deze site is het resultaat van twee werkgroepen in het tweede semester van de cursus 2003-2004 en de cursus 2006-2007, uit de onderzoeksmaster Kunst- en Cultuurwetenschappen, van de Faculteit der Geesteswetenschappen van de Universiteit van Amsterdam. In *De ontragische dood van Gysbrecht van Aemstel: Het einde van een eeuwenlange opvoeringstraditie in de culturele context van Nederland van de jaren zestig van de 20ste eeuw* onderzoekt Gnypp, zoals de titel al aangeeft, de context waarin er een einde kon komen aan de opvoeringstraditie. Zij beschrijft geen producties, maar schetst het culturele klimaat. Haar beschrijving eindigt bij het jaartal 1968. Op de keper beschouwd, valt er een gat tussen 1937 en 1968. Ik heb dit proberen op te vullen in hoofdstuk 2.

Bantzinger heeft in haar doctoraalscriptie *Gijsbrecht is dood...Leve Gijsbrecht! Een onderzoek naar Gijsbrecht van Aemstel* aan de hand van de verhaalbewerking, de uitgangspunten van de bewerker, het regieconcept en de receptie vier producties onderzocht. Centraal stonden de vragen: waarop berustte de eeuwenlange *Gysbrecht*-traditie en bestond er een behoefte aan een opleving van die traditie? Vier producties, die van Het Publiektheater in 1975, van Theatergroep Narcis in 1982, van Het Nationale Toneel in 1988-1989 en de televisiebewerking van Gerben Hellinga uitgezonden in 1989, heeft zij nader geanalyseerd. Twee producties uit het corpus van haar doctoraalscriptie komen overeen met mijn onderzoek. Zij concludeerde in 1989 dat de bewerkingen veel van elkaar verschilden en toch de essentie van Vondels origineel in zich droegen.³⁰

Ten tweede markeert het jaartal 1968 het einde van de laatste jaarlijkse *Gysbrecht*opvoeringen. In 1968 gaf de Amsterdamse Gemeenteraad de Nederlandse Comedie toestemming om in 1969 *Gysbrecht van Aemstel* eenmalig in te wisselen tegen *De Spaanschen Brabander*, vanwege Bredero's 350-ste sterfdag.³¹

Ten derde vonden in 1969 er acties plaats onder de naam Aktie Tomaat. In veel recensies wordt het beëindigen van de jaarlijkse *Gysbrecht*opvoeringen in 1968 toegeschreven aan Aktie Tomaat. De laatste *Gysbrecht*opvoering wás in 1968, niet in 1969; dus het beëindigen van de jaarlijkse traditie in 1968 moet in de tijdgeest van Aktie Tomaat gezien worden, een directe rol kon Aktie Tomaat nog niet hebben gespeeld. In mijn masterthesis ga ik hier op in.

1.4 De inhoud van deze scriptie

Deze scriptie bestaat uit 12 hoofdstukken en is als volgt opgebouwd. Na de inleiding, **hoofdstuk 1**, volgt **hoofdstuk 2**, *Gysbrecht van Aemstel van 1637 tot heden*. Dit hoofdstuk geeft een globaal overzicht van de actualisering van de actualisering van het begin tot 2010.

De enorme hoeveelheid recensies die gedocumenteerd zijn door het TIN, zijn een belangrijke onderzoeksbron van mijn studie.³² In de 40 jaar overspannende recensies zijn er terugkerende thema's te duiden en vindt er ook een verschuiving plaats in de kritieken op *Gysbrecht*producties in de afgelopen 40 jaar. Daarnaast is er het wonderlijke verschijnsel dat prominente 'Tomatengooiers' van 1969 recensenten van latere *Gysbrecht*producties zijn en dat zij in hun recensies Aktie Tomaat bespreken in relatie tot *Gysbrecht van Aemstel*.

toegestuurd. Bantzinger. A., *Gijsbrecht is dood...Leve Gijsbrecht! Een onderzoek naar Gijsbrecht van Aemstel* na 1968. Doctoraalscriptie Theaterwetenschap. Amsterdam: 1989

²⁹ <http://cf.hum.uva.nl/bookmaster/gysbrecht/>

³⁰ Bantzinger. A., *Gijsbrecht is dood...Leve Gijsbrecht! Een onderzoek naar Gijsbrecht van Aemstel* na 1968. Doctoraalscriptie Theaterwetenschap. Amsterdam 1989. p.91

³¹ 'Gysbrecht van Aemstel' al eeuwenlang een traditie. Stadsblad 27 december 1990. zonder auteur

³² Naast de recensies beschikt het TIN over video's van de producties uit 1975 en 1990-1991. Op Eerste Kerstdag in 1989 is een televisiebewerking van Eddy Habbema, in opdracht van de NOS, uitgezonden.

Weliswaar realiseer ik me dat ik alleen de actualisering van de producties bestudeer, maar het zou zonde zijn om mijn waarnemingen in de verschuivingen en de bijzonderheden niet te boekstaven.

In **hoofdstuk 3** worden de terugkerende thema's en de verschuiving van de theaterkritiek in de afgelopen 40 jaar en de rol van Aktie Toots in de recensies beschreven.

In **hoofdstuk 4** ga ik in op de theorievorming rond het begrip 'actualisering' en geef ik een globale schets van de opinies in de afgelopen 40 jaar. Bij de bespreking van de producties ga ik gedetailleerder in op de opinies over actualisering van de betreffende productie.

De **hoofdstukken 5 tot en met 10** geven een samenvattende beschrijving en reflecties van de genoemde onderzochte producties aan de hand van deelvragen.

In **hoofdstuk 11** geef ik een nabespreking. **Hoofdstuk 12** is voor de literatuurlijst en daarna voeg ik in **hoofdstuk 13** bijlagen toe.

1.5 De bronnen

Voor deze studie is gebruik gemaakt van verschillende bronnen:

Recensies

Het TIN is uitstekend gedocumenteerd. Van de onderzochte producties bestaan een honderdtal recensies in dossiers. Helaas zijn er van de productie van Theatergroep Nomade in 2008 maar vier recensies beschikbaar en het dossier van de productie ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van de Stadsschouwburg Amsterdam in 1995³³ was spoorloos bij het TIN; uiteindelijk ben ik drie recensies van deze productie op het spoor gekomen.

Bezochte voorstellingen en tentoonstelling

De buiten dit onderzoek vallende voorstelling in 1981 geregisseerd door Carel Briels en de onderzochte voorstelling voor deze scriptie in 2008 van Toneelgroep Nomade, geregisseerd door Ab Gietelink, heb ik gezien op toneel.

Op 30 december 2009 ben ik naar de tentoonstelling *Theater na Toots* in het Amsterdams Historisch Museum geweest.

Video

Bij het TIN heb ik de voorstellingen uit 1975, 1988-1989 en 1990-1991³⁴ op video bekeken. Het bestuderen van de videobanden was alleen zinvol voor mijn studie naar de tekstingrepen en tekstbewerkingen. De videoband van de voorstelling uit 1988 was een televisiebewerking; de bewerking was meer dan een half uur ingekort en onderdelen van de toneelhandeling zijn achterwege gelaten.

De teksten van de producties

Van de productie uit 1975 van Het Publiektheater en van Het Nationale Toneel in 1988-1989 zijn tekstboekjes voorhanden. Van de productie uit 1990-1991 van Toneelgroep Amsterdam en van de productie uit 1995 bestaan geen tekstboekjes; aan de hand van de videoband van 1990-1991 van Swarte kon ik de tekstingrepen van Riëks Swarte in kaart brengen. Ab Gietelink heeft op zijn website de integrale teksten van zijn producties uit 2003 en 2008 opgenomen.

³³ Fons Strijdink, medewerker van de mediatheek van het TIN, mailde mij op 29 januari 2010 dat 'Helaas blijkt nu het productiemapje van deze voorstelling niet in de doos te zitten. Wat aanwezig had moeten zijn was een programmaboekje, cq. flyer en een recensie.'

³⁴ Van de productie uit 1995 heb ik één foto kunnen vinden; geen beeldmateriaal. Van de producties in 2003 en 2008 is fotomateriaal voorhanden in recensies en op de website van Theatergroep Nomade, maar voor zover ik weet is er geen beeldmateriaal bewaard gebleven.

Secundaire literatuur

Over Vondel en *Gysbrecht van Aemstel* is veel geschreven, over de opvoeringstraditie na 1968 is weinig geschreven. Over *Gysbrecht*producties na 1968 zijn drie artikelen, vele recensies en één doctoraalscriptie geschreven.

2

Gysbreght van Aemstel van 1637 tot heden

‘De *Gijsbreght*-traditie is als een oude legende, die jaarlijks werkelijkheid wordt.’³⁵

2.1 Inleiding

Het treurspel van Vondel hield repertoire, niet alleen in de eerste jaren, maar vanaf 1641 (bijna) ononderbroken tot 1968 is *Gysbreght van Aemstel* opgevoerd. In dit hoofdstuk laat ik zien dat de actualisering van *Gysbreght van Aemstel* geen exclusief fenomeen vanaf de jaren zestig was; voor die tijd werden de producties ook geactualiseerd.³⁶ Bijzonder is dat in de jaren zestig van de vorige eeuw een herdefinitie plaatsvond van de kunst en de daaruit voortvloeiende zoektocht naar andere artistieke vormen.³⁷

Gysbreght van Aemstel kende vele bewerkingen. Hij werd onder andere gespeeld als een:

- *kerstspel*
- *mysteriespel*
- *declamatiewedstrijd*
- *oratorium*
- *fel-realistisch melodrama*
- *‘verlengstuk’ van de Nieuwe Zakelijkheid*
- *opera*
- *marionettenspel*
- *massaspektakel*
- *expressionistische revue*
- *volktheater*
- *heldendrama*³⁸
- *politiek treurspel*
- *anti-global performance*
- *rapversies*

Bresser concludeert in 1975: ‘*Gysbreght van Aemstel* is met alle modes meegegaan. Hij heeft zich gekleed in harnassen en in pofbroeken, met Romeinse helmen en poederpruiken, en hij

³⁵ Albach. B., *Drie eeuwen ‘Gijsbreght van Aemstel’*, *Kroniek van de jaarlijkse opvoeringen* N.V. Noord-Hollandsche Uitgeversmaatschappij: Amsterdam 1937. p. 132

³⁶ Ben Albach beschrijft dat bijvoorbeeld Verkade en Rooyaards *Gysbreght van Aemstel* ook in hun ‘modieuze tijd geplaatst’ hebben. Albach. B., *Drie eeuwen ‘Gijsbreght van Aemstel’*, *Kroniek van de jaarlijkse opvoeringen* B., N.V. Noord-Hollandsche Uitgeversmaatschappij: Amsterdam 1937. p.121-127

³⁷ Gnyp. M., *De ontragische dood van Gysbreght van Aemstel: Het einde van een eeuwenlange opvoeringstraditie in de culturele context van Nederland van de jaren zestig van de 20ste eeuw*. p.1-2

³⁸ De eerste twaalf komen uit: Albach. B., *Drie eeuwen ‘Gijsbreght van Aemstel’*, *Kroniek van de jaarlijkse opvoeringen* B., N.V. Noord-Hollandsche Uitgeversmaatschappij: Amsterdam 1937. De laatste drie uit de op bladzijde 10 en 11 genoemde producties: *politiek treurspel* en *anti-global performance* van Theatergroep Nomade en de rapversies refereren aan Charlie May’s en Adriaan van Dis’ optredens.

is opgevoerd in versierde hofzalen, drassige moerassen en kartonnen kastelen. En hij heeft het allemaal overleefd.³⁹

2.2 De opvoeringstraditie in samenhang met de tijd

De Utrechtse theaterwetenschapper Bart Dieho stelt dat actualisering van een theaterproductie altijd ontstaat in samenhang met de tijd. Een theaterproductie komt voort uit het klimaat van de samenleving, maar is door zijn aard tegelijk een commentaar daarop. Het is het tegenbeeld van de tijd, het vraagteken achter het heersende sociale en culturele klimaat.⁴⁰

Marco Prandoni, docent aan de universiteiten van Utrecht en Padua, schrijft in zijn proefschrift *Een mozaïek van stemmen*, dat de opvoeringstraditie en receptiegeschiedenis van *Gysbreght van Aemstel* een schat aan informatie bieden, niet alleen over het werk zelf, maar ook over sociaal-politieke en artistieke ontwikkelingen van de samenleving waarin het functioneerde.⁴¹

Marta Gnyp schetst in *De ontragische dood van Gysbreght van Aemstel* dat in de context van ingrijpende artistieke en culturele veranderingen in de jaren zestig van de twintigste eeuw er een einde kwam aan de eeuwenlange traditie van de jaarlijkse opvoeringen van *Gysbreght van Aemstel*. De herdefinitie van de kunst en de daaruit voortvloeiende zoektocht naar andere artistieke vormen hadden onder andere tot gevolg dat een nieuwe, actieve toeschouwer werd vereist. Gnyp schrijft tevens dat het methodisch nodig is om zowel artistieke als maatschappelijke ontwikkelingen te schetsen die de Nederlandse kunstpraktijk in de jaren zestig hebben gevormd, waarbij een context werd geschapen waarin de voortzetting van *Gysbreght*-traditie niet meer wenselijk was.⁴²

In het programmaboekje van Het Nationale Toneel (1988) onderschrijft men dat de geschiedenis van *Gysbreght van Aemstel* in samenhang met de tijd gezien moet worden: '[M]et elke productie in de meer dan 330-jarige traditie rekende men meestal in de nieuwe encenering af met de onjuist geachte aanpak van de voorgangers.'⁴³

Albach en Bantzingers hebben de (jaarlijkse) opvoeringen van *Gysbreght van Aemstel* bestudeerd. Albach hanteert een chronologisch overzicht per eeuw. Zijn beschrijving vanaf het begin eindigt in 1937. Bantzingers geeft ook een overzicht. Zij ontleent haar overzicht tot 1937 aan Albach, maar zij verdeelt de beschrijving van de traditie in vier tijdperken. De eerste drie tijdperken worden vernoemd naar de locaties waar *Gysbreght van Aemstel* werd gespeeld. Haar vierde tijdperk noemt zij *De laatste dertig jaar*.⁴⁴ Haar beschrijving eindigt in 1989. Ik volg Bantzingers benamingen voor de eerste drie tijdperken, waarbij ik haar derde tijdperk uitbreid met dertig jaar. Ik breid de periode uit, omdat *Gysbreght van Aemstel* van 1892 tot 1968 én jaarlijks én in de Stadsschouwburg in Amsterdam werd opgevoerd, waardoor de producties tot 1968 voldoen aan de criteria 'jaarlijkse traditie en locatie'. Bantzingers vierde tijdperk geef ik een andere benaming.

Aan het vierde tijdperk -1968 tot heden- is geen geografische duiding te geven, omdat na 1968 er een breuk komt met de jaarlijkse traditie én met de vaste locatie. Na 1968 wordt *Gysbreght van Aemstel* regelmatig opgevoerd. Om recht te doen aan de frequente

³⁹ *Gijsbrecht gaat het weer helemaal maken*. Bresser. J.P., De Volkskrant zonder datum.(recensie uit 1975)

⁴⁰ Dieho. E.F., *Syllabus Theaterdramaturgie*. Instituut voor Theater, Film- en Televisiewetenschap. Utrecht: 1998 p.2

⁴¹ Prandoni. M., *Een mozaïek van stemmen. Verbeeldend lezen in Vondels Gysbreght van Aemstel*. Hilversum: 2007 p.11

⁴² Gnyp. M., *De ontragische dood van Gysbreght van Aemstel: Het einde van een eeuwenlange opvoeringstraditie in de culturele context van Nederland van de jaren zestig van de 20ste eeuw*. p.1-2

⁴³ 'De Gijsbrecht van Aemstel'. Het Nationale Toneel programmaboekje.1988

⁴⁴ Bantzingers. A., *Gijsbrecht is dood...Leve Gijsbrecht!* Een onderzoek naar *Gijsbrecht van Aemstel* na 1968. Doctoraalscriptie Theaterwetenschap. Amsterdam; 1989. p. 18.

opvoeringen heb ik de vierde periode *Een levendige parttime Gysbreght van Aemstel* genoemd.

De periode-indeling is als volgt:

1638-1772: *De Schouwburg aan de Keizersgracht*

1774-1890: *De Houten Kast aan het Leidseplein*

1892-1968: *De Nieuwe Stadsschouwburg*

1968-2010: *Een levendige parttime Gysbreght van Aemstel*

2.3 1637

Op tweede kerstdag 1637 had *Gysbreght van Aemstel* in première moeten gaan ter inwijding van de Schouwburg. Karel Porteman en Mieke Smits-Veldt schrijven in *Een nieuw vaderland voor de muzen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1560-1700*: ‘Het is niet duidelijk of Vondel opdracht kreeg voor een passend openingstuk, of dat hij, zoals hij zelf suggereerde, dit op eigen initiatief schreef.’⁴⁵

Door protesten van de kerkenraad werd de première ruim een week uitgesteld tot 3 januari 1638.⁴⁶

Onderwerp van *Gysbreght van Aemstel* is de door list bewerkte ondergang van het middeleeuwse Amsterdam in 1304. Vondels entte zijn voorstelling op Vergilius’ beroemde verhaal van Troje. De vernietiging van die stad situeerde hij in de kerstnacht van een christelijke wereld. Daarbij was de gebruikelijke list – een binnengehaald schip met rijshout, waaronder soldaten waren verborgen- geïnspireerd op een episode uit de vaderlandse geschiedenis: die van het turfschip in Breda, en Vergilius’ paard van Troje. Nadat de heer Van Aemstel zich tot het allerlaatst heeft geveleid met de hoop dat God de stad zal redden, wijst de engel Rafaël hem erop dat hij de wapens moet neerleggen en het hem door God opgelegde kruis van ballingschap moet dragen. Hij voorspelt hem echter ook dat de verwoeste stad later bloeiender dan ooit zal herrijzen. Gysbreght buigt dan ootmoedig voor Gods wil en verlaat met zijn gezin de stad.⁴⁷

De voorstellingen brachten heel wat geld in het laatje: van 1614 tot 1665 werd het treurspel 110 keer opgevoerd en 1665 tot 1735 303 maal. De *Gysbreght*-traditie begon nog tijdens Vondels leven.⁴⁸

2.4 1638-1772: De Schouwburg aan de Keizersgracht

Albach schrijft dat de omstreden toneelmaker Jan Vos in het midden van de zeventiende eeuw de leiding over de Stadsschouwburg kreeg. Zijn stelregel: ‘Het zien gaat voor het zeggen’ werd in praktijk gebracht. Met de kunstig geënceneerde *Stomme Vertooningen*, een soort tableaux vivants, werden de moord op Gozewijn en de aanranding van de nonnen uit het klooster van Aemstel uiterst plastisch en gewelddadig uitgebeeld.

In 1655 moet de Stadsschouwburg wegens een pestepidemie zijn poorten sluiten. Na heropening in 1656 wordt Badeloch voor het eerst door een vrouw gespeeld. In 1664 ondergaat de Stadsschouwburg een ingrijpende verbouwing naar Italiaans voorbeeld. Na heropening in 1666 komt de engel Rafaël, voor wie buitengewoon ingenieuze effecten

⁴⁵ Porteman, K., en M. B. Smits-Veldt. *Een nieuw vaderland voor de muzen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1560-1700*. Amsterdam: 2008. p. 379

⁴⁶ Joost van den Vondel, *Gysbreght van Aemstel*. Met inleidingen en aantekeningen door Mieke B. Smits-Veldt. Amsterdam: 1994. p. 2

⁴⁷ Porteman, K., en M. B. Smits-Veldt. *Een nieuw vaderland voor de muzen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1560-1700*. Amsterdam: 2008. p. 382

⁴⁸ Gemert, van L., ‘3 januari 1638: De opening van de Amsterdamse Schouwburg. Vondel en de Gysbreght-traditie’. In: *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*. Hoofddred. M.A. Schenkeveld-Van Dussen. Antwerpen/Amsterdam 1998. p. 230-236.

werden bedacht - met behulp van zogenaamd 'kunst- en vliegwerk' - op een wolk uit de hemel neerdalen.

Vanaf 1646 wordt het gewoonte om na het treurspel een klucht op te voeren. De eerste zotternij heette *Meneer Sullermans soet vriagi* en vanaf 1707 tot het einde van de *Gysbreght*-traditie het pastorale zang- en dansspel *De Bruiloft van Kloris en Roosje*. Vanaf het midden van de achttiende eeuw wordt hierna de actuele nieuwjaarswens van *Thomasvaer en Pieternel* gekoppeld.⁴⁹

Vanaf 1667 drukt het kunstgenootschap *Nil Volentibus Arduum* ('voor hen die willen is niets te moeilijk') een zwaar stempel op het toneel. Dit kunstgenootschap verhief Franse ideeën over waarschijnlijkheid en concentratie tot eisen voor het Nederlandse drama en herschreef vanuit die visie menig toneelstuk. Ook *Gysbreght van Aemstel* kon bij deze Frans-classicisten niet helemaal door de beugel. De reien tussen de bedrijven bijvoorbeeld, groeps-personages die Vondel ontleend had aan de tragedies uit de oudheid, onderbraken met hun gezang maar nodeloos het verhaal en verder deed het optreden van hele groepen tegelijk volgens *Nil* onlogisch aan. Bovendien maakten ze de voorstelling onnodig duur. Referenties aan godsdienst of godsdienstige zaken zijn niet langer getolereerd. Vanwege 'afgodendienst' werden vele passages veranderd of geschrapt. In 1729 verscheen een sterk verkorte toneeluitgave met de vermelding dat men het stuk al vele jaren zo speelde.⁵⁰

2.5 1774-1890: De Houten Kast aan het Leidseplein

In 1772 was de Stadsschouwburg aan de Keizersgracht afgebrand en was op het Leidseplein een nieuw theater opgebouwd: de 'Houten Kast.'

De acteerstijl zal zich in de komende jaren belangrijk wijzigen. Langzamerhand worden de strenge regels omtrent de zangerige declamatietoon en de geijkte houdingen versoepeld.

De Romantiek, waarin epische en nationale helden verheerlijkt werden en waarin de Middeleeuwen geromantiseerd werden, was een ideaal tijdperk voor een toch al zo populaire figuur als *Gysbreght van Aemstel*. In 1803 wordt aangekondigd dat het treurspel wordt 'verciert met costumes en wapenrustingen van dien tijd'. Het Amsterdams toneel beleeft een bloeitijd.⁵¹

In 1795 verkrijgt De Houten Kast het predicaat 'stedelijk' en sindsdien staat aan het Leidseplein de Stadsschouwburg. *Gysbreght van Aemstel* van 1813 is een nationaal evenement, want Prins Willem van Oranje wordt ingehuldigd als eerste koning van Nederland. Rafaël citeert zelfs enige toepasselijke versregels over de band tussen Nederland en Oranje. Zo blijkt *Gysbreght van Aemstel* wederom een gelegenheidsdrama bij uitstek.⁵²

De bloeitijd van het Amsterdamse toneel duurt niet lang. Omstreeks 1820 wordt de serieuze toneelkunst in populariteit overtroefd door balletten en melodrama's. *Gysbreght van Aemstel* wordt steeds slordiger gespeeld. Er zijn zelfs voorstellingen bekend, waarin de nonnen tijdens de verkrachtingsscène hun lachen niet kunnen houden en de acteur C.J. Roobol als *Gysbreght* een aantal malen bijna in de orkestbak stortte.⁵³ De toeschouwers

⁴⁹ Albach. B., *Drie eeuwen 'Gijsbreght van Aemstel'*, *Kroniek van de jaarlijkse opvoeringen* N.V. Noord-Hollandsche Uitgeversmaatschappij: Amsterdam 1937. p. 24-43

⁵⁰ Gemert. van L., '3 januari 1638: De opening van de Amsterdamse Schouwburg. *Vondel en de Gysbreght-traditie*'. In: *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*. Hoofdred. M.A. Schenkeveld-Van Dussen. Antwerpen/Amsterdam 1998. p. 230-236.

⁵¹ Albach. B., *Drie eeuwen 'Gijsbreght van Aemstel'*, *Kroniek van de jaarlijkse opvoeringen* N.V. Noord-Hollandsche Uitgeversmaatschappij: Amsterdam 1937. p. 85-97

⁵² Ibidem p. 74- 89

⁵³ *De wonderlijke verrijzenis van de Gijsbreght*. Velden. E. van der., Het Utrechts Nieuwsblad/NZC 22 december 1988 (dezelfde, alleen andere foto's: *De wonderlijke herrijzenis van de Gijsbreght* Velden. E. van der., PZC 23 december 1988 en zonder foto's *Het Nationale Toneel steekt Vondel in nieuw jasje. De wonderlijke verrijzenis van de Gijsbreght*. Velden. E. van der., Het Leidsch Dagblad 24 december 1988)

blijven echter trouw komen en er wordt niet getwijfeld aan het bestaansrecht van de jaarlijkse traditie.

In 1872 wordt De Houten Kast ingrijpend verbouwd. De nieuw opgerichte Vereniging Het Nederlandsch Tooneel wordt de nieuwe bespeler van de Stadsschouwburg. Dit gezelschap wil het toneel nieuw leven in blazen. Men streeft onder andere naar meer natuurlijkheid in spel. Professor Alberdingk Thijm bestudeert de versies van *Gysbreght van Aemstel* uit vroegere eeuwen en herstelt Vondels oorspronkelijke versie uit 1637.

De overdreven romantiek en het belachelijke realisme van de laat-19de -eeuwse toneelkunst veroorzaakten in verschillende landen een streven naar modernisering. De roep om naturalisme wordt steeds groter.⁵⁴

2.6 1892-1968: De Nieuwe Stadsschouwburg

In februari 1890 brandde *De Houten Kast* op het Leidseplein af en op 1 september 1894 werd de huidige Stadsschouwburg geopend.⁵⁵

In de late negentiende eeuw begonnen toneelvernieuwingen zich te manifesteren. De *Gysbreght van Aemstel* van Rooyaards, die eerst in het Paleis voor Volksvlijt werd gespeeld en later naar de Stadsschouwburg verhuisde, was een reactie op het realisme. ‘Estheticisme’ noemde Rooyaards het; oftewel zeggingskunst met alle accenten op de uiterlijke schoonheid van voordrachtskunst en statische voorstellingen als oratoria.⁵⁶

In 1912, precies 275 jaar na de eerste opvoering werd er in de Amsterdamse Stadsschouwburg door Rooyaards een legendarische opvoering gegeven, ondersteund met nieuw gecomponeerde muziek van Alphons Diepenbrock, die voor deze gelegenheid werd uitgevoerd door het Concertgebouworkest onder leiding van de befaamde Willem Mengelberg.

Foto: Partituur van *Gysbreght van Aemstel* 1912 van Alphons Diepenbrock.⁵⁷

Een noviteit was dat Vondels reien niet werden gesproken, maar gezongen. Het was een voorstelling zonder loos wapengekletter. Vanaf dat jaar werd de nieuwjaarspremière zoiets

⁵⁴ Albach. B., *Drie eeuwen 'Gysbreght van Aemstel'*, *Kroniek van de jaarlijkse opvoeringen* N.V. Noord-Hollandsche Uitgeversmaatschappij. Amsterdam : 1937. p. 104-117

⁵⁵ *Gysbreght gaat het weer helemaal maken*. Bresser, J.P., *De Volkskrant zonder datum*. (recensie in 1975)

⁵⁶ Albach. B., *Drie eeuwen 'Gysbreght van Aemstel'*, *Kroniek van de jaarlijkse opvoeringen* N.V. Noord-Hollandsche Uitgeversmaatschappij. Amsterdam: 1937. p.121-124

⁵⁷ Archief: Nederlands Muziek Instituut. Op: <http://www.geheugenvannederland.nl/?/nl/items/NMI01:13845>

als de jaarlijkse gang naar de *Matthäus Passion* op Palmzondag, een traditie vol bezonken eerbied voor het cultureel erfgoed.⁵⁸

Verkade bracht in 1917 in eerste instantie, in het vermaarde sobere decor van Gerard Wijdeveld,⁵⁹ een Rembrandteske sfeer in *Gysbreght van Aemstel* terug. Later raakte hij meer in de ban van het declamatorium. In 1930 wordt *Gysbreght van Aemstel* gespeeld als middeleeuws mirakelspel in een encensering van Rie Cramer.⁶⁰

Respectievelijk Albert van Dalsum, Johan de Meester en Han Bentz van den Berg zetten de op het vers geconcentreerde speelstijl van Rooyaards voort, uiteraard ieder op een eigen wijze. Bij Van Dalsum verschoof het accent van de krijger Gysbreght naar de gelovige Gysbreght, en kwam meer het mystieke middeleeuwse karakter tot uitdrukking. In latere jaren, toen Van Dalsum los kwam van de invloed van Verkade, ontspoorde zijn rolbenadering wel eens in al te expressieve speelstijl. Han Bentz van den Berg gaf volgens velen de meest ingehouden vertolking. De verzen liet hij volstrekt natuurlijk klinken.⁶¹

De jaren dertig tot en met vijftig

In Nederland werden geen theatertheorieën ontwikkeld, maar werden de theorieën van buitenlandse theatermakers uitgewerkt en toegepast op wat in Nederland acceptabel was. Zo verliep de opkomst van vernieuwingen in het Nederlandse theaterlandschap langzaam en heeft de synthese van de kunsten in het begin van de twintigste eeuw in Nederland geen doorbraak beleefd. Nederland was aan het bijkomen van het realisme en het naturalisme. De echte vernieuwers van het toneel zijn dan ook niet afkomstig uit Nederland, maar uit andere delen van Europa. Verkade en Wijdeveld waren bevriend met de theatervormgever Gordon Craig en Royaards liet zich beïnvloeden door onder anderen de theatervormgever Adolphe Appia en vond zijn gelijke in Lensvelt. Doordat onder anderen deze theatermakers hun ideeën lieten voortvloeien uit de theorieën van anderen, is de ontwikkeling traag op gang gekomen in Nederland. Tot de Tweede Wereldoorlog zijn de veranderingen niet consequent doorgevoerd. Pas daarna werden er structureel steeds meer veranderingen doorgevoerd.⁶²

In de dertiger jaren bracht Defresne *Gysbreght van Aemstel* terug in een lokale Amsterdamse sfeer. Albert van Dalsum probeerde er weer een massaspel van te maken met koren en figuraties. Voor Amsterdam begon langzamerhand het spreekwoord te gelden: ‘Nieuwe Heren, Nieuwe Gijsbrechts’.⁶³

Met een onderbreking in de oorlogsjaren was de rol van Gysbreght tot 1950 het monopolie van Van Dalsum. De regie kwam later ook in handen van Van Dalsum, zelfs het decor, en vrijwel alle andere rollen speelde Van Dalsum wel een keer, tot hij die van Gysbreght zelf in 1950 overdroeg aan Johan Schmitz. Doordat Van Dalsum de voorstelling steeds weer maakte en droeg, kreeg hij gaandeweg ook te maken met de ‘jaarlijkse examenrapporten en de dagbladen’ zoals hijzelf schamperde in het kerstnummer 1948 van Vrij Nederland. Hij gaf daar nog eens aan hoe het vanaf de eeuwwisseling met het stuk was gelopen:

⁵⁸ *De wonderlijke verrijzenis van de Gijsbreght*. Velden. E. van der., Het Utrechts Nieuwsblad/NZC 22 december 1988 (dezelfde, alleen andere foto's: *De wonderlijke herrijzenis van de Gijsbreght* Velden. E. van der., PZC 23 december 1988 en zonder foto's: *Het Nationale Toneel steekt Vondel in nieuw jasje. De wonderlijke verrijzenis van de Gijsbreght*. Velden. E. van der., Het Leidsch Dagblad 24 december 1988)

⁵⁹ *Na Royaards, Van Dalsum en Schmitz. Een Haagse Gijsbrecht*. Rekers. G., NRC 23 december 1988

⁶⁰ Albach. B., *Drie eeuwen 'Gijsbreght van Aemstel'*, *Kroniek van de jaarlijkse opvoeringen* N.V. Noord-Hollandse Uitgeversmaatschappij. Amsterdam : 1937. p.125-127

⁶¹ *De wonderlijke verrijzenis van de Gijsbreght*. Velden. E. van der., Het Utrechts Nieuwsblad/NZC 22 december 1988 (dezelfde, alleen andere foto's: *De wonderlijke herrijzenis van de Gijsbreght* Velden. E. van der., PZC 23 december 1988 en zonder foto's: *Het Nationale Toneel steekt Vondel in nieuw jasje. De wonderlijke verrijzenis van de Gijsbreght*. Velden. E. van der., Het Leidsch Dagblad 24 december 1988)

⁶² Jong. De J., *Onderzoek naar de ontwikkeling van het ruimtegebruik in de theatrale encensering van Griekse tragedies in Nederland tussen 1891 en 2003*. Utrecht: 2006

⁶³ *Gijsbrecht gaat het weer helemaal maken*. Bresser. J.P., De Volkskrant zonder datum (recensie uit 1975)

Achter mij lag een opvoering van Rooyaards, volkomen steunend op het standpunt der tachtigers en het *l'art pour l'art*, een opvoering van Verkade die terecht meer het innerlijk drama wilde spelen maar om zijn betiteling 'vergeestelijking' misverstaan werd, en de meer in expressionistische stijl geregisseerde opvoering van Defresne, die de spanning van het wereldlijke gebeuren wist te verhevigen. Daarna is mijn opvoering gekomen die het mystieke drama recht wil laten wedervaren.⁶⁴

Na de Tweede Wereldoorlog was de ontredde in het westen nog groter dan na Eerste Wereldoorlog. Het existentialisme werd dé belangrijkste filosofische stroming. Aanvankelijk was het uiterst pessimistisch gericht. Ieder mens zou op zichzelf staan en communicatie zou eigenlijk uitgesloten zijn. Later werd het sociale engagement, dat het directe gevolg was van de vrijheid van de mens om zijn eigen waarden te scheppen, meer beklemtoond. Dit laatste werd de grote inspiratiebron van de studentenopstanden in 1968.

Het existentialisme gaf de aanzet tot twee verschillende tendensen in het theater in de jaren vijftig en zestig:

De eerste stroming was het ideeëntheater met o.a. J.P. Sartre en A. Camus. De tweede stroming was het absurd toneel met als belangrijkste vertegenwoordigers: E. Ionesco, H. Pinter, S. Beckett en E. Albee.

- Ionesco's grondidee was dat de taal vol clichés en automatismen zit net zoals het menselijk gedrag. Dit menselijk gedrag illustreert de tragiek van de leegheid in het dagelijkse bestaan. Ionesco toonde het in komische situaties waarin de personages ten onder gaan.
- Pinter, als 'angry young man', kwam met een absurditeit die lag in de afwijking van zijn personages van de normale psychologie.
- De thematiek van Beckett was steeds weer de absolute absurditeit van het leven, waarin maar één zekerheid bestaat: de Dood.
- Albee was vernieuwend door zijn gebruik van zwarte humor en het groteske. Hij bracht een ontluisterende, wrede waarheid op de planken, waardoor de kijker wel de problemen herkende, maar zich distantieerde van de personages.

Als reactie tegen al deze vervreemdende en absurdistische stromingen in de kunst ontstond in de late jaren vijftig een 'nieuw realisme', ook 'nieuwe zakelijkheid' genoemd. De stukken uit die stroming zijn realistisch of naturalistisch en sociaalkritisch. Meestal is de aandacht evenwichtig verdeeld tussen het sociale of politieke aspect van het werk en de psychologie van de personages. Af en toe vinden we een zware symbolische ondertoon in stukken.⁶⁵

De Liagre Böhl schrijft in *Bentz van den Berg, Henri (1917-1976)* dat het gezelschap Comedia (1946-1950) geëngageerd toneel vermeed: het doel was de toneeltekst uit de verf te laten komen door een subtiele en genuanceerde speelstijl. Meestal was de toon van de voorstellingen licht, niet gedreven, wat overeenkwam met de toenmalige smaak van het publiek. In 1950 ontstond de Nederlandse Comedie uit Comedia. De afscheiding was een symptoom van een generatiekloof. De 'jongeren' keerden zich tegen de generaties van de vijftigers en zestigers die na de oorlog het toneel waren blijven domineren. De 'jongeren'

⁶⁴ Na Rooyaards, Van Dalsum en Schmitz. *Een Haagse Gijsbrecht*. Rekers. G., NRC 23 december 1988

⁶⁵ <http://users.telenet.be/koertvandevelde/theorie/leerl6D.htm#EEUW20>

betreunden het dat zij geen kans kregen om te regisseren en geen invloed hadden op het repertoire.

Bij de Nederlandse Comedie werd de speelstijl gestileerder, het repertoire breder en klassieker dan bij Comedia. In 1953 vestigde het gezelschap zich in Amsterdam. Daar zou het achttien jaar lang de vaste bespeler van de Amsterdamse Stadsschouwburg zijn met o.a. de jaarlijkse opvoering van *Gysbreght van Aemstel*. Bij de samenstelling van het repertoire van de Nederlandse Comedie prevaleerde *'l'art pour l'art'*. Aan experimenteel of geëngageerd toneel had de leiding nauwelijks behoefte. Een opvoering moest allereerst een fraaie vertolkingen zijn en kon ook nog wat te zeggen hebben. Deze rangorde bepaalde de gang van zaken. Daarbij was de leiding erop gespist de beste acteurs te werven die er in Nederland te vinden waren.⁶⁶

De jaren vijftig en beginjaren zestig waren het tijdperk van het plechtig verzen zeggen ('verzen joelen', noemden de studenten van de Amsterdamse Toneelschool het, die meestal een plaatsje kregen in de reien). Het was het tijdperk van het publiek, dat kwam, omdat men nu eenmaal naar *Gysbreght van Aemstel* ging.

In de jaren vijftig veranderden de opvattingen over de functie van het decor. Voorheen zag men het decor vooral ter ondersteuning van hetgeen zich afspeelde op de vloer. Decor werd gezien als pure decoratie door middel van onder andere sfeerbepalende achtergronden. Decor kreeg echter steeds meer een tekstonderstrepende of symbolische functie. Daarnaast diende de theatermaker zich vanaf de jaren vijftig open te stellen voor de invloeden van de (toen) nieuwe media als film, en voornamelijk televisie. Het repertoire van het theater diende danig aangepast te worden. Het trage handelingsverloop moest plaats maken voor snelle stukken met een vlot handelingsverloop. Er moest gezocht worden naar een theatrale enscenering die tijd en ruimte kon overbruggen. Door de productiedwang van de overheid was er weinig of geen mogelijkheid voor theatergroepen om zich te specialiseren in theatervoorstellingen. Daardoor werd er snel naar projecties gegrepen om de geschilderde achterdoeken te kunnen vervangen. Ook vloeiden projecties makkelijker in elkaar over dan geschilderde achterdoeken.⁶⁷

Foto: Ko van Dijk: *Schminken*. 1955.⁶⁸

⁶⁶ Liagre Böhl. de H., *'Bentz van den Berg, Henri (1917-1976)'*, in Biografisch Woordenboek van Nederland. URL:<http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn6/bentz> [27-11-2008]

⁶⁷ Jong. De J., *Onderzoek naar de ontwikkeling van het ruimtegebruik in de theatrale enscenering van Griekse tragedies in Nederland tussen 1891 en 2003*. Utrecht: 2006

⁶⁸ Gezelschap: Nederlandse Comedie; Regie: Johan de Meester. Collectie Theater Instituut Nederland

Terzelfder tijd raakte de Nederlandse Comedie achterop bij de toneelvernieuwingen in het buitenland. Men stelde zich nauwelijks open voor sociaal-kritisch, experimenteel of absurdistisch toneel.⁶⁹

De jaren zestig

We schrijven 2 januari 1961. Na het verwerken van Wim Kan en de appelbeignets en het uitzitten van die altijd onwezenlijke nieuwjaarsdag steekt notabel Amsterdam zich in avondtoilet en begeeft zich naar de Stadsschouwburg. Het Vrije Volk, toen nog de grootste krant van Nederland, doet daar op ongekend felle wijze verslag van, en kondigt het einde aan van de traditie. ‘We waren getuigen van de opvoering van het vervelendste toneelstuk, dat ooit op de hoofdstedelijke planken is gebracht: Vondels *Gysbreght van Aemstel*.’⁷⁰

Eind jaren zestig, met als hoogtepunt Parijs 1968, neemt de maatschappelijke druk op de kunsten toe. Hugo Brems schrijft in *Altijd weer vogels die nesten beginnen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1945-2005*:

De gemeenschappelijke noemer van alle maatschappelijke vernieuwingsbewegingen in de jaren zestig was antiautoritarisme: verzet tegen het gezag van ouders, opvoeders, politieke en religieuze autoriteiten, maar ook tegen het gezag van instanties, systemen, opvattingen en gewoonten – de moraal, het fatsoen, regels in verband met kleding, haardracht, sociale omgang – en tegen culturele afspraken omtrent wat kunst is en wat kitsch, wat mooi is, lelijk, vulgair, hoge of lage cultuur. Happening doorbraken de grenzen tussen kunst, dagelijks leven en literatuur, tussen kunstenaar en publiek, tussen kunst en politieke actie. In de plaats van autoriteit kwam niet alleen vrijheid, maar door het verlies van de vanzelfsprekendheid ook een vernieuwde bezinning op wat men deed, hoe men het deed en waarom.⁷¹

Marta Gnypp geeft een beschrijving omtrent *Gysbreght van Aemstel*:

Aanvankelijk werd de traditie van de jaarlijkse opvoering niet in twijfel getrokken, op enkele opmerkingen na. Tot medio jaren zestig besteedden de dagbladen veel aandacht aan de technische en artistieke aspecten van *Gysbreght*voorstellingen.

De jeugdcultuur en de bewustwording van het publiek in de jaren zestig was ingrijpend veranderd. Dit ondervonden ook de makers en vertolkers van *Gysbreght van Aemstel* aan den lijve. Gaandeweg in de jaren zestig werd steeds vaker opgemerkt dat het stuk niet altijd kon boeien. De oorzaak werd soms gezocht in de wijze van opvoering, de voorstellingen geregisseerd door Bentz van den Bergh werden enkele keren te ‘calvinistisch’ en niet prikkelend gevonden, of in het gebrek aan goede acteurs die *Gysbreght van Aemstel* aan zouden kunnen. Later werden er ook vraagtekens geplaatst bij de keuze van het treurspel zelf: *Gysbreght van Aemstel* zou niet het beste stuk van Vondel zijn en zou wellicht vervangen moeten worden door een ander, beter werk. Ondanks al deze kritische noten werd

⁶⁹ <http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn6/bentz>

⁷⁰ *De wonderlijke verrijzenis van de Gysbreght*. Velden. E. van der., Het Utrechts Nieuwsblad/NZC 22 december 1988 (dezelfde, alleen andere foto's: *De wonderlijke herrijzenis van de Gysbreght* Velden. E. van der., PZC 23 december 1988 en zonder foto's: *Het Nationale Toneel steekt Vondel in nieuw jasje. De wonderlijke verrijzenis van de Gysbreght*. Velden. E. van der., Het Leidsch Dagblad 24 december 1988)

⁷¹ Brems. H., *Altijd weer vogels die nesten beginnen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1945-2005*. Amsterdam: 2006. p.287

er niet getwijfeld aan het nut van de jaarlijkse voorstelling; zij was net als oliebollen ‘zware kost die een ijzeren traditie voorschrijft’.⁷²

Na de goed verlopen nieuwjaarspremière in 1967 begonnen de acteurs van de Nederlandse Comedie met frisse tegenzin aan de even traditionele maar steeds rumoeriger verlopen serie scholierenvoorstelling. André van de Heuvel speelde voor het eerst Gysbreght en Ellen Vogel nam voor het zevende jaar Badeloch voor haar rekening. Het keerpunt vormde de jeugdvoorstelling in de Rotterdamse Schouwburg in 1967, zes jaar na ‘de oproep’ in Het Vrije Volk. Julien Schoenaerts in de rol van Gysbreghts gesneuvelde broer Arend werd plechtig weggedragen bovenop zijn schild. De schilddragers lieten de arme acteur bijna van het schild vallen en het ‘lijk’ greep zich geschrokken aan de rand vast. Hilariteit wekten vooral de overdreven dramatische handelingen. Onder hard gelach moest hij worden weggedragen. De acteurs staakten de voorstelling omdat er gelachen en gefloten werd en omdat er ballonnetjes werden stuk geknald. En dat was voorpaginanieuws. De behoudende commentatoren zagen er een bewijs voor de achteruitgang van de kwaliteit van het onderwijs in, waar kennelijk geen liefde en respect meer voor het culturele erfgoed werd bijgebracht.

‘Neen’, schreef een leraar Nederlands van de aangevallen Rotterdamse school woedend aan de directie van het gezelschap, ‘Zo zat het niet. Het was de schuld van de acteurs. Ze speelden hun rollen ongeïnspireerd’.⁷³

2.7 1968-2010: Een levendige parttime *Gysbreght van Aemstel*

De perikelen in Rotterdam leken volgens Bantzinger een voorbode te zijn van *Gysbreght van Aemstels* wankele positie in een antitraditionele tijd. De laatste jaarlijkse voorstelling was in januari 1968. In 1969 kreeg de Nederlandse Comedie toestemming van de Amsterdamse gemeenteraad om met de *Gysbreght*-traditie te breken.

De Amsterdamse gemeenteraad toonde zich bezorgd over de relatie tussen het publiek en de toneelspelers en over de kloof tussen het klassieke repertoire en de wensen van de toeschouwers. De gemeenteraad betreurde de dalende bezoekerscijfers bij de Nederlandse Comedie en weet dit aan het ontbreken van een artistiek programma en onduidelijkheid bij de toneelmakers over de plaats van de hedendaagse kunst. De gemeenteraad vond een goed excuus in deze enigszins gespannen situatie om de beladen *Gysbreght* in ieder geval in 1969 niet te laten opvoeren.⁷⁴

Naar aanleiding van de 350ste sterfdatum van Bredero (1585-1618) besloot men om *De Spaanschen Brabander* op nieuwjaarsdag op de planken te zetten in plaats van *Gysbreght van Aemstel*. Op deze manier hielp de Bredero-herdenking de traditie doorbreken zonder dat de gemeenteraad zich definitief hoefde uit te spreken over de toekomst van de jaarlijkse voorstellingen.⁷⁵

⁷² Gnyp, M., *De ontragische dood van Gysbreght van Aemstel: Het einde van een eeuwenlange opvoeringstraditie in de culturele context van Nederland van de jaren zestig van de 20ste eeuw*.

⁷³ Het opvallende was volgens Gnyp, dat de commentaren zeer mild waren over dit incident en het gedrag van het jeugdige publiek. Enkele Rotterdamse leraren stuurden zelfs een open brief naar de Schouwburg waarin ze de kant van de jongeren kozen tegen ‘het volstrekt statische toneelbeeld en de antirealistische opvatting’. Langzamerhand leek het besef door te dringen dat het jeugdige publiek aan het veranderen was en dat de waarden en normen die het treurspel verheerlijkte zeer ver stonden van de idealen van de toenmalige jeugdcultuur. De traditie bleek geen garantie te zijn voor belangstelling in tijden waarin andere culturele normen golden, hetgeen ook bleek uit de discussie in de Rotterdamse gemeenteraad die naar aanleiding van het incident werd gevoerd; hoewel de meningen zeer verdeeld waren gingen er vele stemmen op om de verplichte jeugdvoorstellingen af te schaffen. Gnyp, M., *De ontragische dood van Gysbreght van Aemstel: Het einde van een eeuwenlange opvoeringstraditie in de culturele context van Nederland van de jaren zestig van de 20ste eeuw*.

⁷⁴ <http://cf.hum.uva.nl/bookmaster/gysbrecht/toneel.htm>

⁷⁵ *De Gysbrecht was ooit volksvermaak*. Bantzinger, A. Het Parool 23 december 1989

De opvoering van *De Spaanschen Brabander* met regisseur Eric Vos werd zeer enthousiast ontvangen, waarbij de meeste recensenten het stuk automatisch met *Gysbreght van Aemstel* vergeleken en hun commentaar gaven over het bestaansrecht van de jaarlijkse opvoering. Veler conclusie was dat de *Gysbreght* passé was geworden, omdat het treurspel niet kon worden geactualiseerd.⁷⁶ En dat kon met Bredero wèl.⁷⁷

Eind september 1969 opende de Nederlandse Comedie het nieuwe toneelseizoen met *De Storm* van Shakespeare. Er werd veel kritiek op deze voorstelling gegeven. Een van de felste critici was Guus Rekers van De Groene Amsterdammer. Teleurgesteld schreef hij op 4 oktober, dat het gebrek aan enige artistieke duidelijkheid in *De Storm* de zoveelste aanwijzing vormde dat de Nederlandse toneelpraktijk zich in een diepe crisis bevond. Op 9 oktober vlogen de eerste tomaten naar het toneel van de Stadsschouwburg - dwars door het slotapplaus van *De Storm* heen. De motieven waren de ongeïnspireerde en achterhaalde spelopvattingen van de grote gezelschappen. Op 17 oktober werd de voorstelling van De Nederlandse Comedie *De familie Tôt*, geschreven door Istvan Örkény, verstoord met politiefluitjes, tomaten en een stinkbom.⁷⁸

Foto: *Het Parool* 23 december 1969.⁷⁹

Foto: *Verstoring Toller tijdens Aktie Tomaat, Stadsschouwburg Amsterdam.*⁸⁰

Op 20 oktober 1969 werd in de bibliotheek van het Instituut voor Dramatische Kunst de Aktiegroep Tomaat opgericht. Directeur Guus Oster van De Nederlandse Comedie organiseerde op 1 november een openbare discussie.

⁷⁶ - 'De traditie is tot sleur verworden', *Algemeen Handelsblad*, 30 december 1968

- 'De traditie is weinig zinvol', *Deventer Dagblad*, 9 januari 1969

- 'Bredero ruimt eindelijk Vondel op', *De Nieuwe Linie*, 11 januari 1969

- 'Tot opluchting van velen wordt hiermee een jarenlang slopende traditie afgesloten', *Het Parool*, 21 december 1968. Bovenstaande citaten zijn voetnoten bij: Gnyp. M., *De ontragische dood van Gysbreght van Aemstel: Het einde van een eeuwenlange opvoeringstraditie in de culturele context van Nederland van de jaren zestig van de 20ste eeuw.*

⁷⁷ Aanvulling van Dr. Arie Gelderblom tijdens de laatste scriptiebespreking op 5 juli 2010.

⁷⁸ Op 17 november 1969 vindt de Notenkrakersactie plaats. Een concert door het Amsterdamse Concertgebouworkest werd verstoord door o.a. Louis Andriessen, Reinbert de Leeuw, Jan van Vlijmen, Misha Mengelberg, Peter Schat, Jan Vriend, Sytze Smit en Willem Breuker. Zij eisen een openbare discussie over het muziekbeleid en het gebrek aan actualiteit in het muziekleven. De actievoerders werden met harde hand verwijderd.

<http://www.haagsekunstkringdocumentvaneenplek.nl/1957%20-%201975.htm>

⁷⁹ Foto van de tentoonstelling *Theater na Tomaat: Veertig jaar theatervernieuwing in Nederland.* 2009-2010 in het Amsterdams Historisch Museum. Foto door mij genomen.

⁸⁰ Foto Kippa. *Collectie Theater Instituut Nederland*

Foto: *Aktie Tomaat* werd gekenmerkt door hevige discussies. Hier in de Stadsschouwburg in Amsterdam, met rechts een fluitende Josine van Dalsum en aan de microfoon Lo van Hensbergen.⁸¹

Tijdens de verhitte discussies in de Stadsschouwburg, waaraan studenten en scholieren actief deelnamen, bleek dat het grootste bezwaar tegen De Nederlandse Comedie het gebrek aan maatschappelijke betrokkenheid was. De Nederlandse Comedie negeerde de veranderende eisen van het publiek, dat het sociale engagement op de planken wilde zien.⁸²

De jaren zeventig

In het begin van de jaren zeventig kwam het toneel in een aantal landen - waaronder Nederland - in een stroomversnelling. Onder invloed van de nieuwe maatschappelijke ideeën werden de creatieve vrijheid als te beperkt, het bestel als een dwang en het repertoirebeleid als achterhaald en te weinig functioneel ervaren. Toneelmakers gingen zich bewust buiten de traditionele schouwburg opstellen; er werd gezocht naar een nieuw publiek, nieuwe methodieken en een nieuwe opbouw, structuur en organisatie van de toneelgroep.⁸³

Het (politieke) vormingstheater ontstond onder invloed van Bertold Brecht. Brecht zette zich sterk af tegen de traditie van het burgerlijk toneel en kende het toneel een functie toe van bewustmaking. Het publiek moest niet zich inleven en daardoor een situatie aanvaarden en begrijpen, integendeel, het moest de structuren leren doorzien, het moest zelf tot een standpunt komen. Geïnspireerd door Brechts dramaturgische opvattingen richtten het (politieke) vormingstheatergroepen zich op een directe confrontatie met door hen gekozen publieksdoelgroepen. De realistische stijl van spelen met beperkte middelen voor kostuum en decor vormde een kenmerk van dit theater.⁸⁴

Op 1 januari 1970 ging een ander 'klassiek werk van Nederlandse bodem' in première *Don Quichot op de bruiloft van Kamacho* van Pieter Langendijk. De in avondkleding uitgedoste

⁸¹ http://www.dbnl.org/tekst/_ons003199801_01/_ons003199801_01_0017.htm Toelichting bij beeldmateriaal:

Hoewel de DBNL zich steeds inspant om inbreuken op auteursrechtelijk beschermd tekst- en beeldmateriaal te voorkomen, en ook bij onbedoelde inbreuk gewoon is het desbetreffende tekst- en beeldmateriaal op eerste verzoek van de rechthebbende van de website te verwijderen, bestaat momenteel onduidelijkheid over de rechtmatigheid van het gebruik van een deel van het beschikbare beeldmateriaal. Deze onduidelijkheid noodzaakt ons in de praktijk om voorlopig een grote hoeveelheid beschikbare afbeeldingen niet (meer) op de website te tonen, ook afbeeldingen waarvan bij een individuele toetsing zou blijken dat het tonen in de DBNL op geen enkele wijze een inbreuk is op de rechten van enige rechthebbende. Wij beschouwen deze situatie als uiterst ongewenst, maar zien op dit moment geen andere mogelijkheid om zo veel mogelijk zeker te stellen dat wij geen onbedoelde inbreuken plegen.

⁸² *Tomaat in perspectief. Theater vernieuwing in de jaren '60 en '70*. Redactie: Meyer, D., Theater Instituut Nederland. Amsterdam: 1994. p.8-17

⁸³ Er kwam in de toneelwereld steeds meer kritiek op de overheid. Voornamelijk vanwege het subsidiesysteem. De subsidie werd alleen gegeven aan vaste gezelschappen. Het gevolg hiervan was dat het onmogelijk werd om nieuwe gezelschappen op te richten omdat die toch geen subsidie zouden krijgen. Ook konden gezelschappen eigenlijk niet van karakter veranderen omdat ze dan waarschijnlijk niet goedgekeurd zouden worden voor nieuwe subsidie. <http://www.scholieren.com/werkstukken/18963>

⁸⁴ http://www.nieuwlevenzaandam.nl/index_bestanden/geschiedenis2.htm

genodigden kregen bij de ingang van de Stadsschouwburg een pamflet in handen gedrukt: 'Kunst is een zaak geworden voor de elite, voor hen die zichzelf tot elite gemaakt hebben; deze eerste januari is daarvoor het doorslaggevende bewijs', lazen ze. De Aktie Tomaat was inmiddels in volle hevigheid losgebarsten.

Foto: *Het Parool* 2 januari 1970.⁸⁵

De 'nozems' waren in het bezit van knap nagemaakte toegangskarten en trachtten tot proletarisch schouwburgbezoek over te gaan. B en W van Amsterdam zagen de bui al hangen en gelastten de première af. Niet lang daarna zou ook de Nederlandse Comedie onder de druk van de nieuwe tijdgeest bezwijken. Met de jammerlijke aftocht van de acteurs leek *Gysbrecht van Aemstel* voorgoed heen te zijn gegaan: 'Er waren geen toespraken en bloemen.'⁸⁶

De zeventiger jaren waren nog maar nauwelijks op gang of de eerste tegen-*Gysbrecht* diende zich aan. Al Het Goede was een stichting van Carel Briels. Briels had bekendheid gekregen als spektakelregisseur. Als voorvechter van morele en traditionele waarden kondigde hij al in 1969 aan, in samenwerking met Albert van Dalsum, de jaarlijkse *Gysbrecht*-traditie te zullen voortzetten. In 1974 slaagde Briels erin genoeg particuliere middelen te verzamelen om zijn droom te verwezenlijken: *Gysbrecht van Aemstel* in de Westerkerk. Zijn productie wijkt amper af van zijn encenering in 1942 - volgens hem de enig juiste manier om *Gysbrecht van Aemstel* te spelen. In 1974 vraagt Briels subsidie aan om zijn initiatief in het kader van het 700-jarig bestaan van Amsterdam te herhalen. De Amsterdamse Kunstraad adviseert op 11 oktober 1974. De Kunstraad acht de *Gysbrecht*-uitvoering van Carel Briels niet van dusdanig artistieke betekenis, dat hiervoor een subsidie ten laste van de kunstbegroting gerechtvaardigd is.

Briels regisseerde in 1975 *Gysbrecht van Aemstel* in de Nieuwe Kerk. De pers reageerde in 1975 geïrriteerd op de voorstelling, die vrijwel identiek was aan die van het voorafgaande jaar en dus aan die van 1942.⁸⁷

Op 22 september 1972 concludeerde de Amsterdamse Kunstraad dat er een andere invulling moest komen voor de Stadsschouwburg Amsterdam waar jarenlang de Nederlandse Comedie de hoofdbespeler was geweest. Acteur en regisseur Hans Croiset kreeg fiat voor zijn plan om een nieuwe theatergroep te formeren die daar kon spelen. Opdracht was een

⁸⁵ Foto van de tentoonstelling *Theater na Tomaat: Veertig jaar theatervernieuwing in Nederland*. 2009-2010 in het Amsterdams Historisch Museum. Foto door mij genomen.

⁸⁶ *De Gysbrecht was ooit volksvermaak*. Bantzinger. A. *Het Parool* 23 december 1989

⁸⁷ Bantzinger. A., *Gijsbrecht is dood...Leve Gijsbrecht!* Een onderzoek naar *Gijsbrecht van Aemstel* na 1968. Doctoraalscriptie Theaterwetenschap. Amsterdam: 1989. p. 31-32

repertoirekeus die aan moest haken op de toneelontwikkelingen van die tijd en die maatschappelijk herkenbaar en relevant diende te zijn.⁸⁸ Het Publiektheater was een feit.

In 1975 speelde het Publiektheater *Gijsbrecht van Amstel* onder regie van René Lobo en met een tekstbewerking door Guus Rekers. In hoofdstuk 5 wordt deze productie besproken.

De jaren tachtig

Begin jaren tachtig werden Brechts dramaturgische opvattingen en het geëngageerd toneel weer verlaten en vond er een herwaardering van de rol van de auteur en de theatrale tekst plaats.

De opkomende postmoderne kunstbeschouwing zorgde ervoor dat de jaren tachtig en negentig gekenmerkt werden door een eclectisch geheel aan stijlen en een grote diversiteit aan ontwikkelingen. Hierin probeerde Het Publiektheater, onder leiding van Hans Croiset, kwaliteit en stabiele voortzetting te brengen, door enerzijds klassieken in een nieuw jasje te steken en anderzijds hedendaagse schrijvers op te voeren.

Langzamerhand verdween de exclusiviteit van het klassieke repertoire toen de vele kleinere, op vernieuwing gerichte gezelschappen het eveneens in hun repertoire opnamen en op hetzelfde moment grote gezelschappen als het RO Theater (Rotterdam), Het Nationale Toneel (Den Haag) en Toneelgroep Amsterdam het experiment in de schouwburg introduceerden.⁸⁹

Door de integratie van verschillende kunstdisciplines kon een theatervoorstelling in de jaren tachtig zich overal afspelen. Theatremakers gingen op zoek naar locaties die van oorsprong niets met theater te maken hadden. Deze keuze voor een specifieke locatie werd op zichzelf al een decor. De functie van het publiek speelde vaak een rol bij zo'n keuze. De nieuwe ruimte maakte de toeschouwer tot participant.⁹⁰

In 1981 is de restauratie van de Nieuwe Kerk in Amsterdam voltooid. Briels vond dit een aanleiding om *Gysbrecht van Aemstel* op te voeren. De voorstellingen zijn wederom gebaseerd op Briels' versie uit 1942. De voorstellingen in de Nieuwe Kerk worden dermate goed bezocht dat wellicht alleen daarom Carel Briels de kans krijgt om de productie met vrijwel dezelfde acteurs te prolangeren; op 1 januari 1982 is *Gysbrecht van Aemstel* terug in de Stadsschouwburg. De voorstellingen zijn uitverkocht, maar de kritieken zijn vernietigend. Bantzinger heeft het beeldmateriaal van deze voorstelling bij het TIN bekeken. Haar verslag:

Het toneelbeeld geeft een povere indruk met een bordkartonnen koorhek dat het origineel uit de Nieuwe Kerk moet voorstellen. De inmiddels 72-jarige Johan Schmitz (die voor de laatste keer *Gysbrecht* speelt) spreekt Vondels verzen fraai uit, evenals de andere acteurs overigens. De voorstelling is echter uitermate statisch en toont nauwelijks enige interactie tussen de personages. De reien, in koor uitgesproken door een tiental Utrechtse studentes zijn ronduit belachelijk. De zaal is dan ook hoorbaar rumoerig. Het moet een hele zit geweest zijn, want het stuk werd zonder pauze gespeeld. De enige modernisering die Briels toestaat is in de 'Kloris-en-Roosje'-epiloog, waarin Thomasvaer en Pieternel omringd worden door een discoballet van Penny de Jager.⁹¹

⁸⁸ <http://nl.wikipedia.org/wiki/Publiektheater>

⁸⁹ http://www.nieuwlevenzaandam.nl/index_bestanden/geschiedenis2.htm

⁹⁰ Jong. De J., *Onderzoek naar de ontwikkeling van het ruimtegebruik in de theatrale encenering van Griekse tragedies in Nederland tussen 1891 en 2003*. Utrecht: 2006

⁹¹ Bantzinger. A., *Gijsbrecht is dood...Leve Gijsbrecht!* Een onderzoek naar *Gijsbrecht van Aemstel* na 1968. Doctoraalscriptie Theaterwetenschap. Amsterdam: 1989. p. 33-34

Na de voorstellingen in 1982 van Briels maakte Wouter ten Pas voor Theatergroep Narcis een moderne bewerking van *Gysbreght van Aemstel*.⁹² De voorstellingen werden in april in de Ijsbreker gespeeld. Deze moderne *Gysbreght* was zo opmerkelijk – Vondels verzen waren vrijwel helemaal geschrapt en vervangen door moderne spreektaal, drie acteurs speelden het stuk en de handeling was verlegd naar het feitelijke theaterzaaltje, waar de voorstelling zich afspeelde- dat de Stadsschouwburg de bovenzaal beschikbaar stelde voor een serie alternatieve nieuwjaarsvoorstellingen in 1983; dit tot ergernis van Carel Briels, die gerekend had op voortzetting van zijn succes uit 1982.

Briels en de zijnen moesten naar Haarlem uitwijken. ‘Nota bene Haarlem, van waaruit de ondergang van Amsterdam beraamd werd.’⁹³ De publieke belangstelling was teleurstellend. Het was Briels’ laatste *Gysbreght van Aemstel* : in februari 1983 stierf Briels.

Volgens Bantzinger had Briels ondanks (of juist dankzij) zijn onverzettelijke drang naar eerherstel van ‘zijn’ *Gysbreght* weinig bijgedragen tot een wezenlijke herleving van de *Gysbreght*-traditie binnen het kader van het hedendaagse toneel. Eigenlijk inspireerde hij ongewild de reactie van de Narcis, die *Gysbreght van Aemstel* speelt op extreem tegenovergestelde manier van wat Briels beoogde, maar wel in het kader van het moderne, levende toneel.⁹⁴

Bresser constateerde dat het bleef hannesen rond de jaarwisseling. ‘De mensen waren eigenlijk een beetje gewend aan *Gysbreght van Aemstel*. De notabelen hadden er hun agenda op afgesteld: op 1 januari naar *Gysbreght van Aemstel*. Geen moeilijke experimenten, maar gewoon een treurspel dat we kenden. En niemand kon meer zeggen dat we niet in de schouwburg kwamen. Kortom: de geest van *Gysbreght van Aemstel* was niet weg te branden.’⁹⁵

Regisseur Croiset stapte op een gegeven moment over naar van Het Publiektheater in Amsterdam naar Het Nationale Toneel in Den Haag, dat hij in 1986 oprichtte. Hij bracht in het seizoen 1988-1989 *Gysbreght van Aemstel* op de planken. Het Nationale Toneel wilde een antwoord geven op de vraag of Nederland echt zo slecht met zijn erfgoed omging, of er met *Gysbreght van Aemstel* werkelijk iets mis was.⁹⁶ In hoofdstuk 6 wordt deze productie besproken.

De jaren negentig

De grote theatergroepen hadden steeds meer een eigen, multifunctioneel gebouw nodig, weg van de verouderde lijsttonelen uit de naoorlogse schouwburgen. Toneelgroep Amsterdam verruilde dan ook in 1994 de Amsterdamse Stadsschouwburg voor de Westergasfabriek.

Vormvernieuwing werd tevens in een andere hoek gezocht, blijkens de grote opkomst en verspreiding van het mimetheater, dat andere tekensystemen (met name beweging) dan de immer aan de basis van de voorstelling liggende dramatekst gebruikte en onderzocht. Deze polen groeiden wel steeds meer naar elkaar toe, iets wat ook goed zichtbaar was in het opbloeiende jeugdtheater in de jaren negentig. Hier werd op interessante wijze de erfenis

⁹² Anne-Rose Bantzinger analyseert deze productie in haar doctoraalscriptie. p. 59-68

⁹³ *Gysbreght van Aemstel. Wordt het nog wat met de Hamlet van de Lage Landen?* Huizing. H., Nieuwsblad van het Noorden 23 december 1988

⁹⁴ Bantzinger. A., *Gijsbrecht is dood...Leve Gijsbrecht!* Een onderzoek naar *Gijsbrecht van Aemstel* na 1968. Doctoraalscriptie Theaterwetenschap. Amsterdam: 1989, p. 36

⁹⁵ *Gijsbrecht gaat het weer helemaal maken*. Bresser. J.P., De Volkskrant zonder datum

⁹⁶ ‘*Gijsbrecht van Aemstel*’. Het Nationale Toneel. Het persbericht. 22 november 1988 nr. 14

van het maatschappelijk engagementtoneel uit de zeventiger jaren vermengd met beweging- en taalvernieuwingen van de jaren negentig, zowel in tekst als in opvoering. De invloed van omgeving was tevens duidelijk in de ontwikkeling van het locatietheater, terwijl een ander 'geleid collectief' juist de traditie in ensemblevorming uit de jaren zeventig voortzette.⁹⁷

Op 1 januari 1991 ging *Gysbreght van Aemstel*, opgevoerd door Toneelgroep Amsterdam en geregisseerd door Rieks Swart, in première. In hoofdstuk 7 wordt deze productie besproken.

Het 100-jarig bestaan van de Amsterdamse Stadsschouwburg werd op 3 januari 1995 met 'eigentijdse' *Gysbreght van Aemstel* gevierd. 'Een versie die ook jonge mensen, zonder weet van de voorbije traditie, aan zou moeten spreken.'⁹⁸ Margrith Vrenegoor was de regisseur. In hoofdstuk 8 wordt deze productie besproken.

In het nieuwe tijdperk, waarin film en televisie erkend worden als belangrijk massamedium voor het grote publiek, dienden theatervormgevers zich in een snel tempo aan te passen aan de nieuwe behoeften van de toeschouwer. Omdat de toeschouwer steeds meer gewend raakte aan de snelle montage van film, werd het steeds moeilijker om het benodigde geduld op te brengen voor de trage changements in het theater. Decors dienden dynamisch te worden. Een van de belangrijkste invloeden op het theaterdecor in de twintigste eeuw was de invloed van (toen nog nieuwe) media in de vorm van videotechneken, film, elektronisch geluidsdecor en later interactieve media zoals de computer, internet en virtual reality. Vaak werden die massamedia gebruikt als een reflectie op de maatschappij. Theater diende zich aan te passen aan de tijd waar het in bestond en de verschillende media hadden daar zeker een functie in.⁹⁹

In het multimediale theater van ging het steeds meer om het presenteren van een theatrale werkelijkheid op zich. Hierin was wat er werd gezegd en gedaan in de eerste plaats geldig binnen de op dat moment gecreëerde theatrale werkelijkheid. Onder die conditie kon wat er gezegd en gedaan werd, betrokken worden op de omringende werkelijkheid, op onszelf. De relatie tussen theater en werkelijkheid werd nog ambivalenter dan die ooit was.¹⁰⁰

Van de productie *Gijsbreght van Aemstel Vondel unplugged* van De Troupe in 1997 is slechts één recensie beschikbaar. Uit deze recensie van Riemersma in De Volkskrant zou gelezen kunnen worden dat de productie van De Troupe in de geest van het nieuwe tijdperk is gemaakt - een dynamisch decor, nieuwe media in reflectie op de maatschappij en een ambivalente relatie tussen theater en werkelijkheid. Een gecompriemd verslag van Riemersma:

De Troupe doet het anders: je krijgt de 'meest realistische' versie ooit te zien. De taal blijft van Vondel, de hedendaagse encenering is van Scheldwacht. Gijsbreght, in maatkostuum, kan via monitoren vanuit het crisiscentrum het beleg van Amsterdam volgen. Al snel dringt zich de parallel met bijvoorbeeld Sarajevo op. Zo zien we twee Mladic-achtige types voorbijijschuiven. De *deus ex machina* die aan het einde voorspelt dat het goed komt met Amsterdam is niet de engel Rafaël,

⁹⁷ http://homepages.ulb.ac.be/~rgeerts/thesocges/thesocges_inl/inhoud.html

⁹⁸ *Schouwburg heeft zelf hoofdrol in nieuwe Gijsbrecht*. Buijs, M., De Volkskrant 3 januari 1995

⁹⁹ Jong, De J., *Onderzoek naar de ontwikkeling van het ruimtegebruik in de theatrale encenering van Griekse tragedies in Nederland tussen 1891 en 2003*. Utrecht: 2006

¹⁰⁰ Dieho, E.F., *Syllabus Theaterdramaturgie*. Instituut voor Theater-, Film- en Televisiewetenschap. Utrecht:1998

maar een VN-soldaat. Zo hoopt de regisseur het klassieke drama 'concreet' te maken: Wat zouden wij doen als de VN zouden neerstrijken in Amsterdam?

De eenzijdige informatie vanuit het crisiscentrum lijkt op de situatie wat de moderne mens via de media tot zich krijgt: 'Je hoort via de media allerlei verhalen. Je weet niet wat wel en niet klopt, en je komt er ook niet achter.'¹⁰¹

Het begin van de 21ste eeuw

Ab Gietelink kwam in 2003 met zijn eerste *Gysbreght van Aemstel*. Deze productie wordt in hoofdstuk 9 besproken. Omdat *Gysbreght van Aemstel* in Gietelink's ogen elke vijf jaar een hernieuwde encensering verdient, werd er in 2008 een nieuwe versie 'totaaltheater' ontworpen. In hoofdstuk 10 wordt deze productie besproken.

In het begin van deze eeuw vinden veel bewerkingen van *Gysbreght van Aemstel* plaats.

In Muziekcentrum Vredeburg was in december 2001 een concert van *Gysbreght van Aemstel met muziek van Alphons Diepenbrock*.¹⁰²

De musical *De Engel van Amsterdam* werd in 2002 opnieuw opgevoerd. Theu Boermans heeft in 2007 het voornemen om *Gysbreght van Aemstel* te gaan verfilmen¹⁰³ en in dat jaar hield Theatergroep Cornu Cervi uit Polen 'een droomwandelingtheater waarin de 'Nieuwe *Gijsbreght*' terugkomt uit Polen en Amsterdam verovert!'¹⁰⁴

Op 20 december 2007 start Theatergroep Nomade met het feuilleton *Gijsbreght* in de Amsterdamse Deelraad Centrum. Zij spelen steeds tien minuten als 'spiegel voor het Amsterdamse gemeentebestuur'.¹⁰⁵

Charlie May rapte in 2008 op Manuscripta in Amsterdam delen van de *Gysbreght van Aemstel*¹⁰⁶, Orkest De Volharding speelde in 2008 *Gijsbreght van Aemstel* in het Muziektheater aan 't IJ.¹⁰⁷

Jeugdtheatergezelschap Unieke Zaken uit Alkmaar bracht in 2009 *Gysbreght van Aemstel* als 'voorstelling-in-een-voorstelling'¹⁰⁸ en Theatergroep E Poi heeft Eduard van Vendels

¹⁰¹ *Thematiek de Gijsbreght is helemaal niet zo middeleeuws*. Riemersma, G., De Volkskrant 31 december 1996

¹⁰² Te beluisteren op: <http://www.muziektheater.info/muziektheater%20Gijsbreght%20van%20Amstel.htm>

¹⁰³ <http://www.filmmuseum.nl/website/exec/frontpageread/page.html?id=359233-6e6c2e66696c6d6d757365756d2e50616765>

¹⁰⁴ <http://nemo.pz.nl/pdf/vw73tekst.pdf>: 'Het 'wandeltheater als kunstvorm' staat in de traditie van de surrealistische 'deambulation' en situationistische 'dérive'. Beide tradities worden geïntegreerd in het wandeltheater. De theaterwandeling is een surrealistische duik in het onbewuste en een aaneenschakeling van gecreëerde 'situaties' volgens de werkwijze van het 'détournement' (knippen en plakken van oude verhalen) en de 'psychogeografie' (het landschap en de landkaart toe-eigenen om ervaringen en belevenissen te integreren). Op die manier ontstaat een nieuwe plattegrond van stad, waarin de belevingen van migranten het kaartbeeld bepalen, gemarkeerd als wandelroutes.'

¹⁰⁵ Op de website van het stadsdeel Centrum staat: 'Het initiatief om een feuilleton op te voeren in de deelraad komt van Theater Nomade. Al jaren eerder pleitte de VVD ervoor om dit belangrijke stuk cultuurgeschiedenis terug in de binnenstad te krijgen, op te voeren in een culturele instelling. Met de *Gijsbreght* is een eeuwenoude traditie terug in de stad. Voor Nomade is het optreden voor een raad niet nieuw. Gietelink verzorgde eerder voorstellingen voor gemeenteraden.'
http://www.centrum.amsterdam.nl/bestuur_raad_en/stadsdeelraad/nieuws_uit_de_raad_3/@245468/gijsbreght_primeur/

¹⁰⁶ <http://www.muziektheater.info/muziektheater%20Gijsbreght%20van%20Amstel.htm>.

¹⁰⁷ <http://www.promsaanhetij.nl/Donderdagavondserie0809.pdf>: 'Op basis van Vondels verhaal maakten componist Jan Bus, librettist Oscar van Woensel en regisseur Paul Binnerts voor Orkest De Volharding een hedendaagse versie van deze Amsterdamse tragedie. De toeschouwer is getuige van een media-event en zapt mee in de televisiestudio: de stad is belegerd, alles staat onder grote druk, de razendsnel flitsende gebeurtenissen spelen zich binnen vierentwintig uur af. Politiek muziektheater in een hogedrukpan. Vier zangers en vier acteurs zorgen voor een wervelende avond.'

¹⁰⁸ <http://www.uniekezaken.nl/>. 'Dit klassieke verhaal vol helden, verraders, geliefden en lafaards geven we een speelse en toegankelijke toets door het nadrukkelijk als een voorstelling-in-een-voorstelling te brengen. Het decor is een klein, helemaal compleet theater met proscenium, mooie geschilderde achterwanden, lampen, gefiguurzaagde ridders en bordkartonnen kasteeltorens.'

hervertelling uit 1999 van *Gysbreght van Aemstel*¹⁰⁹ bewerkt tot een voorstelling. Zij zijn tot april 2010 op tournee door Nederland.¹¹⁰

Muziektheater Zuvuya werkt op dit moment aan een eigentijdse *Gysbreght*-bewerking.¹¹¹

Op de nieuwjaarsreceptie van burgemeester Cohen in **2010** werd *Gijsbreght van Aemstel* door De Warme Winkel opgevoerd. Het was Kees Fens die een paar jaar voor zijn dood de burgemeester suggereerde om een serieuze poging te doen de traditie nieuw leven in te blazen.

In deze experimentele opvoering werd slechts het slot van de *Gijsbreght* gebracht, de afscheidsscène tussen Gijsbreght en Badeloch. Alles wat voorafging werd door sprekers met behulp van dia's en projectieschermen verteld. Het waren de Tom Cruises en Meryl Streeps van weleer die ooit de begeerde hoofdrollen speelden. En daar is dan Gijsbreght zelf, de kasteelheer van Slot Aemsterdam, die dreunend in zijn blinkend harnas de trap afdaald. Op een wit schild toont hij de leus 'I Aemsterdam'.¹¹²

Regisseur Rietveld zegt over de opvoering:

Het is natuurlijk een onmogelijke opdracht om de hele *Gijsbreght van Aemstel* te spelen in drie kwartier. We willen liever een ode brengen, aan het stuk en aan de traditie, en we willen onze verhouding ertoe expliciet maken. Wij zijn uit onszelf geen Vondel-freaks, maar we zijn het stuk enorm gaan waarderen, ook de zwakheden. Wij willen laten zien wat er mooi aan is. De man vrouw-verhoudingen zijn bijvoorbeeld verrassend modern. Scènes tussen Vondel en Badeloch zouden zo in *Grey's Anatomy* kunnen zitten.¹¹³

Foto: *Gijsbreght van Aemstel* door De Warme Winkel.¹¹⁴

¹⁰⁹ Edward van de Vendel heeft in 1999 een Gouden Zoen van de Nederlandse Jeugdjury ontvangen voor zijn hervertelling van *Gijsbreght*.

¹¹⁰ <http://www.epoi.org/gijsbreght/gijsbreght.pdf>. 'Een eigentijdse voorstelling in een verrassende setting, waarin tijdloze thema's als heldendom en keuzes maken centraal staan en met live begeleiding van vier jazzmusici.'

¹¹¹ <http://www.muziektheater.info/>

¹¹² <http://www.vondelpark.tv/default.asp?PageID=41>

¹¹³ De Warme Winkel over 'Gijsbreght' Het Parool, interviews — Simber 21 december 2009

¹¹⁴ *Gijsbreght in harnas op nieuwjaarsreceptie*. Freriks. K., NRC 2 januari 2010

Het jaarlijkse boekenbal ter opening van De Boekenweek 2010 rapte Adriaan van Dis een deel van *Gysbrecht van Aemstel*, één van zijn *Titaantjes* uit zijn jeugd:

Van Dis haalde in de Grote Zaal van de Amsterdamse Stadsschouwburg herinneringen op aan het boek dat hem vormde, *Karakter* van Bordewijk; aan Louis Couperus, aan wiens wellevendheid hij zich verwant moet voelen, en, erg grappig, aan de schoolexcursie van lang geleden naar de *Gijsbrecht* van Vondel, gespeeld door Albert van Dalsum. Van Dis weekte dit doorgaans als onspeelbaar bestempelde toneelstuk los van vergeeld papier en traditie en rapte zelfs een paar Vondelverzen.¹¹⁵

Foto: Adriaan van Dis rapt een deel van *Gysbrecht van Aemstel* op het Boekenbal 9 maart 2010.¹¹⁶

¹¹⁵ *Boekenbal: Van Dis rapt de Gijsbrecht* Janssen. H., De Volkskrant 9 maart 2010

¹¹⁶ *Foto: Guus Dubbelman /De Volkskrant 9 maart 2010*

3

Recensies van de geselecteerde producties

‘Met apenliefde houd ik van dit stuk.’¹¹⁷

3.1 Inleiding

Recensies vormen het belangrijkste bronmateriaal van deze studie. De eerste productie van *Gysbreght van Aemstel* na 1968 vond plaats in 1975 en de laatste, die ik hier onderzoek, in 2008. De recensies overspannen een periode van 40 jaar. Niet alleen de aard en de kwaliteit van de recensies veranderen in 40 jaar, maar ook geeft deze grote tijdsperiode een overzicht van het verschuivende debat over *Gysbreght van Aemstel*, niet alleen als toneelstuk, maar ook in zijn functie in de identiteitsvorming in Nederland.

3.2 De aard van de recensies

Anita Twaalfhoven, redacteur van *Boekman* en stafmedewerker van de Boekmanstichting, schrijft in haar artikel *Kritiek op de kritiek. Morgen zit de vis erin*¹¹⁸, dat er een verschuiving in de aard van de recensies plaats vindt: van kritische analyse naar meer toegankelijke nieuwsberichten, interviews en reportages. Er treedt een verminderde kwaliteit van de analyses - het plaatsen van een kunstwerk in een historisch kader en in de juiste artistieke context- op en in toenemende mate overheerst de smaak van de criticus.

Floortje Bakkeren en Simon van den Berg, oprichters van theaterwebsite *Moose*, zien andere tendensen in de theaterkritiek. In hun artikel *De toekomst van de theaterkritiek: advertorials en interviews in kranten, recensies op internet?*¹¹⁹ schrijven zij dat kranten vroeger voor hun zuil schreven, nu schrijven ze voor hun lezersprofiel. Kranten die zich expliciet op kunstliefhebbers richten zoeken het in communities, lezersaanbiedingen en speciale reizen. Tevens is er de afgelopen jaren een nieuw podium ontstaan: de weblogs, vooral voor amateurrecensenten.¹²⁰

De verschuiving die Twaalfhoven beschrijft heb ik ook kunnen waarnemen. Recensies op internet zijn een relatief nieuw fenomeen; over de productie in 2008 van Theatergroep Nomade hebben *Moose* en online cultuurmagazine *8Weekly* geschreven.

Na het bestuderen van de recensies valt een aantal zaken op. Met het voortschrijden der jaren wordt het aantal recensies, met als uitzondering 2003, minder. Het hoogtepunt vormt

¹¹⁷ Aanpak Gijsbrecht door Croiset dwingt tot nadenken. Oomens, L., Algemeen Dagblad. 27 december 1988

¹¹⁸ Twaalfhoven, A., *Kritiek op de kritiek. Morgen zit de vis erin*. in: *Boekman*, jrg. 15, nr. 57, 2003. p. 27-38.

Andere goede studies over dit onderwerp: *Metropolis M*, dubbelnummer nr. 7 1987. *Metropolis M* nr. 5, 2003, Stoutjesdijk, A., *De actuele Nederlandse kunstkritiek op metaniveau. Pleidooi voor een kritische context*. Doctoraalscriptie. Universiteit Leiden: 2002

¹¹⁹ Bakkeren, F., en S. van den Berg., *De toekomst van de theaterkritiek: advertorials en interviews in kranten, recensies op internet?* Op weblog De Nieuwe Reporter. <http://www.denieuwewereporter.nl/2006/08/de-toekomst-van-de-theaterkritiek-advertorials-en-interviews-in-kranten-recensies-op-internet/>

¹²⁰ *Moose* en nieuwe sites zoals *TheaterCentraal*, *8Weekly* en een aantal weblogs van theaterbezoekers. Op *TheaterCentraal* zijn de recensies zo'n 500 woorden, op *8Weekly* zelfs 700 tot 800. Ter vergelijking: in *De Volkskrant* tellen recensies ongeveer 500 woorden, in het *Parool* hoogstens 400.

het jaar 1988-1989 met 12 voorbeschuwingen en 12 recensies. Van de producties uit 1995 zijn er maar drie te achterhalen. Er is één recensie, van de buiten mijn onderzoek vallende productie van La Troupe in 1997, beschikbaar.¹²¹

Opvallend is de paginagrootte van de recensies. Waren er in 1975 vier paginagrote recensies en voorbeschuwingen, in 1988-1989 waren het er zes, in 1990-1991 verscheen er nog één paginagrote recensie, daarna worden het kleine recensies in 1 of 2 kolommen.

In de voorbeschuwingen worden tekeningen van vroegere ensceneringen, foto's en/of posters van vroegere producties afgedrukt en in de recensies worden, soms zeer grote, foto's van het decor met acteurs of individuele acteurs afgedrukt. Opvallend zijn de foto's bij de recensies in 1990-1991: drie keer Rieks Swarte (de regisseur).

Productie jaartal	Aantal	Foto's	Voorbeschuwingen Recensies
Productie 1975	22	8	1 voorbeschuwing 21 recensies
Productie 1988-1989	24	20	12 voorbeschuwingen ¹²² 12 recensies
Productie 1990-1991	21	10	7 voorbeschuwingen 14 recensies Artikel is een interview ¹²³
Productie 1995	3	-	3 recensies Artikel is een voorbeschuwing ¹²⁴
Productie 2003	20	16	5 voorbeschuwingen ¹²⁵ 15 recensies
Productie 2008	9	4	5 vooraankondigingen 4 recensies

Tabel: aantallen voorbeschuwingen en recensies van de producties

Ik heb na het bestuderen van de honderdtal recensies over de genoemde periode van 40 jaar kunnen constateren dat in **1975** *Gysbreght van Aemstel* uitvoerig wordt geanalyseerd. De visie van de regisseur op de (veranderende) rollen van Gysbreght, Badeloch en Vosmeer komt uitvoerig aan bod, enscenering, muziek en tekstingrepen vormen een belangrijk onderdeel van de recensies. In **1975**, **1988- 1989** en **1990-1991** wordt nog vaak verwezen naar de bronnen van Vondel en naar de opvoeringen voor 1968. De inhoud van *Gysbreght van Aemstel* wordt bijna zonder uitzondering weergegeven, maar in de periode 1975 tot 1990 schrijft men daarover alleen in voorbeschuwingen; na **1990-1991** wordt de inhoud van *Gysbreght van Aemstel* een, soms zeer prominent, onderdeel van de recensie.

De meeste recensenten nemen een standpunt in over de totale productie, maar deze wordt gaandeweg steeds minder onderbouwd of men recenseert één aspect van de voorstelling.

De inhoud van de recensies heb ik in kaart gebracht. De producties uit 1988 en 2008 heb ik gedetailleerd bekeken, omdat deze twee dossiers een exemplarisch contrast vormen van bovenstaande.

Uit mijn analyse blijkt, en daarmee kan ik beamen wat Twaalfhoven in haar artikel constateert: een verschuiving in de aard van de kritieken en een verminderde kwaliteit van de analyses.

¹²¹ *Thematiek de Gysbreght is helemaal niet zo middeleeuws*. Riemersma. G., De Volkskrant 31 december 1996

¹²² Daarnaast nog over de televisieregistratie: 5 voorbeschuwingen. Deze heb ik buiten mijn onderzoek gehouden, omdat de bewerking van de voorstelling afwijkt.

¹²³ Artikel: Leeuw. van. K., *Er kwam een vogel en krak zei de kerktoeren*. Toneel Theatraal. Januari 1991

¹²⁴ Artikel: Deuss. B., *De Gysbrecht in 1995: Een kwestie van overleven*. Toneel Theatraal. November 1994. Met een foto van de voorstelling van Swarte en de cast van Vrenegoor.

¹²⁵ Daarnaast over de Deelraad Amsterdam: 9 commentaren; deze heb ik buiten mijn onderzoek gehouden, omdat de vorm teveel afwijkt van de productie: een feuilleton in 6 sessies van 5 tot 10 minuten.

Ten eerste wordt in recensies, interviews en persberichten aan *Gysbrecht van Aemstel* in verschillende bewoordingen een zelfde status en functie toegedicht. Zoals Porteman en Smits-Veldt het bondig hebben samengevat: *Gysbrecht van Aemstel* is ‘ons nationaal bezit.’¹²⁸ In koppen van recensies, uitspraken in interviews met regisseurs en tekstbewerkers en in persberichten wordt naar dit nationaal bezit verwezen.¹²⁹ *Gysbrecht van Aemstel* wordt een belangrijk stuk Nederlands cultuurgood genoemd, *Gysbrecht* is het beroemdste toneelstuk en onze ‘enige nationale traditie.’¹³⁰

Ten tweede blijken veel recensenten het ook eens te zijn over de rol van Vondel. Hij wordt in zijn eentje verantwoordelijk geacht voor het ontstaan van een Nederlandse toneeltraditie, terwijl Smits-Veldt schrijft: ‘De eigenlijke grondlegger van het genre der ‘klassieke tragedie’ in onze literatuur is Hooft geweest, met name door zijn *Geeraerd van Velsen* (1613) en zijn *Baeto* (1617).’¹³¹

Ten derde wordt Vondel in de toneeltraditie vaak vergeleken met Shakespeare, Molière, Tsjechov en Goethe. Vondels *Gysbrecht van Aemstel* is Shakespeares *Hamlet* - *Gysbrecht* krijgt dan de naam ‘de *Hamlet* van de Lage Landen’- in recensies. In Huizinga’s recensie wordt in de titel een directe vergelijking gemaakt tussen de twee stukken. In zijn recensie *Gysbrecht van Aemstel. Wordt het nog wat met de Hamlet van de Lage Landen?* geeft hij een negatief antwoord op zijn vraag, omdat *Gysbrecht van Vondel* vooral een prater is, die commentaar geeft op het relaas van anderen, maar geen doener is.¹³²

Niet alleen recensenten vergelijken Vondel met Shakespeare, ook de regisseurs Croiset en Gietelink vergelijken de twee met elkaar. Volgens Croiset ‘blijft het idioot dat we in Nederland niets doen met ons eigen cultuurbezit, terwijl zelfs de slechtste verzen van Shakespeare driftig vertaald worden.’¹³³ Gietelink voegt zich met zijn interpretatie bij de hedendaagse theatermakers die menen dat Vondel nog wel degelijk ‘actueel’ is, zoals Shakespeare actueel blijft ‘mits men zijn werk naar deze tijd ‘vertaalt’ en niet behandelt als een museumstuk.’¹³⁴

In het spelen van Vondels of Shakespeares teksten zit voor Johan Schmitz, in de jaren vijftig en zestig dé *Gysbrecht*-vertolker en in de productie van Het Publiektheater in 1975 in de (inval-)rol van de Bode, veel verschil. In een interview met Guus Rekers spreekt Johan Schmitz daarover. In zijn vergelijking komt hij dicht bij Huizinga’s constatering waarom *Gysbrecht* geen *Hamlet* is. Volgens Schmitz geeft Vondel tekst en moeten de acteurs deze tekst voelbaar maken, terwijl Shakespeare het een acteur veel gemakkelijker maakt. ‘Shakespeare geeft alles, je speelt het bij wijze van spreken zo.’¹³⁵

De regisseur Rietveld en de acteur De Man van de buiten dit onderzoek vallende productie van De Warme Winkel zeggen in een interview met Het Parool dat Vondel ‘onze’ Shakespeare is, maar ook dat zij in hun schooltijd weinig over Vondel hebben geleerd. Rietveld snapt niet waarom *Gysbrecht van Aemstel* zo’n stoffig imago heeft. Dat is volgens

¹²⁸ Porteman, K., en M. B. Smits-Veldt. *Een nieuw vaderland voor de muzen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1560-1700*. Amsterdam: 2008. p. 380-382

¹²⁹ In bijlage 3 heb ik een volledig overzicht van de verwijzingen opgenomen.

¹³⁰ ‘*Gysbrecht van Aemstel*’ *Willekeurig samengesteld jongensboek*. Ruijter. De E., De Telegraaf 4 januari 1991

¹³¹ *Van Pascha tot Noah. Deel 3: Koning David-spelen - Noah*. Smit. W.A.P., W.E.J. Tjeenk Willink, Zwolle 1962 p. 591. Op: http://www.dbnl.org/tekst/smit021vanp03_01/smit021vanp03_01_0015.php

¹³² *Gysbrecht van Aemstel. Wordt het nog wat met de Hamlet van de Lage Landen?* Huizing, H., Nieuwsblad van het Noorden 23 december 1988

¹³³ *Hans Croiset en de ‘Gysbrecht van Aemstel’: ‘Een gevecht voor en tegen de traditie.’* Haan. R. de., De Haagse Courant 24 december 1988

¹³⁴ *Vondels ‘Gysbrecht’ is van alle tijden. Nomade brengt toneelklassieker als politiek treurspel en spektakelstuk*. Boer. De N., Noordhollands Dagblad 12 juni 2003

¹³⁵ Programmaboekje Het Nationale Toneel. 1988. p. 5

hem hetzelfde als zeggen dat Shakespeare stoffig is. Beiden refereren aan, wat ook Schmitz verwoordt, Vondels talige *Gysbreght*; ‘maar hij is wel zó rijk en gelaagd.’¹³⁶

3.3.2 Het beëindigen van de traditie: de voorstanders

In 1968 kwam een einde aan de jaarlijkse traditie van de opvoering van *Gysbreght van Aemstel*. De recensenten voeren verschillende redenen aan waarom de traditie werd beëindigd. De meerderheid noemt Aktie Tomaat als de veroorzaker van de beëindiging.

Van den Bergh belicht in 1988 in twee artikelen andere oorzaken. In het eerste artikel speelt De Nederlandse Comedie een rol. Volgens hem kon De Nederlandse Comedie de kloof tussen een dergelijk innig religieus stuk en het publiek van die jaren niet meer overbruggen.¹³⁷ en ¹³⁸ In het tweede artikel gaat hij in op de inhoud en speelbaarheid van *Gysbreght van Aemstel*. Om het drama betekenis te geven voor een eigentijds publiek stuitte men, volgens Van den Bergh, op de uiterst vrome christen Gysbreght en zijn vrouw Badeloch die zo ongeveer de incarnatie van het antifeminisme is. Vervolgens blijkt het drama ook lange monologen, koorzangen (reien) en een bodeverhaal te hebben waarbij de handeling bij herhaling stil valt. *Gysbreght van Aemstel* is voor een publiek dat intens kan luisteren en van poëzie houdt en zich niet bekommert om spannende actie of bewegende beelden. Tot slot schrijft hij:

Al met al is de *Gysbreght van Aemstel* om met de dichter Hans Andreus te spreken, vooral ‘muziek voor kijkdieren.’¹³⁹

In 1988 vond Oomens dat juist binnen zijn eigen privétraditie *Gysbreght van Aemstel* geïsoleerd raakte van een echte en levende Vondeltraditie. Oomens schrijft dat door de jaarlijkse traditie zich aan dit stuk vooral sentimentele herinneringen hebben gehecht. ‘Was *Gysbreght* een veel gespeeld repertoirestuk geweest dat had *Gysbreght* wel overlevingskansen gehad, omdat dan een objectiever oordeel gepaard had kunnen gaan met meer *begrip* voor de rare eigenschappen van Gysbreght. Vondels poëzie zou daardoor een nuchterder waardering krijgen.’¹⁴⁰

De motieven van de voorstanders van het beëindigen van de traditie zijn divers. In **1975** worden specifieke kenmerken van het drama *Gysbreght van Aemstel* als argument naar voren gebracht om de traditie te beëindigen. In **1988** jaagde *Gysbreght* de middelbare scholieren uit het theater. **Na 1988** wordt er in zijn algemeenheid geconstateerd dat er geen traditie in stand gehouden hoeft te worden.

3.3.3 Het beëindigen van de traditie: de tegenstanders

Ook de motieven van de tegenstanders van het beëindigen van de traditie zijn divers en gaande de jaren wordt ook de toon anders. Met de productie van het Publiekstheater in **1975** werd een herstel van de traditie toegejuicht; in **1988** werd met de beëindiging de schouwburgganger een ritueel ontnomen.

Zoals in bovenstaande paragraaf staat, wordt er **na 1988** in zijn algemeenheid geconstateerd dat er geen traditie in stand gehouden hoeft te worden. Zo wordt er dan ook in recensie in

¹³⁶ *De Warme Winkel over ‘Gijsbrecht’*. Het Parool, interviews. Simber 21 december 2009

¹³⁷ *Uitzonderlijk spannende Gijsbrecht*. Bergh, H. van den., Het Parool 27 december 1988

¹³⁸ Over de rol van De Nederlandse Comedie schreef Welling in 1990: ‘En men wil ophouden met alle flauwekul, geen jacquet, geen gala, geen Gijs.’ In: *Traditionele Vondelvoorstelling dit jaar van Haarlemse regisseur. Gijsbrecht volgens Rieks Swarte*. Welling, K., Haarlems Dagblad 22 december 1990

¹³⁹ *De ‘Gijsbrecht’ is nog steeds een uitdaging*. Bergh, H. van den., Het Parool 28 december 1988

¹⁴⁰ *De Droom van Badeloch*. Oomens, L., Algemeen Dagblad 23 december 1988

1990-1991 geen standpunt ingenomen over een herstel dan wel afwijzing van een traditie. Alleen Buijs constateert in **1995** dat de *Gysbreght*-traditie voorbij is.

Menig recensent rept in **2003** en **2008** niet meer over een herstel van de traditie, maar men vindt wel dat de producties van Nomade een uitstekende gelegenheid zijn (voor de jeugd) om kennis te maken met Vondel en zeventiende-eeuwse teksten.¹⁴¹

Volgens een hoofdredactioneel artikel in NRC van 18 februari 2010 ligt Nederland al een decennium overhoop met zijn culturele identiteit. Vanaf de jaren zestig was er weinig aandacht voor de vaderlandse geschiedenis, maar afgelopen decennium is er een nationale inhaalslag gemaakt. Historische televisiedrama's, programma's als *Andere tijden* of *OVT* zijn erg populair. In 2006 is de canon *Entoen.nu* opgesteld en er komt een Nationaal Historisch Museum.¹⁴² Geschiedenis blijkt 'in' te zijn. Is dit om onze nationale identiteit vorm te geven?

De producties van Theatergroep Nomade spelen in een tijd waarin vaderlandse geschiedenis grote belangstelling geniet. De regisseur van Nomade, Ab Gietelink, en de recensenten vinden *Gysbreght van Aemstel* een uitstekende gelegenheid om kennis te maken met onze vaderlandse geschiedenis. Kennis van onze nationale geschiedenis geeft ons, volgens het NRC-artikel, 'grond onder de voeten.' Krijgt *Gysbreght* in zijn functie van 'ons nationaal bezit', een prominente plaats in de vorming van onze culturele identiteit? Het lijkt er wel op. Recensenten, regisseurs en toneelgezelschappen verwijzen in hun recensies, interviews en persberichten naar *Gysbreght van Aemstel* als 'ons cultureel geweten'.

3.4 Verschuiving van de rol van Aktie Tomaat in de recensies

In 1975 wordt in recensies zonder uitzondering verwezen naar Aktie Tomaat als de aanstichter van de beëindiging van de jaarlijkse traditie. Gaandeweg de jaren ebt de rol van Aktie Tomaat weg en worden de redenen van beëindiging divers. totdat Gietelink in 2003 Aktie Tomaat noemt.

De recensies in **1975** gaan, soms uitvoering, in op de rol van Aktie Tomaat, ook komen woordspelingen die verwijzen naar Aktie Tomaat voor. Men kopte bijvoorbeeld:

- *Gijsbrecht gaar gekookt in pan met tomatensoep.*¹⁴³
- *'Tomaat' Rekers maakte ketchup van Gysbreght.*¹⁴⁴

In artikelen schreef men:

- *Om in de taal van de Tomatisten te spreken: dit was ketchup.*¹⁴⁵
- *Tomatensoep om in stijl te blijven.*¹⁴⁶

Van den Bergh had het in **1975** niet zo op Aktie Tomaat, want door de wilde twintigste-eeuwse tomatengooiers en verhitte vernieuwers moest *Gysbreght van Aemstel* vijf jaar

¹⁴¹ In bijlage 4 zijn de verwijzingen opgenomen.

¹⁴² *Vaderlands verleden*. Hoofdredactioneel artikel. NRC 18 februari 2010

¹⁴³ *Gijsbrecht gaar gekookt in pan met tomatensoep*. Ruivenkamp, P., Het Leidsch Dagblad 20 januari 1975 (dezelfde: De Haagsche Courant 18 januari 1975. Ruivenkamp, P., zonder titel)

¹⁴⁴ *Gijsbrecht van Aemstel*. Spierdijk, J., (Nieuws van de Dag 20 januari 1975 dezelfde: *Nieuwe bewerking volslagen mislukking. 'Tomaat' Rekers maakte ketchup van Gysbreght* Spierdijk, J., De Telegraaf 20 januari 1975)

¹⁴⁵ *Gijsbrecht van Aemstel*. Spierdijk, J., Nieuws van de Dag 20 januari 1975 (dezelfde: *Nieuwe bewerking volslagen mislukking. 'Tomaat' Rekers maakte ketchup van Gysbreght* Spierdijk, J., De Telegraaf 20 januari 1975)

¹⁴⁶ *Gijsbrecht gaar gekookt in pan met tomatensoep*. Ruivenkamp, P., Het Leidsch Dagblad 20 januari 1975 (dezelfde: De Haagsche Courant 18 januari 1975. Ruivenkamp, P., zonder titel)

geleden Amsterdam ontvluchten.¹⁴⁷ Volgens Ruivenkamp keerden de tomatengooiers van weleer zich fel tegen allerlei tradities en Vondels Amsterdamse held moest zijn onstuitbare nieuwjaarsverschijning onderbreken.¹⁴⁸ De Rijcke zag dat de traditie ondanks en dankzij de tomaten van de zestiger jaren een nieuwe gestalte kreeg. Een gestalte die los van de tijd en dus met modegebonden aankleding wel langer dan vandaag zal leven.¹⁴⁹

In 1975 bewerkte Guus Rekers, prominent lid van Aktiegroep Tomaat, de tekst van Vondel. Twee recensenten refereren aan Rekers' aandeel in Aktie Tomaat. De Vries constateert alleen dat Rekers, 'een tomatist', aan de productie heeft meegewerkt.¹⁵⁰

Spierdijk legde een duidelijk verband tussen Rekers' aandeel in Aktie Tomaat en zijn rol als tekstbewerker voor de productie van Het Publiektheater. Volgens hem moest je van goeden huize komen om Vondels *Gysbreght* zo te bewerken, dat het episch treurspel een drama werd. Helaas, schrijft hij, heeft Rekers 'Vondels niet zo verschrikkelijk wakkere Christenheld uitgehold tot een bleke, domme lummel, redeloos, radeloos en reddeloos in wat zijn geestelijke stiefvader hem als 'schijnwerkelijkheid heeft opgedrongen'.¹⁵¹

Na 1975 verschuift het accent. Croiset zegt in een interview met De Volkskrant in 1988 dat de kinderen van 1968 in opstand kwamen¹⁵², en in een interview met Het Nieuwsblad van het Noorden vult hij aan dat ze met welgemikte tomaten *Gysbreght* van het podium kegelden.¹⁵³ Zeilstra constateerde dat Aktie Tomaat inmiddels al zo lang geleden was, dat alleen 'de ouderen' het nog bewust hadden meegemaakt.¹⁵⁴

In 1990-1991 wordt nog één keer naar Aktie Tomaat¹⁵⁵ verwezen en in 1995 rept men niet meer over Aktie Tomaat. Daarna viel er een stilte tot 2003; toen wist men het weer: 'Aktie Tomaat heeft *Gysbreght van Aemstel* om zeep geholpen.'¹⁵⁶

Voordat de voorstelling in 2003 begint, spreekt de regisseur Ab Gietelink het publiek toe. Hij legt uit waarom hij dit stuk, verketterd sinds de Aktie Tomaat in 1969, weer op de planken brengt. Voor hem is *Gysbreght* eenmaal een belangrijk stuk cultuurgeschiedenis.¹⁵⁷ Hij verwijt Aktie Tomaat het sneuvelen van toneeltradities. De bekendste daarvan was wel de jaarlijkse opvoering van *Gysbreght van Aemstel*.¹⁵⁸

Ook Kottmann¹⁵⁹ en Veltman leggen in 2003 een directe relatie met Aktie Tomaat. Veldman voegt er nog aan toe dat in de jaren zestig van de vorige eeuw *Gysbreght van Aemstel* door Aktie Tomaat als reactionaire werd bestempeld.¹⁶⁰

Gietelink zegt in een interview in 2008 met Van der Vusse dat aan de traditie een einde kwam door Aktie Tomaat.¹⁶¹ Zoals in paragraaf 3.2 staat, verschijnen in 2008 vijf vooraankondigingen van de productie. Drie vooraankondigingen schrijven wat in het

¹⁴⁷ *Een nieuwe Gysbreght keert terug. Met maagden in Hare Krishna-stijl.* Berge. ten H., De Telegraaf 18 januari 1975

¹⁴⁸ *Gysbreght gaar gekookt in pan met tomatensoep.* Ruivenkamp. P., Het Leidsch Dagblad 20 januari 1975 (dezelfde: Ruivenkamp. P., De Haagsche Courant 18 januari 1975 zonder titel)

¹⁴⁹ Noord Hollands Dagblad 16 januari 1975. Rijcke. de P., zonder titel

¹⁵⁰ Het Vrije Volk 18 januari 1975. Vries. de Tjitte., zonder titel

¹⁵¹ *Gysbreght van Aemstel.* Spierdijk. J., Nieuws van de Dag 20 januari 1975 (dezelfde: *Nieuwe bewerking volslagen mislukking. 'Tomaat' Rekers maakte ketchup van Gysbreght* Spierdijk. J., De Telegraaf 20 januari 1975)

¹⁵² *Haagse Gysbreght in debat met de eigen traditie.* Gees Linnebank op dreef in grondmest. Schouten, M., De Volkskrant 27 december 1988

¹⁵³ *Gysbreght van Aemstel. Wordt het nog wat met de Hamlet van de Lage Landen?* Huizing. H., Nieuwsblad van het Noorden 23 december 1988

¹⁵⁴ *'Gysbreght' bij Het Nationale Toneel. Een Haagse Amsterdammer.* Zeilstra. W., Het Leidsch Dagblad 27 december 1988

¹⁵⁵ *De Gysbreght met voetnoten.* Branbergen. A., Het Parool 25 augustus 1990

¹⁵⁶ Gietelink. A., *Theater Nomade 1984-2006.* Verzameld theaterwerk. Amsterdam 2006. p. 353

¹⁵⁷ *Gysbreght van Aemstel. Vervreemdend actuele Vondel.* Klooster. Van der L., De Gelderlander 9 oktober 2003

¹⁵⁸ *Boeiende effecten in oeroude traditie.* Nijssen. W., PZC 2 oktober 2003

¹⁵⁹ *'Gysbreght' als spannend strategospel.* Kottmann. H., Noordhollands Dagblad 16 juni 2003

¹⁶⁰ *Spannende Gysbreght van Aemstel nog steeds actueel.* Veltman. D., Algemeen Dagblad 4 juli 2003

¹⁶¹ *De Gysbreght met video, techno en rap.* Vusse. van de P., AD en Utrechts Nieuwsblad 13 augustus 2008

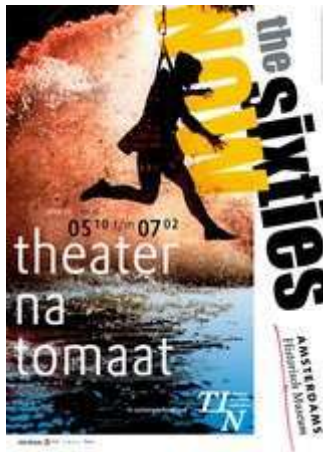
persbericht van Theatergroep Nomade staat: 'De intrede van het moderne toneel in 1969 vernietigde de traditie.'¹⁶² Eén recensent noemt Aktie Tوماat.¹⁶³

Dat Aktie Tوماat na 1975 geen belangrijke rol meer speelt in recensies, maar in 2003 en 2008 weer genoemd wordt, voornamelijk door Gietelink zelf, zal, zoals hij het zelf zegt te maken hebben met zijn generatie. Hij heeft die tijd meegemaakt en kan eraan refereren.¹⁶⁴

3.5 Kunsthistorisch misverstand

Vanaf 4 oktober 2009 tot 7 februari 2010 was in het Amsterdams Historisch Museum de tentoonstelling *Theater na Tوماat* te zien. Op de website van het AHM wordt de tentoonstelling aldus aangeprezen:

Beginnend bij de befaamde *Aktie Tوماat* in 1969, brengt deze expositie de bezoeker langs veertig bevolgen jaren theatergeschiedenis. Getoond wordt hoe de ingrijpende veranderingen binnen het Nederlandse theater, door Aktie Tوماat teweeg gebracht, tot in het heden het Nederlandse theater hebben beïnvloed.¹⁶⁵

Affiche: Tentoonstelling in 2009-2010: *Theater na Tوماat: Veertig jaar theatervernieuwing in Nederland in het Amsterdams Historisch Museum*.¹⁶⁶

Volgens Loek Zonneveld in *De Groene Amsterdammer* in 2009 was de tentoonstelling een rare non-tentoonstelling geworden, opgebouwd vanuit het kunsthistorisch misverstand. Hij verwoordt het misverstand:

Het gesuggereerde oorzakelijk verband - tussen Aktie Tوماat in 1969 en het mooier worden van de podiumkunsten na die tijd -, is een mythe. Aktie Tوماat representeerde een toneelhistorische botsing van groot belang, maar locatietheater bestond al ver voor 1969, voor multicultureel theater kwam Aktie Tوماat niet op, Het Werktheater was al opgericht, spraakmakend en grensverleggend toneel uit het buitenland was al jaren te zien in Nederland en meer subsidie voor

¹⁶² - *De Gijsbrecht van Aemstel. Joost van den Vondel in de Janskerk in Haarlem*. Historische Vereniging Haarlem. September 2008

- *Bussumers gratis naar theaterklassieker*. Gooi en Eemlander 30 juli 2008

- *Een middeleeuwse oorlog in een moderne omgeving*. Rijkema. J., Witte Weekblad Haarlemmermeer 16 september 2008

¹⁶³ *Blasfemie in Gijsbrecht*. Bron: website: www.TheaterNomade.nl

¹⁶⁴ 'Al heb ik zelf nooit ook maar één tomaat gesmeten, ik behoor tot de generatie van Aktie Tوماat'. *Boeiende effecten in oeroude traditie*. Nijssen. W., PZC 2 oktober 2003

¹⁶⁵ <http://www.ahm.nl/nl/Amsterdams-Historisch-Museum/museumbezoek/tentoonstellingen/theater-na-tomaat>

¹⁶⁶ <http://www.theaterinstituut.nl>

toneelexperimenten vanuit het CRM-ministerie was ook al jaren daarvoor uitgekeerd.¹⁶⁷

168

Tentoonstelling *Theater na Tomaat: Veertig jaar theater vernieuwing in Nederland 2009-2010* in het *Amsterdams Historisch Museum*.

In bovengenoemde tentoonstelling zijn veel beelden gewijd aan *Gysbreght van Aemstel* en wordt er een relatie gelegd met *Akte Tomaat*. De bezoeker treft als eerste een groot paneel aan waarop beelden van een *Gysbreght*voorstellingen voor 1968 is te zien. Op de lichtkrant bij dat paneel is te lezen dat het ‘klassieke repertoire moest wijken’. In de begeleidende tekst op het paneel eronder, staat dat *Gysbreght van Aemstel* jaarlijks door de Nederlandse Comedie wordt opgevoerd en dat deze groots opgezette voorstellingen voornamelijk bezocht

¹⁶⁷ *Toneelactie Tomaat in retrospectief. Afgeragd kunstfruit*. Zonneveld. L., De Groene Amsterdammer 23 oktober 2009

¹⁶⁸ Foto's door mij genomen van de tentoonstelling *Theater na Tomaat: Veertig jaar theater vernieuwing in Nederland 2009-2010* in het *Amsterdams Historisch Museum*.

werden door een kleine, hoogopgeleide, elite. Bij datzelfde paneel ligt een boekwerk met zeven pagina's over *Gysbreght van Aemstel*.

3.6 De laatste voorstelling

Een wonderlijk verschijnsel in de recensies is de 'onenigheid' over het jaartal van de laatste productie van De Nederlandse Comedie. Ik probeer de 'feiten' op een rijtje te zetten.

In 1968 trad De Nederlandse Comedie nog nieuwjaarsdag op. Pas in de loop van 1968 nam de leiding van De Nederlandse Comedie het besluit om als nieuwjaarspremière in 1969 niet meer de *Gysbreght van Aemstel* te spelen.¹⁶⁹ De tijdgeest en de onvrede binnen het gezelschap dat artistiek uitgeput raakte, deden *Gysbreght van Aemstel* de das om.¹⁷⁰

In *Facetten van vijftig jaar Nederlands toneel (1920-1970)* wordt Han Bentz van den Berg aangehaald:

We achtten het onverantwoord en onmogelijk om de twee jaar een andere encensering van de *Gijsbreght* te maken. Het stuk is niet voor zoveel variatie vatbaar. Als we daarmee waren doorgedaan, zou het onartistiek zijn geworden.¹⁷¹

In 1969 kreeg De Nederlandse Comedie toestemming van de Amsterdamse gemeenteraad om met de *Gysbreght*-traditie te breken.¹⁷² Op nieuwjaarsdag 1969 wordt de traditie doorbroken met *De Spaanse Brabander* van Bredero, onder regie van Erik Vos.¹⁷³ Op 1 januari 1970 wordt *Don Quichot op de bruiloft van Kamacho* van Pieter Langendijk opgevoerd.

Van der Velde schrijft in 1988 dat in 1967 de laatste opvoering was en hetzelfde jaar kreeg De Nederlandse Comedie toestemming om in 1968 *Don Quichot op de bruiloft van Kamacho* te spelen.¹⁷⁴ Ik heb kunnen achterhalen dat deze constatering feitelijk onjuist is. Op onderstaande foto is duidelijk te zien dat *Don Quichot op de bruiloft van Kamacho* in 1970 werd opgevoerd, niet in 1968.

Foto: Toegangsbewijs *Don Quichot op de bruiloft van Kamacho*.¹⁷⁵

¹⁶⁹ Van 1950 tot en met 1968 bracht de Nederlandse Comedie elk jaar op Nieuwjaarsdag de *Gijsbreght van Aemstel* van Joost van den Vondel. <http://www.eenlevenlangtheater.nl/ellen%20vogel/repertoire/theater/nederlandse%20comede/800.html>

¹⁷⁰ *Traditionele Vondelvoorstelling dit jaar van Haarlemse regisseur. Gijsbreght volgens Rieks Swarte*. Welling. K., Haarlems Dagblad 22 december 1990

¹⁷¹ *Facetten van vijftig jaar Nederlands toneel (1920-1970)* van G.J. de Voogd (red.) Amsterdam 1970 p.149

¹⁷² *De Gijsbreght was ooit volksvermaak*. Bantzinger. A. Het Parool 23 december 1989

¹⁷³ <http://www.eenlevenlangtheater.nl/erik%20vos/repertoire/regies/2606.html>

¹⁷⁴ *De wonderlijke verrijzenis van de Gijsbreght*. Velden. E. van der., Het Utrechts Nieuwsblad/NZC 22 december 1988 (dezelfde, alleen andere foto's: *De wonderlijke herrijzenis van de Gijsbreght* Velden. E van der., en PZC 23 december 1988 zonder foto's *Het Nationale Toneel steekt Vondel in nieuw jasje. De wonderlijke verrijzenis van de Gijsbreght*. Velden. E van der., Het Leidsch Dagblad 24 december 1988)

¹⁷⁵ Foto uit: Blom. Paul. , Lodewijk de Boer, Jan Paul Bresser, Gerardjan Rijnders, Erik Vos, Loek Zonneveld. *Tomaat in perspectief Theatervernieuwing in de jaren '60 en '70*. Amsterdam: 2003.

Hellman schrijft dat in **1969** de nieuwjaarspremière van *Don Quichot op de bruiloft van Kamacho* werd verstoord.¹⁷⁶ Ook dat is feitelijk onjuist: 1969 moet 1970 zijn.

Twee bronnen geven aan dat **tot** 1968 *Gysbreght van Aemstel* werd opgevoerd; ergo dat de laatste opvoering in 1967 was. Deze bronnen geven niet aan welk stuk er op nieuwjaarsdag 1968 op de planken stond. Acht bronnen noemen **1968** als laatste jaartal waarin de traditie werd gestopt.¹⁷⁷

Rieks Swarte maakt naar mijn idee ‘het kunsthistorisch misverstand’ compleet. In een interview met Het Parool zegt hij: ‘Na de Aktie Tomaat van 1969, toen ook *Gysbreght van Aemstel* de overrijpe tomaten om de oren vlogen, is er helemaal de klad in gekomen.’¹⁷⁸

Er zijn bewijzen genoeg om te kunnen vaststellen dat de laatste *Gysbreght van Aemstel*, die in de jaarlijkse opvoeringstraditie paste, op 1 januari 1968 werd opgevoerd. Ten overvloede meld ik dat de website *Eenlevenlangtheater* die datum ook bevestigt.¹⁷⁹ Dus de tomaten, die pas in 1969 werden gegooid, konden *Gysbreght van Aemstel* in 1968 helemaal niet geraakt hebben. In een veranderende tijdgeest zit het oorzakelijk verband.

Een andere opmerkelijke zaak is dat de recensenten Spierdijk, Ruivenkamp en Van den Bergh in 1975, Van der Velde in 1988-1989 en Zonderland in 1990-1991 voor meerdere kranten recenseerden.

1975

- *Spierdijk voor Nieuws van de Dag en De Telegraaf*
- *Ruivenkamp voor Het Leidsch Dagblad en De Haagsche Courant*
- *Van den Bergh voor Het Parool en De Telegraaf*

1988-1989

- *Voorbeschouwing: Van der Velde voor Het Utrechts Nieuwsblad/NZC, de PZC en Het Leidsch Dagblad*¹⁸⁰

1990-1991

- *Zonderland voor Gooi en Eemlander, Leidsch Dagblad en Utrechts Nieuwsblad*

De heren schreven in een tijd waarin paginagrote recensies verschenen; ze bereikten daarmee een zeer groot (lezers)publiek. Een groot potentieel van (eventuele) bezoekers konden lezen dat de critici, met uitzondering van de voorbeschouwingen van Van der Velde, uiterst negatief waren over de producties.

¹⁷⁶ *Gysbreght van Aemstel*. Hellmann. N., NRC 31 december 1990.

¹⁷⁷ In bijlage 5 heb ik de verwijzingen opgenomen.

¹⁷⁸ *Gysbreght van Aemstel met voeten*. Branbergen. A., Het Parool 25 augustus 1990.

¹⁷⁹ <http://www.eenlevenlangtheater.nl/ellen%20vogel/repertoire/theater/nederlandse%20comedie/832.html>

¹⁸⁰ Zeilstra. W., schrijft op 27 december 1988 voor Het Leidsch Dagblad de recensie: ‘*Gysbrecht*’ bij *Het Nationale Toneel. Een Haagse Amsterdammer*.

4

Wat is actualisering en waarom werd *Gysbreght van Aemstel* geactualiseerd?

‘Nieuwe Heren, Nieuwe *Gijsbrechts*’.

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk ga ik in op de verschillende invalshoeken van het begrip actualisering en onderzoek ik waarom *Gysbreght van Aemstel* werd geactualiseerd. Deze onderzoeksvraag naar actualisering is niet zo verwonderlijk als je kijkt naar de koppen en de teksten van de recensenten; ook zij refereren aan actualisering. Een bloemlezing:¹⁸¹

- 1975
 - *De nieuwe Gijsbrecht (let op de moderne spelling).*¹⁸²
- 1988-1989
 - *Dit alles is zeker actueel.*¹⁸³
- 1990-1991
 - *Een nieuwe Gijsbrecht.*¹⁸⁴
- 1995
 - *Reuze actueel.*¹⁸⁵
- 2003
 - *Vervreemdend actuele Vondel.*¹⁸⁶
- 2008
 - *Actuele Gijsbreght.*¹⁸⁷

De onderzoeksvraag roept vragen op: Wat is actualisering? Wanneer kun je een bewerking van *Gysbreght van Aemstel* geactualiseerd noemen? Is dat het aanpassen aan de tijd van de productie: het verwerken van maatschappelijke actualiteit in de productie of het aanpassen van de speelstijl naar de heersende opvattingen? Is een hedendaags ontworpen decor, een hedendaagse enscenering met nieuw gecomponeerde muziek een actualisering? Is een multimediale voorstelling actueel? Is een andere visie op de rol van *Gysbreght* of een andere visie op de thema's binnen *Gysbreght van Aemstel* een actualisatie? Kun je een productie die zich afzet tegen de voorafgaande opvattingen actueel noemen?

¹⁸¹ In bijlage 6 heb ik een uitgebreide inventarisatie opgenomen.

¹⁸² De Telegraaf 18 januari. Heijer. J., zonder titel

¹⁸³ *Uitzonderlijk spannende Gijsbrecht.* Bergh. H. van den., Het Parool 27 december 1988

¹⁸⁴ *Traditionele tragedie in speelse gedaante.* Bergh. van den H., Het Parool 29 december 1990

¹⁸⁵ *Een Gijsbrecht vol statische drukte en angst voor Vondel.* Roodnat. J., NRC 2 januari 1995

¹⁸⁶ *Gijsbreght van Aemstel. Vervreemdend actuele Vondel.* Klooster. van der L., De Gelderlander 9 oktober 2003

¹⁸⁷ *Actuele Gijsbreght in de Stevenskerk: Hellebaarden, zwaarden en gasmaskers.* De Brug 14 augustus 2008. zonder auteur

4.2 Wat is actualisering?

Van Dale Groot Woordenboek der Nederlandse Taal geeft bij het lemma ‘actualiseren’: ‘het actueel-maken, aan de eigen tijd aanpassen’ en synoniem met ‘moderniseren.’¹⁸⁸ Albach spreekt in *Drie eeuwen ‘Gijsbreght van Aemstel’. Kroniek van de jaarlijksche opvoeringen* over ‘aanpassen aan de tijd’, ‘modernisering’ en ‘vernieuwing’. Albach beschrijft de vernieuwingen in *Gysbreght van Aemstel* aan de hand van het decor, de kostuums, de speelstijl, de tekstbewerkingen en de opvattingen over de rollen.¹⁸⁹

Mensert heeft haar Masterscriptie, ter afsluiting van haar studie *Theaterdramaturgie* aan de Universiteit Utrecht, gewijd aan het begrip ‘actueel’ in het theaterlijke maakproces.¹⁹⁰ Aan de hand van een uitgebreide literatuurstudie, interviews met regisseurs en analyses van zeven theaterproducties komt zij tot de conclusie dat actueel of geactualiseerd theater in twee hoofdgroepen te verdelen is. Zij onderscheidt *maatschappelijk geëngageerd theater* en *persoonlijk geëngageerd theater*:

1. Een *maatschappelijk geëngageerde* voorstelling is een voorstelling, waarbij het woord ‘geëngageerd’ wijst op een bepaalde verbondenheid met de zaken die spelen in de werkelijke wereld.¹⁹¹ De *actuele gebeurtenissen of onderwerpen* die in deze voorstelling aan de orde komen zijn voor de toeschouwers herkenbaar omdat ze verwijzen naar de samenleving waar zijzelf deel van uit maken. Politieke onderwerpen en gebeurtenissen vallen hier ook onder. Maatschappelijk geëngageerd theater valt nog onder te verdelen in sociaal geëngageerd, en politiek geëngageerd theater. Politiek geëngageerde voorstellingen bevatten expliciet een politiek onderwerp en sociaal geëngageerde voorstellingen bevatten onderwerpen die de samenleving in bredere zin beschouwen.
2. *Persoonlijk geëngageerde voorstellingen*, zijn voorstellingen die verhalen over actuele gebeurtenissen en onderwerpen die niet direct onderdeel uitmaken van de samenleving als geheel, maar eerder van de persoonlijke leefwereld van de maker. Een persoonlijk geëngageerde voorstelling is dus een voorstelling die meer gaat over *actuele persoonlijke gevoelens, emoties of opvattingen* van de maker, maar omdat de maker deel uitmaakt van dezelfde samenleving als de toeschouwers, en omdat de maker de codes gebruikt die voortkomen uit die samenleving, zullen de toeschouwers toch een bepaalde mate van herkennen ervaren bij de voorstelling.

Om te komen tot een actuele of geactualiseerde voorstelling heeft de regisseur/dramaturg/bewerker vormgeving als concreet handvat. Mensert maakt onderscheid tussen de vormgeving bij een nieuw geschreven tekst en bij een bestaande tekst. Bij een voorstelling met een bestaande tekst die geactualiseerd wordt, kan er een andere interpretatie gegeven zijn aan de rollen en de speelstijl, kan de tekst bewerkt zijn in hedendaags taalgebruik, kunnen verwijzingen ingelast zijn die naar de actualiteit te verwijzen en/of kan

¹⁸⁸ *Van Dale Groot Woordenboek der Nederlandse Taal*. Geerst. G., en H. Heestermans. Utrecht-Antwerpen: 1992¹² p. 65

¹⁸⁹ Albach. B., *Drie eeuwen ‘Gijsbreght van Aemstel’. Kroniek van de jaarlijksche opvoeringen*. Amsterdam: 1937. p. 3-6, 95, 102, 110, 115, 117 en 132

¹⁹⁰ Bart Dieho heeft een artikel geschreven ‘*De breuk herstellen. De keuze voor traditie of verandering in theater*’. Hij laat zijn gedachten gaan over de vragen: ‘Is het streven naar vernieuwing een vrije keus of een heilige verplichting van de theatermaker? En wat is de rol van de toeschouwer in het geheel?’ Op: <http://www.theaterschriftlucifer.nl/beeld/nr2.pdf>

¹⁹¹ Voor deze scriptie voert het te ver, maar Casper van der Aa heeft nog een driedeling gemaakt in de mate waarin een voorstelling verwijst naar de actualiteit. Aa van der, C. *Scriptieconcept Versie2*. PSAU Ma Theaterdramaturgie. Utrecht, 2006. En in Mensert. J., *Ten minste houdbaar tot. Onderzoek naar de invloed van actualiteit op het theaterlijke maakproces*. Ma Theaterdramaturgie, Professional School of the Arts Utrecht, juni 2006. Utrecht : 2006. p.44 - 45

de actualisering bewerkstelligd worden door de aspecten, zoals: het decor, de kostuums, de belichting, de muziek en het gebruik van multimediale componenten.¹⁹²

Samenvattend: als ik een productie van *Gysbreght van Aemstel* onderzoek op actualisering, zou ik volgens Mensert kunnen kijken of de productie maatschappelijk dan wel persoonlijk geëngageerd is en met welke vormgevingsinstrumenten de regisseur/ dramaturg/ tekstbewriter *Gysbreght van Aemstel* heeft geactualiseerd.

In de hoofdstukken waarin ik elke productie nader beschouw, kom ik terug op de visie van de regisseur/dramaturg/tekstbewriter en op de vraag welke vormgevingsinstrumenten er in de betreffende productie zijn toegepast. Hieronder geef ik een beschouwing waarom volgens recensenten *Gysbreght van Aemstel* door de jaren heen geactualiseerd werd.

4.3 Waaronder werd *Gysbreght van Aemstel* geactualiseerd?

Recensenten zag **1975** vier redenen voor een actualisering van *Gysbreght van Aemstel*.

De eerste reden komt van De Rijcke. De zeventiger jaren ademden volgens hem een andere sfeer en gaven een nieuwe geest aan *Gysbreght van Aemstel*. De andere sfeer kenmerkt zich door nostalgie, weemoed en veranderend decor en rollen.¹⁹³

De tweede reden was volgens Ten Berge dat het Publiektheater het 700-jarig bestaan van Amsterdam aangreep om andere aspecten van het verhaal te belichten. *Gysbreght van Aemstel*, de held die veel praat, maar feitelijk weinig doet en hij bedoelt het best maar doet het slecht wordt verklaard aan de hand van de dramatische handeling.¹⁹⁴

De derde reden was, aldus een recensent van Het Vaderland, dat er een verlevendigde, herziene *Gysbreght van Aemstel* moest komen, met meer actie en kijkvertoning en met terugdringing van de inderdaad soms te lange relaaszuchtigheid.¹⁹⁵

Brink geeft de vierde reden om *Gysbreght van Aemstel* te bewerken en te vertonen: 'een esthetisch genoegen.'¹⁹⁶

Van den Bergh ziet in **1988** het nieuwe publiek als reden voor actualisering: 'Aan het traditionele gegeven van de strijd om Amsterdam van 700 jaar geleden, moest een nog geldige betekenis gegeven worden om het aantrekkelijk te maken voor een nieuw publiek.'¹⁹⁷

Van Leeuwen vraagt zich in **1990- 1991** af hoe ze de onverteerbare *Gysbreght van Aemstel* verteerbaar hebben gemaakt, want het toneelstuk moet weer verteerbaar gemaakt worden, zodat het geen gevecht tegen de saaiheid wordt.¹⁹⁸

Volgens Janssen en Schouten valt er helemaal niets te actualiseren. Janssen vindt Vondel een dichter, geen dramaturg. In *Gysbreght van Aemstel* is van geen dramatiek sprake: hij hoort op de boekenplank.¹⁹⁹ Schouten zijn bezwaren komen overeen. Het is geen boeiend stuk en als het spannend dreigt te worden komt er een engel en is het drama uit.²⁰⁰

In **1995** kon men niet om *Gysbreght van Aemstel* heen. De productie in 1995 is ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van de Stadsschouwburg in Amsterdam. *Gysbreght van Aemstel* is geschreven ter gelegenheid van de opening van de Stadsschouwburg in 1637.

¹⁹² Mensert, J., *Ten minste houdbaar tot. Onderzoek naar de invloed van actualiteit op het theatrale maakproces*. Ma Theaterdramaturgie, Professional School of the Arts Utrecht, juni 2006. Utrecht : 2006. p.10 en p.45

¹⁹³ Noord Hollands Dagblad 16 januari 1975. Rijcke. de P., zonder titel

¹⁹⁴ *Een nieuwe Gysbreght keert terug. Met maagden in Hare Krishna-stijl*. Berge. ten H., De Telegraaf 18 januari 1975.

¹⁹⁵ Het Vaderland 13 februari 1975. zonder auteur en zonder titel

¹⁹⁶ *De restauratie van een oude traditie. Gysbreght van Aemstel bewerkt, verknipt, afgeroomd en opgeklopt*. Brink. Nic., De Groene Amsterdammer 22 januari 1975

¹⁹⁷ *Publiektheater bracht moedig experiment met visie, meeslepende scènes maar ook falikante fouten. Moderne Gysbreght: soms winst*. Bergh. van den H., Het Parool 18 januari 1975

¹⁹⁸ *Vondel met een vette knipoog in doordachte regie. Swarte's Gysbreght een historisch drama*. Leeuwen. Van K., Haarlems Dagblad 2 januari 1991

¹⁹⁹ *Theater 'Het hemelse gerecht'*. Janssen. H., HP De Tijd 11 januari 1991

²⁰⁰ *Gysbreght van Aemstel met Vlaamse hip hop, zonder zing-zang*. Schouten. M., De Volkskrant 3 januari 1991

Deuss schrijft in het artikel *De Gijsbrecht in 1995. Een kwestie van overleven* dat men het erover eens was, dat fameuze treurspel van Vondel onmogelijk nog in de originele vorm kon worden gespeeld. De geldigheid van *Gysbrecht van Aemstel* werd gezocht in vergelijkbare omstandigheden in de zeventiende eeuw en de jaren negentig van de vorige eeuw.

Volgens Roodnat is voor het hedendaagse publiek de lange monologen niet te doorstaan. Daarom moest hij wel geactualiseerd worden.²⁰¹ Buijs ziet een actualisering in dienst van de jonge mensen, die zonder weet van de voorbije traditie het stuk zou moeten aanspreken.²⁰²

In **2003** schrijven de recensenten niet meer over een actualisering van *Gysbrecht van Aemstel*; actualisering lijkt een voldongen feit. Dit blijkt al uit de koppen van de recensies uit die tijd die in het begin van dit hoofdstuk worden aangehaald. De critici constateren dat Gietelink *Gysbrecht* heeft geactualiseerd en vervolgens neemt men een standpunt in of de actualisering al dan niet geslaagd is.

Om een redenen te vinden voor actualisering **2008** is erg moeilijk. De vier recensies verwijzen naar de invalshoek van Theatergroep Nomade, zoals Nomade die verwoord heeft in haar persbericht. Volgens het persbericht verdient *Gysbrecht van Aemstel* het om als enige echte Nederlandse theatertraditie, iedere vijf jaar een hernieuwde enscenering te krijgen.²⁰³

Over één aspect binnen *Gysbrecht van Aemstel* dat vraagt om een actualisering is overeenstemming. De lange monologen moeten geschrapt worden om meer actie en kijkvertoon te verkrijgen zodat het stuk boeiend wordt. In de jaren zeventig tot tachtig moet de actualisering zeggingskracht opleveren voor het hedendaags publiek. Na de jaren tachtig speelt de onbekendheid met de traditie en de inhoud (bij de jongeren) een belangrijke rol. Zoals ik al opmerkte lijkt na 2003 een geactualiseerde versie van *Gysbrecht van Aemstel* vanzelfsprekend. De geactualiseerde producties van Nomade vindt men een uitstekende gelegenheid voor de jeugd om kennis te maken met Vondel en zeventiende-eeuwse teksten.

²⁰¹ *Een Gijsbrecht vol statische drukte en angst voor Vondel*. Roodnat, J., NRC 2 januari 1995

²⁰² *Schouwburg heeft zelf hoofdrol in nieuwe Gijsbrecht*. Buijs, M., De Volkskrant 3 januari 1995

²⁰³ *Actuele Gijsbrecht in de Stevenskerk: Hellebaarden, zwaarden en gasmaskers*. De Brug 14 augustus 2008. zonder auteur

5

De onderzochte productie: 1975 Het Publiektheater *Gijsbrecht van Amstel*

Van *Gysbreght van Aemstel* naar *Gijsbrecht van Amstel*²⁰⁴

Regie: Rene Lobo

Tekstbewerking : Guus Rekers

5.1 Inleiding

Op 16 januari 1975 vond de try-out van *Gijsbrecht van Amstel* in het Parkschouwburg in Hoorn plaats. De volgende dag was de première in de Stadsschouwburg (directeur was Hans Croiset) aan het Leidseplein in Amsterdam.²⁰⁵ *Gijsbrecht van Amstel* werd geregisseerd door René Lobo en tekstbewerking was van Guus Rekers. Deze *Gijsbrecht van Amstel* had de bijnaam de *Guusbreght*,²⁰⁶ verwijzend naar de bewerker Guus Rekers.

Binnen het gezelschap ontstond rumoer. Het schijnt dat de bewerkers grotere plannen hebben gehad met wijzigingen, maar dat deze die niet in de vertoning gekomen zijn, omdat leden van het gezelschap die al eens eerder van *Gijsbrecht van Amstel* gehoord hadden, sommige toevoegingen en interpretaties al te bizar vonden.²⁰⁷ Aanvankelijk hadden Rekers en Lobo ook nog veel verder willen gaan en een soort marxistische heilsboodschap willen inlassen.²⁰⁸

5.2 De aanleiding

De aanleiding voor het in productie nemen van *Gijsbrecht van Amstel* was het 700-jarig bestaan van de hoofdstad.²⁰⁹ In 1275 had Floris V het dorpje aan de Amstel tolrechten verleend.²¹⁰

5.3 Waarom een actualisering van *Gijsbrecht van Amstel*?

Guus Rekers vond actualisering van *Gijsbrecht van Amstel* nodig: ‘We willen het toegankelijker maken voor meer mensen en daarmee een belangrijk stuk Nederlands cultuurgoed bewaren.’²¹¹

²⁰⁴ ‘*De nieuwe Gijsbrecht (let op de moderne spelling)*’. De Telegraaf 18 januari. Heijer, J., zonder titel

²⁰⁵ *Gijsbrecht van Amstel* : Spelling van Het Publiektheater

²⁰⁶ Programmaboekje Het Nationale Toneel 1988

²⁰⁷ *Badeloch van Aemstel. De Gijsbrecht-versie van het Publiektheater*. Koolhaas, A., Vrij Nederland zonder datum

²⁰⁸ *Publiektheater bracht moedig experiment met visie, meeslepende scènes maar ook falikante fouten. Moderne Gijsbrecht: soms winst*. Het Bergh. van den H., Parool 18 januari 1975

²⁰⁹ H. ten Berge in: *Een nieuwe Gijsbrecht keert terug. Met maagden in Hare Krishna-stijl*. De Telegraaf 18 januari 1975: ‘Het 700-jarig bestaan van de hoofdstad is voorlopig de enige aanleiding waarbij met veel artistieke risico’s tegemoet wordt gekomen aan een drang tot toneelvernieuwing en speelbaarheid.’

En: *Amsterdam Publiektheater bracht Gijsbrecht. Kater van een verwrongen beeld van de werkelijkheid*. Tuitjes, K., Gelderlander 18 januari 1975

²¹⁰ <http://nl.wikipedia.org/wiki/Amsterdam>

In het tekstboekje staat dat de primaire opzet van de bewerking was, om het percentage speelbare scènes van het stuk te vermeerderen, en te proberen, om Vondels *Gijsbrecht* als geheel tot een speelbaar stuk toneel te maken. Tegelijkertijd dienden Vondels alexandrijnen daarbij in takt te blijven. Naast de speelbare stukken zijn die immers de meest voor de hand liggende aanknopingspunten voor wat hij ons als grootste dichter van de zeventiende eeuw vanuit zichzelf te vertellen heeft. De bewerking is een poging om tot een voorstel te komen in een reeks van talloze andere, die in de loop van een *Gijsbrecht*-voorstellingstraditie over ruim 350 jaar zijn aangedragen om het stuk, met behoud van zijn eigen waarde, aantrekkelijker te maken voor het publiek van een bepaalde tijd.²¹²

In 1988 vond er een interview plaats met Guus Rekers en Van der Velde. Over de productie van 1975 werd er gezegd ‘Tomatensoep’ en de *Gysbrecht* werd de *Guusbrecht* genoemd.

‘Ach ja’, zegt Guus Rekers nu, ‘Dat was pure schelmerij van ons. We wilden de *Gijsbrecht* ontheiligen. Maar er zat wel een gedachte achter. Acteurs als Albert van Dalsum en Johan Schmitz hadden de figuur van Gijsbrecht altijd zeer hoogstaand geïnterpreteerd. Dus vonden we het aardig om ook eens de lullige kant van Gijsbrecht te onderstrepen. In de figuur van de spion Vosmeer had ik alle tekst van de tegenpartij ondergebracht, waardoor het veel meer ging opvallen hoe makkelijk Gijsbrecht zich liet belazeren. Je zag een man, die geen benul had van politieke machinaties. En dat maakte hem tot marionet van de feitelijke machthebbers. Ja gut, met die dingen hield je je in de jaren zeventig bezig. Nu zou ik er ook niet opgekomen zijn.’²¹³

5.4 Hoe krijgt de actualisering vorm?

Om aan de blijkbaar veranderende eisen van die tijd ten aanzien van een twintig jaar min of meer vastliggende presentatiewijze van *Gijsbrecht van Amstel* te voldoen had men in het tekstboekje zes uitgangspunten geformuleerd.²¹⁴ Aan de hand van de zes uitgangspunten bespreek ik de actualisering afwisselend met de ontvangsten bij de recensenten. Naast de zes uitgangspunten bespreek ik kort het decor, de kostumering en de muziek.

5.4.1 Actualisering 1 Het handelen van *Gijsbrecht van Amstel*

Uitgangspunt 1: Het handelen van Gijsbrecht wordt gedreven door een vertekend beeld van de werkelijkheid. Die vertekening wordt gefundeerd door zijn idee, dat hij onschuldig is aan de moord op Floris V, terwijl hij in werkelijkheid op zijn minst medeplichtig was. Bovendien versterken invloeden van buitenaf zijn vertekend beeld: Willebord en Vosmeer bevestigen hem er in, en Badeloch *droomt* de niet-vertekende werkelijkheid; dromen zijn bedrog, en daar zijn Gijsbrecht en Badeloch aanvankelijk helemaal mee eens.

De recensenten recenseerden de verandering in het handelen van Gysbrecht en zijn kijk op de werkelijkheid. De recensent van De Waarheid zag dat de held van weleer een dromer was

²¹¹ *Een nieuwe Gijsbrecht keert terug. Met maagden in Hare Krishna-stijl.* Berge, H. ten., De Telegraaf 18 januari 1975

²¹² Rekers, G., Tekstboekje: *Gijsbrecht van Amstel* naar Joost van den Vondel. Publiektheater. zonder datum p.6

²¹³ *De wonderlijke verrijzenis van de Gijsbrecht.* Velden, E. van der., Het Utrechts Nieuwsblad/NZC 22 december 1988 (dezelfde, alleen andere foto's: *De wonderlijke herrijzenis van de Gijsbrecht* Velden, E. van der., PZC 23 december 1988 en zonder foto's *Het Nationale Toneel steekt Vondel in nieuw jasje. De wonderlijke verrijzenis van de Gijsbrecht.* Velden, E. van der., Het Leidsch Dagblad 24 december 1988)

²¹⁴ Rekers, G., Tekstboekje: *Gijsbrecht van Amstel* naar Joost van den Vondel. Publiektheater. z.j. p.7-8

geworden die los staat van de werkelijkheid.²¹⁵ Van den Bergh voegde daaraan toe dat dit scherp contrasteerde met Badeloch, die, mede uit vrouwelijke intuïtie, een nuchtere visie op hun beider situatie had behouden.²¹⁶

Heijer en Tjitte waren zeer positief over deze actualisering. Heijer vond deze visie leiden tot een ongekende dramatische spanning²¹⁷ en Tjitte vond de actuele les die sprak uit het niet aangaan van de werkelijkheid een succes.²¹⁸

Over het beeld dat Gysbrecht oproept, schreef men dat ‘hij met zijn schertswapenuitrusting nog het meest leek op een held uit een kwajongensboek’²¹⁹, soms herinnerden zijn heldhaftige acties iets te veel aan ‘Erik de Noorman’²²⁰ en Deering schreef dat hij een ‘onbenullige slungel was.’²²¹

5.4.2 Actualisering 2 Scèneomzettingen en interpretatieveranderingen

Uitgangspunt 2: Langs deze weg kan het centrale thema van het stuk een verkenning worden van datgene, wat zich afspeelt tussen *een droom met groot waarheidsgehalte*, en *een gedroomd, en dus vertekend beeld van de werkelijkheid*. Door een aantal daarop toegespitste scèneomzettingen en interpretatieveranderingen worden Gijsbrecht en de mensen om hem heen in dat spanningsveld tussen droom en werkelijkheid met elkaar geconfronteerd.

Van den Bergh was positief over de interpretatieveranderingen. De nieuwe visie is dus een voorbeeld van een gelukkige omzetting van de oorspronkelijke betekenis in een actuele variant.²²² Ook Heijer was positief over de verandering. Gijsbrecht is een sympathieke, jongensachtige antiheld, die met het hoofd in de wolken loopt. Badeloch is een frisse, temperamentvolle vrouw, die de situatie beter door heeft dan haar man. Daarom komen ze in conflict met elkaar.²²³

5.4.3 Actualisering 3 Alle vijanden samengebracht onder één persoon

Uitgangspunt 3: In Vondels stuk worden Gijsbrechts vijanden opgevoerd als lieden met werkelijkheidszin, en met een open oog voor wat er op het juiste moment praktisch is en wat het beste kan gebeuren. Vondel maakt dat via zijn personages duidelijk. De bewerking wil laten zien dat iemand met werkelijkheidszin in de Gijsbrechtsituatie alleen maar hoeft te reageren op de vertekende beelden, die de ander van die werkelijkheid heeft. Daarom werden alle vijanden samengebracht onder één persoon: de uiterst flexibele Vosmeer. De krachtmeting tussen vermeende en feitelijke werkelijkheid wordt zo o.a. toegesneden op een direct proces van actie en reactie tussen twee mensen.

²¹⁵ De Waarheid 18 januari 1975. J.H. zonder titel

²¹⁶ *Publiektheater bracht moedig experiment met visie, meeslepende scènes maar ook falikante fouten. Moderne Gijsbrecht: soms winst.* Bergh. van den H., Het Parool 18 januari 1975

²¹⁷ Muider Courant 18 januari 1975. Heijer. Jac., zonder titel

²¹⁸ Het Vrije Volk 18 januari 1975. Vries. de Tjitte. zonder titel

²¹⁹ *Gijsbrecht van Aemstel.* Spierdijk. J., Het Nieuws van de Dag 20 januari 1975 (dezelfde: *Nieuwe bewerking volslagen mislukking. ‘Tomaat’ Rekers maakte ketchup van Gysbrecht* Spierdijk. J., De Telegraaf 20 januari 1975)

²²⁰ *Publiektheater bracht moedig experiment met visie, meeslepende scènes maar ook falikante fouten. Moderne Gijsbrecht: soms winst.* Bergh. van den H., Het Parool 18 januari 1975

²²¹ Het Algemeen Dagblad 20 januari 1975. Deering. A., zonder titel

²²² *Publiektheater bracht moedig experiment met visie, meeslepende scènes maar ook falikante fouten. Moderne Gijsbrecht: soms winst.* Bergh. van den H., Het Parool 18 januari 1975

²²³ Muider Courant 18 januari 1975. Heijer. Jac., zonder titel

Met de ingreep dat alle vijanden samengebracht werden onder één persoon, Vosmeer, waren de recensent van De Waarheid en Boswinkel ingenomen. ‘Vosmeer zorgde met zijn realiteitszin voor de juiste tegenpool van Gijsbrecht.’²²⁴ Boswinkel schreef: ‘Het gewicht van de rollen ook is verplaatst, via naar mijn inzicht, vernuftige en verantwoorde samenvattingen.’²²⁵

5.4.4 Actualisering 4 Beide rollen bestemd voor één acteur: Willebord en Gozewijn

Uitgangspunt 4: In Vondels stuk leiden de geestelijken Willebord en Gozewijn een merkwaardig bestaan. De eerste verdwijnt op zeker ogenblik zomaar van het toneel, terwijl de tweede er even zomaar op verschijnt. In de bewerking zijn beide rollen bestemd voor één acteur, en daarmee wordt het volgende duidelijk gemaakt: iemand die geïdentificeerd is met een schijnwerkelijkheid kan, wanneer hij vanuit een ander standpunt gaat kijken, zelf helemaal boven de concrete werkelijkheid uitstijgen, en kan van een vertekend zicht groeien naar helder inzicht en doorzicht. Ter wille van een toegespitst beeldrijm tussen beide figuren zal Willebord in de bewerking vermoord worden, net als Gozewijn.

Over actualisering 4 en 5 schreef Van den Bergh dat het dwaze rolopvattingen waren. ‘Het idee ook om de slotwoorden van Rafaël uit blote borst door het spookbeeld van nicht Machteld te laten voordragen paste als ontkerstende ingreep hoegenaamd niet bij de innigvrome, zelfs ietwat zalvende representanten van de kerk (Willebord en Gozewijn) die Max Croiset neerzette.’²²⁶

5.4.5 Actualisering 5 Rafaël vervangen door Magteld van Velzen

Uitgangspunt 5: Krijgt Gijsbrecht aan het droevige eind van het stuk *uit zichzelf* andere kijk op de werkelijkheid? De bewerkers dachten van niet. Hij legt zich ootmoedig neer bij het bevel van de engel Rafaël. In de bewerking is Rafaël vervangen door een door mensen zelf gecreëerde figuur: Magteld van Velzen, die Badeloch in haar droom heeft opgeroepen. Ook in Badelochs droom zal Magteld dus concreet optreden, en aan het eind van het stuk zal ze te zien zijn op de plek die Vondel voor Rafaël had bestemd. Magteld kan zo verklaard worden als een heldere manier van denken die Badeloch *uit zichzelf* creëert, en waarbij Gijsbrecht zich vervolgens aansluit.

Alleen Van den Bergh heeft in zijn recensie aandacht besteed aan deze ingreep (zie bij punt 5.4.4).

5.4.6 Actualisering 6 Het decor

In het tekstboekje wordt het decor heel kort beschreven. Het toneel was verdeeld in drie speelvlakken. A, B en C, met elkaar verbonden door trappen, en een paal in het midden. De speelvlakken bevonden zich op drie verschillende hoogten.²²⁷

De recensenten van Trouw en de Muider Courant beschreven het decor nader:

²²⁴ De Waarheid 18 januari 1975. J.H. zonder titel

²²⁵ NRC Handelsblad 18 januari 1975. Boswinkel. W., zonder titel

²²⁶ *Publiektheater bracht moedig experiment met visie, meeslepende scènes maar ook faliekante fouten. Moderne Gijsbrecht: soms winst.* Bergh. van den H., Het Parool 18 januari 1975

²²⁷ Rekers. G., Tekstboekje: *Gijsbrecht van Amstel* naar Joost van den Vondel. Publiektheater. zonder datum p. 1-3 van het tekstgedeelte

Het decor is afgestemd op het parallel gezette, chronologisch gezien, andere handeling. Er zijn speelvlakken op drie niveaus, neutraal, in het begin, als alles nog goed lijkt, omlijst met veel rood, later breekt het blauw door en zijn er op de achtergrond en opzij suggesties van uitgebrande huizen, soms flitsend blauw belicht als ook met veel geluid de strijd gesuggereerd wordt. De intieme passages zijn heel licht gekleurd gehouden, met wat hare krisjna-elementen erin, op muziek van Van Beurden.²²⁸ Het is omgeven door rode lappen, die omhoog getrokken worden als de verwoesting van Amsterdam een feit is. De gestileerde ruïnes worden dan zichtbaar.²²⁹

Heijer vond het een aanvaardbaar toneelbeeld, dat goed gebruikt werd. Ook Boswinkel vond het effect waarmee de stad plotseling in een ruïne werd veranderd, een truc die geweldig werkte.²³⁰

Over de verdeling van het toneel in drie speelvlakken was men verdeeld. Tuitjes noemde het een verrassende beweging, ingegeven door een stelling op drie niveaus op het toneel.²³¹ De recensent van Het Vaderland vond, met Koolhaas,²³² dat het open decor van buizenconstructies geen hoogtepunt van suggestiviteit. Het Vaderland was het wel met Tuitjes eens dat het een vlotte continuïteit vergemakkelijkte en stond het de beweeglijkheid en visuele differentiatie toe, waarmee *Gijsbrecht* winstpunten boekte.²³³ Volgens Heijer gaf het wel eens een verwarrend geknutsel.²³⁴

Vóórdat het stuk begon, werd een filmpje gedraaid met ingesproken tekst. De tekst legde uit dat het stuk zich afspeelde in de kerstnacht van 1300 in Amstelland, hoe de verhoudingen tussen alle partijen lagen en hoe dat gekomen was.²³⁵ Er waren lovende woorden over de historische introductie: prachtige lichtbeelden, zeer functioneel en erg sfeervol, zonder overdrijving²³⁶ en een schot in de roos.²³⁷

5.4.7 Actualisering 7 De kostumering

De kostumering wordt in de recensie van Heijer kritisch beschreven. Volgens Heijer waren Jan Kiebooms kostuums minder geslaagd:

Ze gaven nauwelijks blijk van gevoel voor kleur en snit. Waarom liep Broer Peter in zo'n raar zwart pak en waarom had Gijsbrecht zo'n uitgezakte ijstrui terwijl alle anderen fluweel droegen? De grote miskleun in kleding en regie was de manier waarop vader Willebord getoond werd. Hij was een Karthuizer abt, maar hij werd omgeven door nonnetjes, die eruit zagen als gesluisde harekrisjna-mensen compleet met belletjes. Allemaal in het oranje en roze. En dat alleen omdat in de tekst ergens stond dat het klooster 'zingt en klinkt'. Een vondst, dat wel, maar te gek om los te lopen.²³⁸

²²⁸ *De Gijsbrecht*. Trouw 20 januari 1975. zonder schrijver

²²⁹ Muider Courant 18 januari 1975. Heijer. Jac., zonder titel

²³⁰ NRC Handelsblad 18 januari 1975. Boswinkel. W., zonder titel

²³¹ *Amsterdam Publiektheater bracht Gijsbrecht. Kater van een verwormen beeld van de werkelijkheid*. Tuitjes. K., De Gelderlander 18 januari 1975

²³² *Badeloch van Aemstel. De Gijsbrecht-versie van het Publiektheater*. Koolhaas. A., Vrij Nederland zonder datum

²³³ Het Vaderland 13 februari 1975. zonder schrijver. zonder titel

²³⁴ Muider Courant 18 januari 1975. Heijer. Jac., zonder titel

²³⁵ Rekers. G., Tekstboekje: *Gijsbrecht van Amstel* naar Joost van den Vondel. Publiektheater. z.j. p. 1-3 van het tekstgedeelte

²³⁶ De Waarheid 18 januari 1975. J.H., zonder titel

²³⁷ *Publiektheater bracht moedig experiment met visie, meeslepende scènes maar ook faliëkante fouten. Moderne Gijsbrecht: soms winst*. Bergh. van den H., Het Parool 18 januari 1975

²³⁸ Muider Courant 18 januari 1975. Heijer. Jac., zonder titel

Tuitjes was het niet eens met Heijer, want dankzij de kleurrijke kostumering van Jan Kieboom, kwam het vuurwerk tot ontbranding.²³⁹

5.4.8 Actualisering 8 De muziek en de bewegingen

Voor deze productie had Bernard van Beurden nieuwe muziek gecomponeerd. Volgens recensenten droeg het bij aan een zeer interessante en boeiende avond²⁴⁰, had in het algemeen een goed effect²⁴¹ en klonk mooi en ondersteunde het ritme van de voorstelling.²⁴²

De bewegingen onder leiding van Lyn Wolsely zagen er volgens sommige recensenten uit als vervaarlijke hellebaardiers zingend en bewegend gelijk musicalfigurant²⁴³ en wekten de indruk van een lustrumrevue. Een gemanipuleerde revue naar Vondel.²⁴⁴

5.5 Actualisering 9 Woord en daad dicht bij elkaar²⁴⁵

In Vondels *Gijsbrecht* wordt meer verteld dan gedaan. De bewerking probeert woord en daad dicht bij elkaar te brengen. Ter verlevendiging van het dramatisch gebeuren, maar ook om het spanningsveld tussen droom en werkelijkheid duidelijker gestalte te geven. Vosmeers val voor *Gijsbrecht* wordt zichtbaar opgezet, het schip met gewapenden wordt echt binnengesleept, en de moord op Gozewijn en de Klarissen wordt getoond als een nachtmerrie van *Gijsbrecht* en *Badeloch*.²⁴⁶

In het tekstboekje van deze productie staat een uitgebreide inleiding en verantwoording van de bewerking. Men start bij de extra dimensie die een toneeltekst meer heeft dan een literaire tekst. Vanaf het moment dat een acteur de woorden in de mond neemt om ermee te gaan spelen, wordt die extra dimensie aangesproken. Toneelteksten die geen rekening houden met deze extra dimensie moeten ernaartoe geschreven worden.

Het Publiektheater had ongeveer 60 mensen uit allerlei categorieën Amsterdammers uitgenodigd, om de bewerking te lezen vóór de repetities begonnen. Daaronder waren fervente *Gijsbrecht*kenners, maar ook veel mensen die nog nooit van het stuk hadden gehoord, of er liever maar niet meer aan herinnerd werden. Uit de gesprekken die daaruit ontstonden is veel informatie en kritiek naar voren gekomen, die mede een rol hebben gespeeld bij de hieronder aangegeven wijzigingen tijdens de repetities.

5.5.1 Welke tekstdelen cq. welke woorden zijn bewerkt en later hersteld?

De tekst van Vondel is door Guus Rekers herschreven in ‘modern’ Nederlands. Recensenten van *Het Parool* en *Trouw* waren enthousiast. De tekst is aanmerkelijk vereenvoudigd. Men krijgt de indruk dat Vondels stuk nog nooit zo grondig is geanalyseerd en nog nooit zo

²³⁹ *Amsterdam Publiektheater bracht Gijsbrecht. Kater van een verwrongen beeld van de werkelijkheid.* De Gelderlander 18 januari 1975. Tuitjes. K., *Amsterdam Publiektheater bracht Gijsbrecht. Kater van een verwrongen beeld van de werkelijkheid.*

²⁴⁰ *De Waarheid* 18 januari 1975. J.H. zonder titel

²⁴¹ *Badeloch van Aemstel. De Gijsbrecht-versie van het Publiektheater.* Koolhaas.A., Vrij Nederland zonder datum

²⁴² *Muider Courant* 18 januari 1975. Heijer. Jac., zonder titel

²⁴³ *Een nieuwe Gijsbrecht keert terug. Met maagden in Hare Krishna-stijl.* Berge. ten H., *De Telegraaf* 18 januari 1975

²⁴⁴ *Gijsbrecht gaar gekookt in pan met tomatensoep.* Ruivenkamp. P., *Het Leidsch Dagblad* 20 januari 1975 (dezelfde: *De Haagsche Courant* 18 januari 1975. Ruivenkamp. P., zonder titel)

²⁴⁵ In het programmaboekje van de productie van de *Gijsbrecht van Aemstel* in 1988 door Het Nationale Toneel staat een interview van Guus Rekers met Johan Schmitz. In een reactie op Schmitz' antwoord over uiterlijk vertoon en tekstingrepen:

'Want wie zal zich vermeten, in te grijpen in zijn poëzie?' zegt Guus Rekers: 'Ik breng naar voren dat onze kennis op dit punt schade heeft geleden. Op middelbare scholen, noch toneelscholen houdt men zich nog serieus bezig met Vondel of zijn vers. Toch is Vondel onze belangrijkste taalbouwer. Contact met zijn werk vijzelt ons snel afnemende taalbewustzijn dus weer op. Ter wille van dat belang kan een bewerker toch ingrijpen hier en daar, om de toegangspoorten open te houden en te behouden wat hoe dan ook verloren gaat?'

²⁴⁶ Rekers. G., *Tekstboekje: Gijsbrecht van Amstel* naar Joost van den Vondel. Publiektheater. zonder datum p.7-8

consciëntieus bewerkt. Het resultaat is een veel vlotter verloop van de handeling, een veel levendiger spektakel.²⁴⁷ De hele voorstelling is menselijker, levendiger, beweeglijker, jonger geworden. Er ontstaan directere spanningen.²⁴⁸

Bantzinger heeft in haar doctoraalscriptie een uitgebreide analyse gemaakt van de tekstbewerking.²⁴⁹

De openingmonoloog van Gijsbrecht

De historische context was uit Gijsbrechts eerste optreden geschrapt, maar daarmee ook de informatie over Gijsbrechts vermeende onschuld aan de moord op Floris V. Daar is op terug gekomen. Uit Vondels tekst zijn weer ingevoegd de verzen 23-30, 109-114, 116-117 en 31-32; in die volgorde. De omgezette herhaling van verzen 1-2 is vervallen.

De droom van Badeloch

De ontmoeting tussen Gijsbrecht en Badeloch aan het begin van de droomscène was in de bewerking geschrapt. Om dat het van belang werd geacht om Gijsbrecht en Badeloch die droom *samen* bedrog zouden vinden, is Vondels versie weer teruggehaald.

Schreef de recensent van De Waarheid dat de manier waarop de voorspellende angstdroom van Badeloch in het stuk verwerkt werd heel apart was²⁵⁰; Heijer vond dat het oproepen van de nacht niet werd waargemaakt. Machteld staat er telkens net zo realistisch bij als de scènes met Vosmeer en Gozewijn.²⁵¹ Spiekdijk gebruikte gespierdere taal:

‘Dromen zijn bedrog’ en dat moest wel even duidelijk gesteld. Machteld leek eerder uit een sexshop van Beate Uhse te zijn gewandeld dan uit het hiernamaals. En er was meer werk aan de sexwinkel voor de door Rekers persoonlijk geschapen nicht. Zij mocht aan het slot de plaats innemen van de engel Rafaël (In doorkijkbloes, die de zaal wel geanimeerd zal hebben²⁵²), want in de denkwereld van de nijvere bewerker, is uiteraard geen plaats voor de *Deus ex machina*.²⁵³

Badeloch-Arend

De twee homerische vergelijkingen in Arends verslag werden eerst aan Badeloch gegeven, om haar meer bij deze scène te betrekken. In de praktijk bleek dat niet zo te werken. Ook de acteur die Arend moest spelen ervoer ze als remmend binnen zijn verhaal. Daarom zijn ze geschrapt.

Het bodeverhaal

In de bewerking werd het bodeverhaal (van de soldaat) in stukken geknipt, dwars door het ‘Gozewijngesbeuren’ heen. Daardoor kreeg de acteur die de soldaat moest spelen problemen met de continuïteit van zijn rol. Zodoende werden de onderbrekingen gereduceerd tot twee duidelijk onderscheiden stukken. De aan Gozewijn gegeven bodetekst ging weer terug naar de soldaat, (ook dat bleek te reëel te werken), en omdat de toevoeging over de ontwijding

²⁴⁷ *Publiektheater bracht moedig experiment met visie, meeslepende scènes maar ook faliekante fouten. Moderne Gijsbrecht: soms winst.* Bergh. van den H., Het Parool 18 januari 1975

²⁴⁸ *De Gijsbrecht.* Trouw 20 januari 1975. zonder schrijver

²⁴⁹ Bantzinger. Anne-Rose., *Gijsbrecht is dood...Leve Gijsbrecht!* Een onderzoek naar Gijsbrecht van Aemstel na 1968. Doctoraalscriptie Theaterwetenschap. Amsterdam 1989. P. 46-59

²⁵⁰ De Waarheid 18 januari 1975. J.H. zonder titel

²⁵¹ Muider Courant 18 januari 1975. Heijer. Jac., zonder titel

²⁵² *Badeloch van Aemstel. De Gijsbrecht-versie van het Publiektheater.* Koolhaas. A., Vrij Nederland zonder datum

²⁵³ *Gijsbrecht van Aemstel.* Spierdijk. J., Het Nieuws van de Dag 20 januari 1975 (dezelfde: *Nieuwe bewerking volslagen mislukking. 'Tomaat' Rekers maakte ketchup van Gysbrecht* Spierdijk. J., De Telegraaf 20 januari 1975)

van het Marianummer (verzen 1493-1506) ten opzichte van de opgebouwde spanning in het bodeverhaal verslappend bleek te werken, werd dat tekstdeel geschrapt.

Nic Brink (ex-Tomater) vond dat Rekers en Lobo te zeer rigoureuus waren geweest. Er was volgens hem veel tekst gekapt, verplaatst en in de mond gelegd van andere acteurs.²⁵⁴

De overgave van Gijsbrecht en Badeloch

De tekstveranderingen in het smeekgebed van Badeloch (oorspronkelijk Broer Peter) bleken onnodig. Vondels tekst kwam weer terug. Ook de toevoegingen over het licht van Magteld bleken overbodig. Dat kon met technische middelen duidelijk gemaakt worden.

Gijsbrecht-Badeloch

In de bewerking komt Gijsbrecht zeer snel tot zijn besluit om Badeloch met de kinderen naar veiliger oorden te sturen. Te snel, bleek bij de repetities. Bovendien bleek de indruk gewekt te worden, dat Badeloch Gijsbrecht rechtstreeks beschuldigt van de moord op Gozewijn, en dat was niet de bedoeling. Om die redenen ontstonden de volgende veranderingen: Gijsbrecht krijgt weer een stuk tekst uit zijn eigen verslag van de krijgsverrichtingen terug. De scène werd gespeeld zoals Vondel voorschrijft aan het begin van het 5de bedrijf, tot en met vers 1296. Dan een overgang naar 1337, meteen naar 1341-1343, over naar 1351-1364, dan naar 1379-1386, naar 1389-1392 en vervolgens als in de bewerking naar 1657 en verder.

Trouw vond Gijsbrechts verhouding tot Badeloch menselijker, teerder.²⁵⁵ Het contrast tussen Gijsbrecht en Badeloch vond De Rijcke effectief²⁵⁶ en Heijer zag daardoor meer diepgang.²⁵⁷

Eindtekst van Badeloch

Naar oud gebruik is in de bewerking geprobeerd om aan Vondels einde een speciale, uit knekelrijmen samengestelde gelegenheidstekst toe te voegen. Maar toen Badeloch die op de repetitie in de mond nam vond iedereen die zo lelijk, onbegrijpelijk en overbodig, dat ze met grote eenstemmigheid werden geschrapt. In plaats daarvan heeft Badeloch daar het voorspellende deel uit de tekst van Magteld (Rafaël) gezegd. Ook om te verduidelijken, dat Badeloch zelf vooruit kan kijken op basis van wat ze zelf heeft opgeroepen.

De slotscène, waarin Gijsbrecht eindelijk zijn vrouw Badeloch (hij heet nog steeds 'meester' voor haar) het gezicht toekeert en zijn falen inziet, vond De Rijcke ontroerend en imponerend.²⁵⁸

De nachtmerrie van Gozewijn

De Gozewijnsceñe moest overkomen als een vreselijke droom van Gijsbrecht. In de bewerking wilde hij in die droom ingrijpen, maar naar in de praktijk bleek, te reëel. Dat gold ook voor sommige teksten van Badeloch. Daarom werd besloten tot de coupures 1029-1040 en 1050-1054. De moord werd daarmee, volgens Koolhaas, een illustratieve flash back in het bodeverhaal.²⁵⁹

²⁵⁴ *De restauratie van een oude traditie. Gysbreght van Aemstel bewerkt, verknipt, afgeroomd en opgeklopt.* Brink. Nic., De Groene Amsterdammer 22 januari 1975

²⁵⁵ *De Gijsbrecht* Trouw 20 januari 1975. zonder schrijver

²⁵⁶ *Het Vaderland* 13 februari 1975. zonder schrijver en zonder titel

²⁵⁷ *Muider Courant* 18 januari 1975. Heijer. Jac., zonder titel

²⁵⁸ *Noord Hollands Dagblad* 16 januari 1975. Rijcke. de P., zonder titel

²⁵⁹ *Badeloch van Aemstel. De Gijsbrecht-versie van het Publiektheater.* Koolhaas. A., Vrij Nederland zonder datum

5.6 Wat vonden de recensenten van de totale tekstbewerking?

Negatief was Deering van het Algemeen Dagblad. Volgens hem wisten, door de tekstverminking, de acteurs zich geen raad met Vondels verzen en leek het er bij sommigen op, of zij anti-Vietnam poëzie aan het zeggen waren. Tevens duikt er volgens hem steeds weer een misverstand op, namelijk dat *Gijsbrecht* een leesdrama en daarom onspeelbaar is.²⁶⁰ Ruivenkamp vond dat Rekers teveel met schaar en lijmpot te werk was gegaan.²⁶¹

Spierdijk en Koolhaas vonden dat er teveel gerommeld was met de reien.^{262 en 263}

Positieve recensies waren in de Muider Courant, Het Vrije Volk, Het Vaderland en in De Volkskrant. Er kwam meer humor en lucht in het stuk, de verzen vloeien mooi en doorleefd²⁶⁴ en er was, vooral ten aanzien van de reien, een schitterende regie,²⁶⁵ waarbij de Vondelkarakteristiek was behouden.²⁶⁶ Kortom: veel winst.²⁶⁷

5.7 Wisselwerking met maatschappelijke ontwikkelingen

Het Publiekstheater had, zoals ik al in hoofdstuk 2 heb aangegeven, van de Amsterdamse Kunstraad de opdracht gekregen om tot een repertoirekeus te komen, die aan moest haken op de toneelontwikkelingen van die tijd en die maatschappelijk herkenbaar en relevant dienden te zijn.

In de jaren zeventig waren het vooral de vrouwen die in het middelpunt van de belangstelling stonden, zij protesteerden met ludieke acties voor het vrouwenrecht. 1975 was het *Jaar van de Vrouw*.

Koolhaas vond dat Lobo en Rekers Vondels treurspel danig omgespit hadden teneinde het te verlevendigen en eventueel pasklaar te maken voor modernere opvattingen, waarbij Badeloch meer verwees naar 'Het jaar van de Vrouw' dan naar het 700-jarig bestaan van de hoofdstad. Hij vond Badeloch een getrouwe lezeres van *Opzij*.²⁶⁸ Begin 1975 waren er metrorellen, ook wel De Nieuwmarktrellen genoemd. De rellen braken uit rondom de aanleg van de tunnel van de Zuidoostlijn van de Amsterdamse metro.

Arian zag reminiscenties aan de rellen in de Nieuwmarktbuurt. De ondergang van de stad leek vooral op de gevechten tussen krakers en stadsbestuur te slaan.²⁶⁹

In april 1975 kwam een einde aan de Vietnam-oorlog. De productie speelde nog ten tijde van de oorlog. Heijer en Deering refereren aan de oorlog. De rei van Koetse klonk volgens Heijer als een hoogst actueel pacifistisch protestgedicht²⁷⁰ en Deering vond dat het leek alsof de acteurs anti-Vietnam poëzie aan het zeggen waren.²⁷¹

5.8 Wat is het algemene oordeel van de recensenten op (de actualisatie van) de totale productie?

De meningen over (de actualisering van) de totale productie liepen uiteen.

Het grootste compliment maakt Boswinkel. De *Gijsbrecht* is nu echt drama geworden.²⁷²

²⁶⁰ Algemeen Dagblad 20 januari 1975. Deering, A., zonder titel

²⁶¹ *Gijsbrecht gaar gekookt in pan met tomatensoep*. Ruivenkamp, P., Het Leidsch Dagblad 20 januari 1975 (dezelfde: De Haagsche Courant 18 januari 1975. Ruivenkamp, P., zonder titel)

²⁶² *Gijsbrecht van Aemstel*. Spierdijk, J., Nieuws van de Dag 20 januari 1975 (dezelfde: *Nieuwe bewerking volslagen mislukking. 'Tomaat' Rekers maakte ketchup van Gysbrecht* Spierdijk, J., De Telegraaf 20 januari 1975)

²⁶³ *Badeloch van Aemstel. De Gijsbrecht-versie van het Publiekstheater*. Koolhaas, A., Vrij Nederland zonder datum

²⁶⁴ Muider Courant 18 januari 1975. Heijer, Jac., zonder titel

²⁶⁵ Het Vrije Volk 18 januari 1975. Vries, de Tjitte, zonder titel

²⁶⁶ Het Vaderland 13 februari 1975. *zonder schrijver*, zonder titel

²⁶⁷ *Jolige Gijsbrecht van Aemstel*. Lange, de Daniel., De Volkskrant 18 januari 1975

²⁶⁸ *Badeloch van Aemstel. De Gijsbrecht-versie van het Publiekstheater*. Koolhaas, A., Vrij Nederland zonder datum

²⁶⁹ *Gijsbrecht in ballingschap*. Arian, M., De Groene Amsterdammer 11 januari 1989

²⁷⁰ Muider Courant 18 januari 1975. Heijer, Jac., zonder titel

²⁷¹ Algemeen Dagblad 20 januari 1975. Deering, A., zonder titel

²⁷² NRC Handelsblad 18 januari 1975. Boswinkel, W., zonder titel

Positief waren ook de reacties van De Waarheid en van Van den Bergh. Er werd weer gelachen in de zaal²⁷³ en de (gematigde) actualisering had winst opgeleverd.²⁷⁴ Volgens Ruivenkamp kwam het geheel wel tot een verdienste, maar een echte modernisering zou meer uitgethaald hebben.²⁷⁵ Deering kwam tot de slotconclusie dat ondanks de vele lachers deze poging tot vernieuwing van de *Gijsbrecht* maar als een mislukking worden vergeten.²⁷⁶

²⁷³ De Waarheid 18 januari 1975. J.H. zonder titel

²⁷⁴ *Publiekstheater bracht moedig experiment met visie, meeslepende scènes maar ook falikante fouten. Moderne Gijsbrecht: soms winst.* Bergh. van den H., Het Parool 18 januari 1975.

²⁷⁵ *Badeloch van Aemstel. De Gijsbrecht-versie van het Publiekstheater.* Koolhaas. A., Vrij Nederland zonder datum

²⁷⁶ Algemeen Dagblad 20 januari 1975. Deering. A., zonder titel

6

De onderzochte productie: 1988-1989 Het Nationale Toneel *Gijsbrecht van Aemstel*

Gysbrecht als 'wonderwerk van tekstspektakel'²⁷⁷

Foto: Het Nationale Toneel.²⁷⁸

Regie: Hans Croiset

Tekstbewerking: Guus Rekers

6.1 Inleiding

Op 20 december 1988 ging *Gijsbrecht van Aemstel* door Het Nationale Toneel in de Koninklijke Schouwburg Den Haag in première.²⁷⁹ Vanaf 1 januari 1989 speelde Het Nationale Toneel in de Stadsschouwburg in Amsterdam. Publiek kon aanwezig zijn bij de repetities.²⁸⁰

²⁷⁷ 'Gijsbrecht van Aemstel'. Het Nationale Toneel. Het persbericht, 22 november 1988 nr. 14

²⁷⁸ *Gijsbrecht van Aemstel decor en kostuums Het Nationale Toneel 1988* Foto van: <http://www.mohr-i.nl/content.phtml?490>

²⁷⁹ *Gijsbrecht van Aemstel* spelling van Het Nationale Toneel

²⁸⁰ 'De *Gijsbrecht* vergt met zijn grote bezetting en niet altijd even gemakkelijke dichtregels veel voorbereiding. Het leek Croiset interessant als het publiek ook van die worsteling naar de voorstelling toe getuige is. Daarom kunnen liefhebbers een openbare repetitie bijwonen tegen het geringe bedrag van 8 gulden.' In: *Traditie 'Gijsbrecht' wordt even hersteld*. De Haagse Courant 14 december 1988. zonder auteur

Deze productie krijgt de bijnaam: *De Geesbrecht* (naar Gees Linnebank die Gysbreght speelt)²⁸¹

Voor Hans Croiset is het één maal en niet meer. De traditie doet Croiset niets, maar hij houdt er wel een pleidooi voor.²⁸² In een interview met De Haan van De Haagse Courant zegt hij dat het mooi zou zijn wanneer gezelschappen of regisseurs bij toerbeurt deze of een vergelijkbare traditie in stand zouden houden, zodat dergelijke klassieke stukken artistiek spannend blijven. Er bestaat er geen binding met het verleden en ‘*Gijsbrecht*’.²⁸³

6.2 Aanleiding

In hetzelfde interview met De Haagse Courant geeft Croiset de primaire aanleiding om *Gijsbrecht van Aemstel* in productie te nemen. Hij is van mening dat er voor *Gijsbrecht van Aemstel* altijd wel publiek zal zijn, met name rond de feestdagen. Als je commercieel denkt zou men dus verwachten dat veel theatermakers in de rij zouden staan om dit werk uit te brengen. Dat dit desondanks niet gebeurt, begrijp hij nog het minst.²⁸⁴

Croiset kreeg gelijk met zijn productie. De productie werd een groot succes.²⁸⁵ De Haagse Courant kopte: ‘Massale toeloop voor *Gijsbrecht van Aemstel*’.²⁸⁶

Guus Rekers haalt in een interview met Van der Velde herinneringen op over het begin van de samenwerking en het ontstaan van de productie. Na andere Vondelproducties was *Gijsbrecht van Aemstel* aan de beurt:

‘Mijn idee is het niet’, zegt Rekers, ‘Integendeel. Ik zou niet weten hoe je dit stuk een actuele zeggingskracht zou moeten geven. Met toenemende aandrang heb ik Hans gevraagd waarom hij in godsnaam *Gijsbrecht van Aemstel* wil spelen. En ik moet zeggen dat hij mij het antwoord schuldig is gebleven. De voorstelling zelf zal het antwoord zijn. Ik ben benieuwd. Ik verdenk hem er wel eens van dat hij gewoon in het historische rijtje wil van de regisseurs die *Gijsbrecht van Aemstel* hebben gedaan. Maar goed, dat kan ik begrijpen.’²⁸⁷

6.3 Waarom een actualisering van *Gijsbrecht van Amstel*?

Over de vraag waarom er een actualisering van *Gijsbrecht van Aemstel* moest plaatsvinden geeft het persbericht van Het Nationale Toneel antwoord:

De oprechte trouw aan dit ‘*pièce de résistance*’ uit onze nationale (theater)geschiedenis lijkt het in onze tijd te moeten afleggen tegen voorbarig vooroordeel en kulturele inflatie. Maar dit wonderwerk van tekstspektakel, hoe

²⁸¹ Citaat van Hans Croiset over Gees Linnebank in: *Hans Croiset en de ‘Gijsbrecht van Aemstel’: ‘Een gevecht voor en tegen de traditie.’* Haan. R. de., De Haagse Courant 24 december 1988

²⁸² Volgens Arian: ‘Houdt Hans Croiset, die immers uit Amsterdam is verbannen en met hem ook het magere beetje Vondeltraditie, als enige de Vondeltraditie in stand: Lucifer en Adam in Ballingschap, hertaald, gefileerd en ingekort, in hedendaagse kledij bij het Publiektheater; Phaëton vorig jaar bij De Appel, met veel fraaie tegenlichteffecten.’ *Gijsbrecht in ballingschap*. De Groene Amsterdammer 11 januari 1989

²⁸³ *Hans Croiset en de ‘Gijsbrecht van Aemstel’: ‘Een gevecht voor en tegen de traditie.’* Haan. R. de., De Haagse Courant 24 december 1988

²⁸⁴ *Hans Croiset en de ‘Gijsbrecht van Aemstel’: ‘Een gevecht voor en tegen de traditie.’* Haan. R. de., De Haagse Courant 24 december 1988

²⁸⁵ ‘Croiset: We hadden een zaalbezetting van 105%: zelfs de trappen werden verkocht.’ In: Zalm. van der R., *Hans Croiset Theatermaker: ‘Een van zijn grote verdiensten is daarbij dat hij onze eigen Vondel voor de vergetelheid heeft behoed.’* ‘Portretten van Nederlandse theatermakers’ van Theater Instituut Nederland. 2003

²⁸⁶ De Koninklijke Schouwburg in Den Haag heeft afgelopen dagen een ongekende drukte te verwerken gekregen. De belangstelling voor de voorstelling was zo groot dat de kassa’s de drukte absoluut niet aan konden. ‘Heel Den Haag wil opeens naar de *Gijsbrecht*’, aldus de caissières. ‘Deze taferelen waren sinds Wim Kan niet meer voorgekomen. In: *Massale toeloop voor Gijsbrecht*. De Haagse Courant 29 december 1988. zonder auteur

²⁸⁷ *De wonderlijke verrijzenis van de Gysbreght*. Velden. E. van der., Het Utrechts Nieuwsblad/NZC 22 december 1988 (dezelfde, alleen andere foto’s: *De wonderlijk herrijzenis van de Gysbreght* Velden. E. van der., PZC 23 december 1988 en zonder foto’s *Het Nationale Toneel steekt Vondel in nieuw jasje. De wonderlijke verrijzenis van de Gysbreght*. Velden. E. van der., Het Leidsch Dagblad 24 december 1988)

zwaar het ook op ons collectief kultureel geweten mag drukken, het stuk is vergruisd, geprezen, wordt onspeelbaar geacht, blijft nog steeds tot standpunten dwingen. En het bewijsstuk hiervoor wil Het Nationale Toneel leveren: *Gijsbrecht van Aemstel* als een erfgoed waar niets mee mis is en toch tot standpunten dwingt zodra je er goed mee omgaat.²⁸⁸

In een interview met De Telegraaf geeft Croiset zijn motieven voor een geactualiseerde versie. Hij zegt een eigenzinnige en vooral eigentijdse blik op Vondel te hebben. Croiset vindt dat elk stuk raakpunten moet hebben met de tijd waarin we leven:

Ik kan niet anders. Maar het moet trillen met wat er om ons heen gebeurt. Kijk, authentiek krijg ik de voorstelling toch niet meer. Ik appelleer aan de mensen van mijn tijd. Dat is ook de opdracht die ik mezelf heb gesteld toen ik aan deze nieuwe jonge theatergroep begon.

En als je werkelijk doordringt tot de tekst van Vondel, dan proef je actie en emotie. Daarom ook dat schitterende slagveld als decor...Voor zover oorlog schitterend kan zijn.²⁸⁹

Volgens Freriks is er bij Croiset enerzijds hang naar traditie en anderzijds het verlangen naar de vormgeving van nieuwe ideeën over *Gijsbrecht van Aemstel*. Volgens Freriks slaagt Croiset daarin, want zijn voorstelling, die langzaam groeit in zeggingskracht en tegen het slot fel en meeslepend wordt, is dan ook ‘van toen en nu’.²⁹⁰

In De Haagse Courant zegt Croiset:

Met alle mogelijke manieren zal het museale vermeden moeten worden. Want het is wellicht juist die beladenheid waarmee Vondel vaak gespeeld is, die zijn werken teruggedrongen heeft de boekenkast in. Het blijft het idioot dat we in Nederland niets doen met ons eigen cultuurbezit, terwijl zelfs de slechtste verzen van Shakespeare driftig vertaald worden.²⁹¹

6.4 Hoe krijgt de actualisering vorm?

Bij de productie in 1975 is een uitgebreide visie gegeven op de bewerking van *Gysbreght van Aemstel*. In het tekstboekje en programmaboekje van de productie in 1988 wordt alleen geschreven dat Hans Croiset met deze jongste *Gijsbrecht van Aemstel* het *Gijsbrecht*-debat in toneelpraktijk weer een nieuwe impuls wil geven.²⁹² Een nadere studie van de actualisering moet gedestilleerd worden uit de interviews en de recensies.

Volgens Arian was *Gijsbrecht van Amstel* in de regie van Lobo in 1975 nog een ‘politieke *Gysbreght*’ bij Croiset stond nu een hele ondergang centraal: die van het repertoiretoneel.

Gijsbrecht stond te spelen tussen de resten van een ouderwetse schouwburg, een brokstuk van een gouden toneellijst en wat kapotgeslagen rode stoelen. Achter zijn rug, ergens in den hoge, werden delen van de tekst op gedragen toon herhaald door deftig geklede en gebarende acteurs. Herinneringen aan of parodieën op vroegere opvoeringen.²⁹³

²⁸⁸ ‘*Gijsbrecht van Aemstel*’. Het Nationale Toneel. Het persbericht. 22 november 1988 nr. 14

²⁸⁹ *Het Nationale Toneel herstelt Nieuwjaarstraditie. Gijsbrecht waart weer over het slagveld*. Heuvel. D. van der., De Telegraaf 23 december 1988

²⁹⁰ *Haagse Gijsbrecht: oorlog in een nachtelijk veenmoeras*. Freriks. K., NRC 27 december 1988

²⁹¹ *Hans Croiset en de ‘Gijsbrecht van Aemstel’: ‘Een gevecht voor en tegen de traditie.’* Haan. R. de., De Haagse Courant 24 december 1988

²⁹² *De Gijsbrecht van Aemstel*. Het Nationale Toneel programmaboekje.1988

²⁹³ *Gijsbrecht in ballingschap*. Arian. M., De Groene Amsterdammer 11 januari 1989.

6.4.1 Actualisering 1 Eigen engagement met de traditie

Voorafgaand aan de televisie-uitzending in 1989 had Gees Linnebank een interview met de toenmalige burgermeester van Amsterdam, Ed van Thijn. Linnebank gaf een algemene toelichting op de bewerking in 1988. 'Waar het de makers om te doen was: geen gedreun van mooie klanken, maar spel dat op intensiteit, emoties en eigen engagement was gericht.'²⁹⁴

Het eigen engagement komt volgens recensenten naar voren in het debat met de traditie in de vorm van een oorlogsdocumentaire op het voortoneel en op het achtertoneel de ouderwetse opvoeringspraktijk.

Schouten schreef in De Volkskrant:

De voorstelling gaat in debat met de traditie. In de eerste rei komt een meisje naar voren gekleed in spijkerbroek en trui alsof ze op een repetitie komt. Het interesseert haar geen fluit. Dan staat opeens in een nis op het achtertoneel een in goudbrokaat gehulde vertegenwoordiger van de traditie die rei te galmen. Het meisje wacht verveeld tot het voorbij is. De traditie wordt geëerd, van commentaar voorzien en op een afstand gezet: als icoon. Er volgen meer 'iconen' bij bekende passages. De engel Rafaël staat met zijn vleugels van blauw neon in zo'n icoon. Het debat met de traditie krijgt ook andere vormen. De rei van Edelingen wordt gezegd door een bal in smoking die teut opkomt met een bel cognac. Je hoort de overjarige student brallen op de reünie van zijn dispuut. Daarna duikt de voorstelling werkelijk de traditie in. Badeloch declameert. Deze voorstelling is eigenlijk een beginselverklaring van het Nationale Toneel: zo willen we omgaan met de traditie.²⁹⁵

Het debat met de traditie komt volgens Freriks van NRC tot uiting in 'van toen en nu':

Het 'toen' zijn de taferelen uit lang vervlogen uitvoeringen die hoog op het achtertoneel hun beslag krijgen. Eduard Verkade en Albert van Dalsum die de titeltrol slepend traag van dictie met nadrukkelijke heffingen in de alexandrijnen, statisch, een pathetisch opgeheven arm als dramatisch gebaar speelden. Op het achtertoneel heerst de traditie en de eerbied, en dat betekent: eenvoud en rust, een tragedie vertelt in verzen (Verbeeten noemt het achtertoneel: citaten van de opvoeringstraditie²⁹⁶). Handeling en onrust staan lijnrecht tegenover elkaar.

Het 'nu' komt tot uiting in een agressieve toneeloorlog (Verbeeten noemt het voortoneel: actueel krijgsumoer²⁹⁷), die zich gedurende de hele voorstelling afspelend in zeer nachtelijk duister. De regie van de voorstelling dwingt de toeschouwer tot overgave, tot kijken en luisteren: met zijn ogen moet hij de rusteloze charges van de personages volgen en met zijn oren moet hij onophoudelijk de betekenis achterhalen van het dichte, zich in alle richtingen vertakkende struweel van Vondels verzen.²⁹⁸

Van den Bergh zag een zekere 'verwereldlijking':

²⁹⁴ *Bijna spannende registratie van Gijsbrecht van Aemstel*. Velden. E. van der., Het Utrechts Nieuwsblad 23 december 1989

²⁹⁵ *Haagse Gijsbrecht in debat met de eigen traditie*. Gees Linnebank op *dreef in grondmest*. Schouten. M., De Volkskrant 27 december 1988

²⁹⁶ *Kerstpremière bij Het Nationale Toneel in Den Haag*. *Tweeslachtige voorstelling van Gijsbrecht*. Verbeeten. T., De Gelderlander 27 december 1988

²⁹⁷ *Ibidem*

²⁹⁸ *Haagse Gijsbrecht: oorlog in een nachtelijk veenmoeras*. Freriks. K., NRC 27 december 1988

De handeling rond het beleg en de inname van Amsterdam werd voorgesteld als een oorlogsdokumentaire met realistische puinhopen, oorlogsslachtoffers, exploderende granaten en veel ooggetuigenverslagen van brandstichting, moordpartijen en verkrachtingen. Enthousiast is hij niet want dat alles is zeker actueel en herkenbaar genoeg, maar spoort heel vaak niet met Vondels teksten en zeker nergens met de geest van zijn drama. Het stuk gaat immers over de strijd tussen godvrezende strijders en goddeloze boeven. De laatsten kunnen hier op aarde soms schijnbaar triomferen, maar de echte helden die zich buigen onder godswil zullen uiteindelijk beloofd worden: Amsterdam zal heerlijk uit zijn as herrijzen.²⁹⁹

De Haan noemde het uiteindelijke resultaat een voorstelling die diverse tijdsspannen en opvattingen als bundel meeneemt, met het accent op hoe bloedige veldslagen zoals ze er ongeveer echt uitgezien moeten hebben. De Haan licht dit toe:

Enerzijds verschijnt op het achtertoneel, terwijl Gijsbrecht in eervol wanhoop zijn stad verdedigt, een monumentale Gijsbrecht uit de zeventiende eeuw: de metafoor die hij door de eeuwen heen is geworden. Anderzijds wordt de periode aangestipt, waarin het theater iedere vorm van dichtertelijkheid ontkende en men in spijkerboek of met bandrecorder dergelijke tragedies letterlijk plat speelde. Het procedé van wisselingen tussen voor- en achtertoneel, dat terugkeert bij diverse personages, vormt een schitterende overgang van de scènes.³⁰⁰

6.4.2 Actualisering 2 De visie op de rol van Gijsbrecht en Badeloch

Freriks zag *Gijsbrecht van Aemstel* verbeeld als een conflict dat zich uiteindelijk afspeelt tussen Gijsbrecht en Badeloch en minder als een treurspel over de ondergang van de stad Amsterdam.³⁰¹

Volgens De Haan stond de verheven Gijsbrecht en zijn menselijke tegenpool nu samen in één productie. Ook De Haan zag het conflict tussen Gijsbrecht en Badeloch als een gevecht tussen liefde en plicht, tussen vrouwelijke en mannelijke krachten. Maar uiteindelijk draaide de voorstelling om Gijsbrecht die niet weet waar hij voor moet strijden; en daarin lag zijn verlies.³⁰²

Arian zag in Badeloch een Medea, die voor een man wel haar beide kinderen wil geven.³⁰³ Verbeeten was het daar niet mee eens. Volgens hem stond tegenover Gijsbrecht een zelfbewuste Badeloch die niets liet blijken van angst voor plundering en verkrachting en toonde zich alles behalve onderworpen aan heer en gemaal.³⁰⁴

6.4.3 Actualisering 3 Het decor

In de paragraaf *Het eigen engagement* kwam al naar voren dat volgens recensenten in de productie van Croiset een debat aangegaan wordt met de traditie. Het debat vindt vooral plaats tussen de scènes op het voor- en achtertoneel.

Zeilstra vond het achtertoneel met zijn vrome plaatjes contrasteren met het voortoneel waar een rauw stelletje ongeregeld, een groepje guerrillastrijders, wordt verbeeld.³⁰⁵ De Haan beschreef het voortoneel als het aardse verhaal, met een harde, felle en stevige Gijsbrecht.

²⁹⁹ *Uitzonderlijk spannende Gijsbrecht*. Bergh. H. van den., Het Parool 27 december 1988

³⁰⁰ *Traditie 'Gijsbrecht' hervat en doorbroken*. Haan. R. de., De Haagse Courant 24 december 1988

³⁰¹ *Haagse Gijsbrecht: oorlog in een nachtelijk veenmoeras*. Freriks. K., NRC 27 december 1988

³⁰² *Traditie 'Gijsbrecht' hervat en doorbroken*. Haan. R. de., De Haagse Courant 24 december 1988

³⁰³ *Gijsbrecht in ballingschap*. Arian. M., De Groene Amsterdammer 11 januari 1989

³⁰⁴ *Kerstpremière bij Het Nationale Toneel in Den Haag. Tweeslachtige voorstelling van Gijsbrecht..* Verbeeten. T., De Gelderlander 27 december 1988

³⁰⁵ *'Gijsbrecht' bij Het Nationale Toneel. Een Haagse Amsterdammer*. Zeilstra. W., Het Leidsch Dagblad 27 december 1988

Dit voortoneel was de tegenstelling van het achtertoneel, waar het mythische verhaal plaatsvond dat commentaar gaf op de woeste taferelen.³⁰⁶

In de recensies wordt het decor uitgebreid beschreven. Hieronder volgt een mozaïek van de beschrijvingen van het voor- en het achtertoneel:

Flarden van *Gijsbrecht* komen voor aanvang op fluistersterkte uit de speakers, door de gangen en in de zaal van de schouwburg.³⁰⁷

Het doek aan het begin van de *Gijsbrecht* scheurt snerpnd open: twee theaterlampen bungelen aan armoedige draden, als kale peertjes in een pas betrokken huis. Op het toneel van de Koninklijke Schouwburg in Den Haag staan doorgezakte stoelen en steekt een halve schilderijlijst uit de grond³⁰⁸. Twee gordijnslierten zijn blijven hangen.³⁰⁹

Er ligt een wagenlading smerige bruine aarde. Daartussen een halve kapot geslagen toog van een of andere kerk en verder lijken, veel te veel lijken. Dit zijn de stadswallen van het arme Amsterdam, dat door Gijsbrecht van Aemstel wordt beschermd tegen invallen van de Heren van Sticht en Holland.³¹⁰

Overall rook. Soldaten figureren alsof het een opera betrof. Afgestoken vuurwerk, in combinatie met een uitgekiende belichting, verbeeldt duidelijk de aanval op de stad.³¹¹

Het doet denken aan een landschap uit de eerste wereldoorlog. Een zanderige heuvel in schemerdonker, daarop lijken en soldaten met helmen en jassen uit die tijd. Dit toneelbeeld, gemaakt door Mirjan Groot Gansey, is het beeld van een uitzichtloze loopgravenoorlog, het clichébeeld bij uitstek van oorlog vòòr de bom.³¹²

Vooraf de heftig-realistische scènes, zoals de list van de spion Vosmeer, de inkwartiering in het klooster en de onderhandelingen over de overgave van de burcht werden scherp geprofileerd.³¹³ Er treedt een werkelijke journalist van Radio Stad met bandrecorder op.³¹⁴

Een mooie vondst vormen de scènes op het hoge achtertoneel. In museale kostuums, te midden van goudglanzend licht en nauwelijks bewegend, herhalen enkele acteurs met nadrukkelijke alexandrijnen de tekst die op het voortoneel wordt uitgesproken.³¹⁵

Het zijn levende schilderijen, die telkens voor enkele seconden oplichten en die, als het ware, citaten zijn uit voorstellingen van lang vervlogen jaren. Scherp contrasteren soldateske personages die op de puinhopen van het slagveld op het voortoneel de Vondeliaanse verzen -voor zover mogelijk- 'natuurlijk' te laten klinken, met de sprookjesfiguren op de achtertoneel.³¹⁶

³⁰⁶ *Hans Croiset en de 'Gijsbrecht van Aemstel': 'Een gevecht voor en tegen de traditie.'* Haan. R. de., De Haagse Courant 24 december 1988

³⁰⁷ *Haagse Gijsbrecht in debat met de eigen traditie. Gees Linnebank op dreef in grondmest.* Schouten. M., De Volkskrant 27 december 1988

³⁰⁸ 'Een kapotgevallen brokstuk van het lijsttoneel van de Amsterdamse Stadsschouwburg.' In: *Haagse Gijsbrecht: oorlog in een nachtelijk veenmoeras.* Freriks. K., NRC 27 december 1988

³⁰⁹ *Een Gijsbrecht met veel leven.* Stuper., H., Het Utrechts Nieuwsblad 27 december 1988

³¹⁰ *Het Nationale Toneel herstelt Nieuwjaarstraditie. Gijsbrecht waart weer over het slagveld.* Heuvel. D. van der., De Telegraaf 23 december 1988

³¹¹ *Een Gijsbrecht met veel leven.* Stupers. H., Het Utrechts Nieuwsblad 27 december 1988

³¹² *Zonder vonk van verzen. Vondels Gijsbrecht gaat ten onder in oorlogsgeweld.* Oranje. H., Trouw 27 december 1988

³¹³ *Uitzonderlijk spannende Gijsbrecht.* Bergh. H. van den., Het Parool 27 december 1988

³¹⁴ *Een Gijsbrecht met veel leven.* Stupers. H., Het Utrechts Nieuwsblad 27 december 1988

³¹⁵ *'Gijsbrecht' bij Het Nationale Toneel. Een Haagse Amsterdammer.* Zeilstra. W., Het Leidsch Dagblad 27 december 1988

³¹⁶ *Een Gijsbrecht met veel leven.* Stupers. H., Het Utrechts Nieuwsblad 27 december 1988

6.4.4 Actualisering 4 De muziek

Leigh Landy componeerde de muziek voor de productie door Het Nationale Toneel in 1988.

Over de muziek schrijft alleen Van den Bergh. Er waren minimalistische geluidsflarden van Leigh Landy.³¹⁷

6.5 Welke tekstdelen cq. welke woorden zijn bewerkt?

Het Nationale Toneel speelde een eigentijdse versie gebaseerd op de bewerkte tekst van het Publiektheater.³¹⁸ Van de bewerkte tekst van Het Nationale Toneel door Guus Rekers is een tekstboekje voorhanden.³¹⁹

In het Utrechts Nieuwsblad licht Rekers zijn rol als tekstbewerker toe. Hij was alleen verantwoordelijk voor de tekstbewerking. Hij had niet de ambitie Vondel te verbeteren; wijldopige tekst had hij ingekort en woorden vervangen. In totaal had hij 300 ingrepen gedaan. Rekers is ervan overtuigd dat aan taal een identiteitsgevoel wordt ontleend:

Wat je ziet is dat landen met een taalprobleem altijd ook een identiteitsprobleem hebben. Hoofd, Huygens, maar vooral toch Vondel hebben als eerste bewezen dat je in het Nederlands alles kunt zeggen wat in de werken uit de klassieke oudheid staat. Zijn werk heeft sterk bijgedragen tot een klimaat waarin richtlijnen voor een algemeen beschaafd Nederlands konden ontstaan. Voor die tijd had je hier een verzameling van taaltjes, die we nu accenten zouden noemen. Het Nederlands van Vondel is enorm bepalend geweest, heeft een voorbeeldfunctie gehad. En daar moeten we hem natuurlijk eeuwig dankbaar voor blijven.³²⁰

Zeilstra zag in ieder geval dat aangebrachte wijzigingen dienden om ons te verrassen en weer nieuwsgierig naar de tekst te laten luisteren.³²¹

Bantzinger heeft in haar doctoraalscriptie een uitgebreide analyse gemaakt van de tekstbewerking.³²²

6.5.1 Actualisering tekst: de monologen

Lange verhaalmonologen waren teruggebracht tot de essentiële informatieoverdracht. De vaart in het stuk was daardoor groter geworden. Een aantal woorden waren verdwenen. De olifant waarmee Gijsbrecht de Spaanwouwer reus vergeleek was verdwenen. Croisets aanpak, vond Oomens, dwong je weer eens na te denken over dit stuk, waardoor het ook weer de kans kreeg een levend deel te worden van onze cultuur.³²³

6.5.2 Actualisering tekst: de reien

Ook met de zogenaamde reien was iets opvallends gebeurd. Ze waren extra nadrukkelijk in de handeling geplaatst.³²⁴ De eerste Rei van Amsterdamse maagden werd gedeeltelijk

³¹⁷ Uitzonderlijk spannende Gijsbrecht. Bergh. H. van den., Het Parool 27 december 1988

³¹⁸ Croiset biedt frisse kijk op de zaak. Gijsbrecht voor tv in eigentijds jasje. Grijsen. R., De Gooi en Eemlander 23 december 1989.

³¹⁹ Vondel. Van den J., Gijsbrecht van Amstel. Bewerking Guus Rekers. Het Nationale Toneel. Den Haag 1988

³²⁰ De wonderlijke verrijzenis van de Gijsbreght. Velden. E. van der., Het Utrechts Nieuwsblad/NZC 22 december 1988 (dezelfde, alleen andere foto's: De wonderlijke herrijzenis van de Gijsbreght Velden, E. van der., PZC 23 december 1988 en zonder foto's Het Nationale Toneel steekt Vondel in nieuw jasje. De wonderlijke verrijzenis van de Gijsbreght. Velden, E. van der., Het Leidsch Dagblad 24 december 1988)

³²¹ 'Gijsbrecht' bij Het Nationale Toneel. Een Haagse Amsterdammer. Zeilstra. W., Het Leidsch Dagblad 27 december 1988

³²² Bantzinger. Anne-Rose., Gijsbrecht is dood...Leve Gijsbrecht! Een onderzoek naar Gijsbrecht van Aemstel na 1968 Doctoraalscriptie Theaterwetenschap. Amsterdam 1989. P. 78-86

³²³ Aanpak Gijsbrecht door Croiset dwingt tot nadenken. Oomens. L., Algemeen Dagblad. 27 december 1988

³²⁴ 'Gijsbrecht' bij Het Nationale Toneel. Een Haagse Amsterdammer. Zeilstra. W., Het Leidsch Dagblad 27 december 1988

uitgesproken door een vrouw in spijkerbroek en coltrui en de tweede Rei van Edelingen werd door een heer in moderne smoking ‘als een aangeschoten corpsbal uitgesproken.’³²⁵

De derde Rei van Klarissen kwam voor rekening van Badeloch, en de vierde Rei van Burgtaten werd aanvankelijk door de kinderen van Gijsbrecht vertolkt, later door verschillende personages.³²⁶

6.5.3 Actualisering tekst: de Rafaël-tekst

Aanpassing vond ook plaats in de rol van Rafaël. Op het achtertoneel in de oude *Gijsbrecht*-versie is de engel zichtbaar, met fraaie neonverlichte vleugels. In de kille oorlogsversie op het voortoneel is geen plaats voor engelen. De Rafaël-tekst wordt uitgesproken door een sterveling in het gevolg van Gijsbrecht.³²⁷ Oranje noemt het een zonderlinge wending als niet God, maar zijn volk hem verzoekt te gaan.³²⁸

Door schrappen van de Rafaël-tekst werd volgens Van den Bergh het hele geestelijke kader geschrapt. Volgens hem houdt je een aller-zonderlingst verhaal over en als wel vaker bij dit soort adaptaties, vlucht de voorstelling dan in ironie.³²⁹

6.6 Wat vonden de recensenten over de totale tekstbewerking?

Van den Bergh vond de tekstmodernisering vaak heel handig en bevorderen in ieder geval het onmiddellijk begrip van de verzen.³³⁰ Volgens De Haan liet Croiset een *Gijsbrecht van Aemstel* zien dat in de eerste plaats theater is. De ondergang van Amsterdam biedt drama en niet louter een mogelijkheid tot het opzeggen van mooie verzen. Hij schiep een tastbare werkelijkheid op het toneel met behoud van Vondels poëtisch taalgebruik.³³¹

Uit de reacties van het publiek, er werd gelachen doordat de hedendaagse betekenis van een woord verward werd met de inhoud van destijds, werd voor Gijsen duidelijk hoe pover we met de teksten van onze beste dichters uit het verleden omspringen.³³²

6.7 Wisselwerking met maatschappelijke ontwikkelingen

De jaren tachtig worden gekenschetst als de jaren van de hoge jeugdwerkloosheid, de krakersrellen tijdens de inhuldiging in 1980 van Beatrix als koningin, het massaprotest in 1981 en 1983 tegen de kruisraketten, de dreiging van een Koude Oorlog en de val van de muur in Berlijn in 1989.

Croisets engagement is bij deze productie te benoemen als een persoonlijk engagement; belangrijke actuele maatschappelijke thema's kaart hij niet aan. Croiset geeft, zoals al verwoord is in 6.4.1., als ‘Vondelregisseur’ met zijn productie vorm aan de traditie en het erfgoed *Gysbrecht van Aemstel*. Hij wil laten zien dat anno 1988-1989 nog steeds een *Gysbrecht* geproduceerd kan worden.

Interessant is het gegeven dat in de nota cultuurbeleid 2001-2004 *Cultuur als confrontatie* terugkeken wordt op de jaren tachtig:

Dat beleid is in de jaren tachtig steeds meer in het teken komen te staan van het kwaliteitsbegrip als autonoom uitgangspunt, dat wil zeggen steeds meer losgemaakt van zijn maatschappelijke context en ontdaan van wat steeds meer

³²⁵ *Aanpak Gijsbrecht door Croiset dwingt tot nadenken*. Oomens. L., Algemeen Dagblad. 27 december 1988

³²⁶ ‘*Gijsbrecht*’ bij Het Nationale Toneel. Een Haagse Amsterdamer. Zeilstra. W., Het Leidsch Dagblad 27 december 1988

³²⁷ *ibidem*

³²⁸ *Zonder vonk van verzen. Vondels Gijsbrecht gaat ten onder in oorlogsgeweld*. Oranje. H., Trouw 27 december 1988

³²⁹ *Uitzonderlijk spannende Gijsbrecht*. Bergh. H. van den., Het Parool 27 december 1988

³³⁰ *ibidem*

³³¹ *Traditie ‘Gijsbrecht’ hervat en doorbroken*. Haan. R. de., De Haagse Courant 24 december 1988

³³² *Publiek verveelt zich niet bij ‘nieuwe’ Gijsbrecht*. Gijsen. W., De Telegraaf 27 december 1988

als de ideologische ballast van de jaren zeventig werd gezien. Kunst is in die opvatting niet dienstbaar aan maatschappelijke doelstellingen, aan het welzijn van burgers of de emancipatie van achtergestelde groepen. Kunst is vooral dienstbaar aan zichzelf.³³³

Croiset had geen maatschappelijke doelstellingen. Linnebank geeft in het interview met Van Thijn al aan dat de productie vooral dienstbaar was aan zichzelf. (zie 6.4.1)

6.8 Wat is het algemene oordeel van de recensenten op (de actualisatie van) de totale productie?

Van den Bergh is het meest uitvoerig in het recenseren van de productie. De bekende puinhopen van Mirjam Grote Gansey voldeden volgens hem aan de opdracht en de spectaculaire belichting van Reinier Tweebeke had een sterke bijdrage aan de vernieuwing. Hij is kritisch over de plechtige momenten op het achtertoneel, waarin de ouderwetse opvoeringspraktijk gepersifleerd werd. Ze creëerden wel een werkzaam contrast met de nuchtere alledaagse figuren op de voorgrond. Maar het pleitte volgens Van den Bergh toch niet voor de kracht van een opvatting als die zich moet verdedigen door geforceerd de draak te steken met een meer traditionele speelstijl. Al met al, concludeert hij, heeft Croiset geen echte harmonieuze oplossing gevonden voor de opvoering van een diep religieus stuk in een goddeloze wereld. Dat is ook een bijna onhaalbare kaart.³³⁴

De conclusie van Gijsen was: Eindelijk een *Gijsbrecht* waarbij je je niet verveelt!³³⁵

³³³ <http://www.minocw.nl/documenten/cultuurconfrontatie.pdf>

³³⁴ *Uitzonderlijk spannende Gijsbrecht*. Bergh. H. van den., Het Parool 27 december 1988

³³⁵ *Publiek verveelt zich niet bij 'nieuwe' Gijsbrecht*. Gijsen. W., De Telegraaf 27 december 1988

7

De onderzochte productie: 1990-1991 Toneelgroep Amsterdam *Gysbreght van Aemstel*

‘Gysbreght van Aemstel met voetnoten.’³³⁶

Foto: Toneelgroep Amsterdam.³³⁷

Regie: Rieks Swarte

Tekst: Vondel (ingekort)

7.1 Inleiding

Op 1 januari 1991 ging in de Amsterdamse Stadsschouwburg *Gysbreght van Aemstel* opgevoerd door Toneelgroep Amsterdam onder regie van Rieks Swarte in première.³³⁸

7.2 De aanleiding

Volgens het persbericht van Toneelgroep Amsterdam pakt Toneelgroep Amsterdam de traditie weer op met een beeldende versie van Rieks Swarte:

‘Met voetnoten’, want Swarte gaat op zoek naar de wereld van Vondel inclusief diens grote liefdes: Rubens, Vergilius en Jacob van Campen. U krijgt iets te zien van het theater van Van Campen, komt erachter dat Gysbreght eigenlijk Aeneas is, het schip met rijshout het paard van Troje èn waar Rubens zijn windkracht vandaan haalt. Maar ook de gruwelijkheden van de oorlog, het barokdrama, het

³³⁶ Persbericht nr 8 –seizoen 1990/91 Toneelgroep Amsterdam

³³⁷ *Sam Bogaerts als Badeloch*. foto van: <http://www.javierlopezpinon.com/dramaproduction.php?id=037>

³³⁸ <http://www.firmarieksswarte.nl/showpage.php?pageID=2>

katholicisme, het dilemma tussen heldendom en huwelijkse trouw en de kindermoord. Rest nog het beleg van Amsterdam in miniatuur.³³⁹

Gerardjan Rijnders, toenmalig directeur van Toneelgroep Amsterdam, heeft Rieks Swarte als gastregisseur uitnodigd om *Gysbreght van Aemstel* voor het lijsttoneel te spelen.³⁴⁰ Rieks Swarte had nog nooit eerder voorstellingen voor het lijsttoneel gemaakt.³⁴¹

Volgens Hellinga is het een stuk waar iedere regisseur mee op zijn bek gaat maar het beschadigt je niet; ideaal dus om iemand kennis te laten maken met het grote toneel.³⁴²

In een interview met Het Parool zegt Swarte op de vraag: Waarom viel de keuze voor het regisseren van *Gysbreght van Aemstel* op jou?:

Gerardjan Rijnders, directeur van Toneelgroep Amsterdam, had de voorstelling *Het Tapijt* gezien en ik denk dat ik naar aanleiding daarvan ben uitgekozen. In *Het Tapijt* (een speelgoedvoorstelling gebaseerd op het wandkleed van Bayeux) speel ik zelf mee, en vandaar de 'eis' dat ik ook in *Gysbreght van Aemstel* een van de rollen op me zou nemen. Anderhalf jaar geleden werd ik gevraagd voor *Gysbreght van Aemstel*. Ik heb er lang over nagedacht.³⁴³

Swarte verschijnt ten tonele als 'rekwisiteur'³⁴⁴ en 'explicateur.'³⁴⁵ Swarte is 'regisseur, vormgever, houdt een komische inleiding, leest voor en is de inspiciënt, de man die alles neerzet en weer weghaalt.'³⁴⁶ Hij geeft uitleg van het toneel van die tijd 'in een notendop, voor arbeiders verklaard.'³⁴⁷

7.3 Waaron een actualisering van *Gysbreght van Aemstel* ?

In hetzelfde interview met Het Parool gaat Swarte verder:

De eerste *Gysbreght*-uitvoering was in 1638, zodat het stuk alle speltradities vanaf die tijd heeft doorgemaakt. Voor mij is *Gysbreght* geen slimme man. Ik weet of het inderdaad Vondels bedoeling was om aan te geven dat *Gysbreght* beter had moeten opletten, of dat hij gewoon een slecht dramaturg was. Maar ik zie *Gysbreght* niet zozeer als een dramatische figuur ten prooi aan een gewetenscrisis, dan wel als iemand die er gewoon is ingetuind. De manier waarop *Gysbreght van Aemstel* de laatste jaren is gebracht, die klopt echt niet. In de laatste decennia zie je de invloed van het inlevingstoneel en hoewel het stuk zelfs daartegen bestand blijkt, was dat gewoon niet de bedoeling. Na de *Aktie Tomaat* van 1969, toen ook *Gysbreght van Aemstel* de overrijpe tomaten om de oren vlogen, is er helemaal de klad in gekomen. Men kijkt nu op een volstrekt andere manier dan de mensen uit Vondels tijd.

Gysbreght van Aemstel is geschreven in een tijd dat Nederland nog geen personages van vlees en bloed op het toneel verschenen. Er bestonden alleen symbolische figuren zoals 'Goedertierenheid' of 'Ondeugd'. Vondel heeft zich

³³⁹ Persbericht nr 8 –seizoen 1990/91 Toneelgroep Amsterdam

³⁴⁰ In: *Traditionele tragedie in speelse gedaante*. Bergh. van den H., Het Parool 29 december 1990

In: *Regisseur Swarte maakt gewoon kinderlijk lol*. Oomens. L., Algemeen Dagblad 31 december 1990

In: *Gysbreght van Aemstel*. Hellmann. N., NRC 31 december 1990

In: *De rigide autoriteit van 'Gysbreght' en 'Voader'*. Hellinga. G. Vrij Nederland 12 januari 1991

³⁴¹ *Gysbreght van Aemstel*. Hellmann. N., NRC 31 december 1990

³⁴² *De rigide autoriteit van 'Gysbreght' en 'Voader'*. Hellinga. G. Vrij Nederland 12 januari 1991

³⁴³ *Gysbreght van Aemstel met voeten*. Branbergen. A., Het Parool 25 augustus 1990

³⁴⁴ *Traditionele tragedie in speelse gedaante*. Bergh. van den H., Het Parool 29 december 1990

³⁴⁵ *'Gysbreght van Aemstel' Willekeurig samengesteld jongensboek*. Ruijter. De E., De Telegraaf 4 januari 1991

³⁴⁶ *Spelen in dienst van Vondel*. Geerlings. E., Algemeen Dagblad 3 januari 1991

³⁴⁷ *Ondraaglijke Gysbreght-persiflage*. Freriks. K., NRC 2 januari 1991.

laten inspireren door Shakespeare, een manier van theater maken die toen gloednieuw was. Maar Vondel was ook een groot aanhanger van klassiek; alles wat gewoon was bracht hij terug tot klassiek. *Gysbreght van Aemstel* zoals Vondel hem bedoelde, was helemaal in retorica. Als ik met de teletijdmachine naar Vondels tijd zou worden teruggeflitst, zou ik het waarschijnlijk een doodsaaie voorstelling vinden. Een manier van spreken zoals dominees doen. Daar kwam nog bij dat Vondel bezig was katholiek te worden en in *Gysbreght van Aemstel* een prachtige aanleiding vond voor lange monologen van nonnen en priesters, die met het eigenlijke verhaal weinig te maken hebben.⁷

In een interview met NRC zegt Swarte:

Vondels stuk is door de eeuwen heen onnodig beladen geworden. Het is vanaf Verkade fout gegaan: er is toen te veel met het hoofd bedacht waar het stuk over gaat. Sinds de jaren twintig en dertig is *Gysbreght van Aemstel* bovendien door de katholieken gebruikt om zich te keren tegen het communisme en het socialisme, waardoor het nog zwaarder werd. Daarna is het stuk beïnvloed door de ideeën van Stanislavski. Toen ik begon, heb ik erover gedacht iedere scène op een andere manier te spelen, van Vondel tot nu, zodat alle opeenvolgende stijlen aan bod zouden komen; maar dat werd niks.³⁴⁸

7.4 Hoe krijgt actualisering vorm?

7.4.1 Inleiding: *Gysbreght* met voetnoten een reconstructie

Over de reconstructie van Vondels *Gysbreght van Aemstel* laat Swarte zich in meerdere interviews uit:

Naar mijn oordeel is Vondels *Gysbreght van Aemstel* in de laatste halve eeuw te zwaar belast met de opvatting dat het een treurspel is. En in een treurspel zou er niets te lachen zijn. Maar Vondel was veel te veel een echte theaterman voor zulke starre ideeën. Als je zijn tekst goed leest, zie je dat die interpretatie ook niet klopt. De scène met de portier bijvoorbeeld is in feite heel komisch. Dat mag je op het toneel dan ook wel laten merken.³⁴⁹

Mijn uitgangspunt was een vrolijke voorstelling te maken. Ik wil laten zien dat een moralistisch stuk ook speels en humoristisch kan zijn. Dat wordt nog wel eens vergeten als men *Gysbreght van Aemstel* opvoert.³⁵⁰

Mijn bedoeling is een reconstructie³⁵¹ en ³⁵² te brengen van *Gysbreght van Aemstel* en de tijd waarin hij is ontstaan.

De titel is dan ook *Gysbreght van Aemstel met voetnoten*. Er is zoveel materiaal dat ik eigenlijk liever wil vertellen dan *Gysbreght van Aemstel* zelf. Met een soort 'uitleg-voorstelling' moet je heel voorzichtig zijn. Het gaat mij om het laten zien van de context. Er mag ook wel een beetje gehakt worden in de tekst. De voorstelling moet niet langer dan anderhalf uur duren. De stukken bleken bij het voorlezen door de acteurs echt heel mooi te zijn. De dichtkunst van Vondel, daar blijft het natuurlijk toch om gaan.³⁵³

³⁴⁸ *Gysbreght van Aemstel*. Hellmann. N., NRC 31 december 1990

³⁴⁹ *Regisseur Swarte maakt gewoon kinderlijk lol*. Oomens. L., Algemeen Dagblad 31 december 1990

³⁵⁰ *Gysbreght van Aemstel*. Hellmann. N., NRC 31 december 1990

³⁵¹ De kunstredactie noemt het alleen een relativerende reconstructie. Zij expliciteert dit niet. *Oude gebaren en houdingen keren terug. 'Klassieke' Gysbreght werkt op de lachspieren*. De kunstredactie. Gooi en Eemlander 2 januari 1991

³⁵² Volgens Hellmann: Een relativerende reconstructie. Hij heeft zich geconcentreerd op een aantal facetten uit het stuk. *Gysbreght van Aemstel*. Hellmann. N., NRC 31 december 1990

³⁵³ *Gysbreght van Aemstel met voetnoten*. Branbergen. A., Het Parool 25 augustus 1990

7.4.2 College theaterhistorie

Swarte wil het publiek inzicht geven in waarom dat stuk in elkaar steekt zoals het dat nu doet en laten zien hoe het wel eens is geweest kan zijn:

Ik wil eigenlijk van te voren een soort college theaterhistorie geven met voorbeelden die door de acteurs getoond kunnen worden. Een algemeen verhaal over Amsterdam in die tijd, en dat Vondel drie favorieten had: Jacob van Campen, omdat die classicistisch bouwde, Rubens, omdat die classicistische schilderde en Vergilius als het grote voorbeeld van een dichter. Dat *Gysbreght van Aemstel* gewoon is overgeschreven van de *Aeneas* van Vergilius, maar ook weer een geschiedenis is uit de veertiende eeuw. Verder laten we allegorieën zien en ik ga het hebben over de manier van acteren, die gebaseerd is op klassieke houdingen, klassieke poses, die in die tijd ook in de schilderkunst worden toegepast en zijn beschreven door Carel van Mander in zijn *Schilderboek*. De zeventiende-eeuwse inventarisatie van zinnebeelden van Cesare Ripa die hij heeft verzameld in zijn *Iconologia of uybeeldingen des verstands*, een boek dat Vondel gekend moet hebben, geeft een schat aan ideeën. Ook alle kleuren van de kostuums zijn gebaseerd op Ripa en zijn dus ook niet om aan te zien zo lelijk. Maar het heeft allemaal een bedoeling. Je hebt best kans dat dit op het toneel door Vondel heel streng is toegepast.³⁵⁴

Rieks Swarte over de interpretatie in het artikel van Van Leeuwen in *Toneel Theatraal*:

We zijn het stuk gaan beschouwen als een opera met recitatieven en aria's. De grote monologen, dat zijn de aria's. En dan is er het lamento van Badeloch. *Gysbreght van Aemstel* gaat over de glorie van Amsterdam. Ons land was een kersverse natie. Er was behoefte aan historie. Huigh de Groot schrijft voor het eerst in het Nederlands. Amsterdam was bezig zich op te stoten in de vaart der volkeren. De VOC was er, de eerste trust in de wereld. En Vondel wilde die stad een identiteit geven. Hij schiep *Gysbreght van Aemstel* en daarmee had Amsterdam zijn eigen held. Voor mij gaat het stuk over die dingen. En over de onmogelijkheid een held te zijn.³⁵⁵

Janssen vond de 'uitleg' geslaagd:

Voordat het stuk begon, plaatste Swarte Vondel in een historisch kader en deed dat met een fikse knipoog. Tijdens dit vermakelijke college keken de spelers naar de televisie of beelden uit hoe er vroeger geacteerd werd. Zo kregen we onderricht in 'welstand', een acteerstijl waarin acteurs niet meer zijn dan declamerende zetstukken. Met lappen en karton toverde Swarte en passant het classicistische interieur van de Amsterdamse Stadsschouwburg te voorschijn. In 1638 door Jacob van Campen voltooiden later door brand verwoest.³⁵⁶

Volgens Van den Bergh is de authentieke poging tot reconstructie, één van de pijlers waarop het nieuwe concept voor *Gysbreght van Aemstel* rust, geslaagd.³⁵⁷

³⁵⁴ *Traditionele Vondelvoorstelling dit jaar van Haarlemse regisseur. Gysbreght volgens Rieks Swarte.* Welling. K., Haarlems Dagblad 22 december 1990

³⁵⁵ Leeuwen. van K., *Er kwam een vogel en krak zei de toren.* *Toneel Theatraal*. 1991. p. 32-36

³⁵⁶ *Theater. 'Het hemelse gerecht'.* Janssen. H., *HP De Tijd* 11 januari 1991

³⁵⁷ *Traditionele tragedie in speelse gedaante.* Bergh. van den H., *Het Parool* 29 december 1990

7.4.3 Actualisering 1a Een reconstructie. De klassieke speelstijl

De kern van Swartes regievorm bestaat uit het uitbuiten van klassieke (of classicistische) speelstijlen. De acteur Johannes Jelgershuis heeft daarover het nodige vastgelegd in de door hemzelf geïllustreerde *Theoretische lessen over de gesticulatie en mimiek* (1827).³⁵⁸

Eén van die stijlen noemt hij ‘welstand’, die uit asymmetrische houdingen is opgebouwd. (geen strakke opkomst, maar een kurkentrekkerbeweging van linksachter naar middenvoor en dan geen gespreide armen, maar de ene arm omhoog en de andere neer, dat was welstandig).³⁵⁹

Van Leeuwen schrijft:

De voorstelling zelf geeft als het ware weer een eigen commentaar op die stijlen, waarbij de plaats van de acteur op het toneel van groot belang was. Dat maakt de scène met Vosmeer fantastisch duidelijk: telkens als de acteur die Vosmeer speelt, weer een stap voorwaarts doet, haast Gysbreght zich om hem weer voor te blijven. Swarte's stijlenkeuze biedt vooral ook houvast om Vondels drama z'n historische onderlijning te geven. Op die manier komen toch de aangezette gebaren, die lang als ouderwets gelden, de tekst ondersteunen. Soms - aan het begin vooral- worden grote gebaren nog eens met tekst en al herhaald.³⁶⁰

De klassieke speelstijl roept bij een recensent het beeld van slapstick anno 1991 op.³⁶¹

7.4.4 Actualisering 1b Een reconstructie. De speelstijl: geen Stanislawski³⁶²

In ieder geval zal bij deze nieuwe *Gysbreght van Aemstel* bewust worden gebroken met de in deze eeuw gegroeide traditie van de psychologische inleving, waarbij sinds de opvoeringen van Eduard Verkade getracht werd te peilen wat er in de individuele personages van het stuk omging.³⁶³

In het Haarlems Dagblad zegt Swarte over de speelstijl van Stanislawski:

Zoals dat de laatste tijd gebruikelijk was, daar kun je absoluut niet mee aan kan komen zetten. Dan kloppen er ook allemaal dingen niet, en zie je tegenspelers die de hele tijd van alles moeten vinden, met gezichten vol verschrikking. Vondel vond zelf dat die verzen eigenlijk gezegd moesten worden.³⁶⁴

Geerlings ziet dat doordat Swarte al het psychologisch realisme uit het spel heeft verbannen, de acteurs een grote afstand houden tot de tekst; ze zeggen hem mede namens Vondel op of gaan er bewust gekunsteld mee om. Het accent van de Vlaamse acteurs geeft een mooi relativerend gevoel, een gevoel dat de voorstelling in alle toonaarden wil laten horen en zien.³⁶⁵

Volgens Freriks was het klassiek acteren de grootste vergissing³⁶⁶ en Hellinga noemde het acteren irritant.³⁶⁷

³⁵⁸ In: Erenstein, R.L., (hoofdredactie) *Een theatergeschiedenis der Nederlanden. Tien eeuwen drama en theater in Nederland en Vlaanderen*. Amsterdam: 1996 Post. P., *De schilder-acteur Johannes Jelgershuis begint de publicatie van zijn boek Theoretische Lessen over de Gesticulatie en Mimiek*. p. 396-403

³⁵⁹ *Gysbreght van Aemstel met Vlaamse hip hop, zonder zing-zang*. Schouten, M., De Volkskrant 3 januari 1991

³⁶⁰ *Vondel met een vette knipoog in doordachte regie. Swarte's Gysbreght een historisch drama*. Leeuwen, van K., Haarlems Dagblad 2 januari 1991

³⁶¹ *Tragedie om zeep gebracht. Experiment met 'Gysbreght' lukt maar half*. Oranje, H., Trouw 3 januari 1991

³⁶² 'Een psychologisch-realistische acteerstijl'. In: *Traditionele tragedie in speelse gedaante*. Bergh, van den H., Het Parool 29 december 1990

³⁶³ *Traditionele tragedie in speelse gedaante*. Bergh, van den H., Het Parool 29 december 1990

³⁶⁴ *Traditionele Vondelvoorstelling dit jaar van Haarlemse regisseur. Gysbreght volgens Rieks Swarte*. Welling, K., Haarlems Dagblad 22 december 1990

³⁶⁵ *Spelen in dienst van Vondel*. Geerlings, E., Algemeen Dagblad 3 januari 1991

³⁶⁶ *Ondraaglijke Gysbreght-persiflage*. Freriks, K., NRC 2 januari 1991

³⁶⁷ *De rigide autoriteit van 'Gysbreght' en 'Voader'*. Hellinga, G. Vrij Nederland 12 januari 1991

7.4.5 Actualisering 1c Een reconstructie. Mannelijke acteurs

Een kleine groep mannelijke spelers vervullen alle rollen, ook die van Badeloch.³⁶⁸ Van den Bergh vond de vrouwenrollen goedkope travestie.³⁶⁹

Swarte over de spelers: 'Ik werk opzettelijk met veel Vlamingen: zij kennen het stuk niet en ze hebben er dus ook geen opinie over, dat is alleen maar ballast.'³⁷⁰

Over het beeld dat Gysbreght oproept zegt men dat hij een 'Lambiek-achige sukkel is, een zenuwachtige megalomaan',³⁷¹ 'een olijke en woeste Gysbreght die zijn vijanden wel rauw lust, die de boel volkomen uit de hand laat lopen'³⁷² of 'een mislukte veldheer, die zich aan het slot maar al te graag overgeeft aan het hemelse advies van de Engel Rafaël de vernieling de vernieling te laten en met vrouw en kinderen z'n biezen te pakken.'³⁷³

7.4.6 Actualisering 1d Een reconstructie. Het decor.

In NRC licht Swarte de encensering van zijn 'speelgoedvoorstellingen' toe:

De acteurs zijn daarin ondergeschikt aan de gefiguurzaagde attributen. Voor *Gysbreght van Aemstel* heb ik Amsterdam in miniatuur nagebouwd. Voor Vondel was Amsterdam en de wijze waarop die stad in de zeventiende eeuw werd gebouwd de uitbeelding van de ideale stad. Hij zei daarover: 'We bouwen het oude Rome na in het klein.' Maar in zijn *Gysbreght van Aemstel* gaat die stad ten onder. Dat wil ik ook in de voorstelling laten zien. Ik maak gebruik van een maquette, een schaalmodel van die ideale stad. Tijdens de voorstelling gaat die stad en dus ook die maquette in vlammen op. Dat zie je tijdens de scènes gebeuren, als een afzonderlijk beeld, dat tegelijk laat zien waarover het in die scènes gaat.

Er zullen ook miniatuur-belegeringen worden uitgevoerd en uiteindelijk gaat alles op in vlammen van triplex en decorlinnen. Toch wordt dit geen speelgoedvoorstelling zoals ik die eerder heb gemaakt. Je zou het een 'museumvoorstelling' kunnen noemen, maar dan zonder de negatieve betekenis die dit woord in Berlijn sinds Brecht heeft gekregen. Ik bedoel, we zullen allerlei fragmenten uit *Gysbreght van Aemstel* laten zien en dat is te vergelijken met een museum waar prenten en schilderijen over een bepaald thema zijn verzameld. Het grote podium is de aangewezen plek om duidelijk te maken hoe het er op 3 januari 1638 uitzag.³⁷⁴

In gesprek met Van Leeuwen zegt Swarte:

Alle stijlen en genres worden door elkaar gebruikt. Brechtiaanse epiek, Kabukitheater, stomme film-gags, hoorspeltrucs. Het gaat hem niet om eenheid van stijl, tijd en handeling, maar om glasheldere theatrale effecten en beelden die diepte structuur van het stuk naar boven halen en verbeelden. In de portierscène wordt gebruik gemaakt van Poesjenellen-techniek (marionetten); het geluid van pijlen die trillend in hun doel blijven steken kan een veldslag verbeelden; soppende sponzen een oversteek door ween moeras.³⁷⁵

³⁶⁸ *Traditionele tragedie in speelse gedaante*. Bergh. van den H., Het Parool 29 december 1990

³⁶⁹ *ibidem*

³⁷⁰ *Gijsbreght van Aemstel*. Hellmann. N., NRC 31 december 1990

³⁷¹ *Knap acteren in ingenieus decor*. Holman. T., Het Parool 3 januari 1991

³⁷² *Gysbreght van Aemstel* 'Willekeurig samengesteld jongensboek'. Ruijter. De E., De Telegraaf 4 januari 1991

³⁷³ *Vondel met een vette knipoog in doordachte regie*. Swarte's *Gysbreght een historisch drama*. Leeuwen. van K., Haarlems Dagblad 2 januari 1991

³⁷⁴ *Gijsbreght van Aemstel*. Hellmann. N., NRC 31 december 1990

³⁷⁵ Leeuwen. van K., *Er kwam een vogel en krak zei de toren*. Toneel theatraal. 1991. p. 32-36

In de recensies wordt het decor uitgebreid beschreven. Hieronder volgt een mozaïek van de beschrijvingen:

Swarte zorgt ervoor dat kartonnen, verkleinde afbeeldingen van voorwerpen en achtergronddaferelen zich over het toneel bewegen. Huisjes met echt rokende schoorsteentjes in trapgevelstijl, kerkjes, echt draaiende molentjes met daarachter de deinende scheepsmasten op het IJ waarop hij met kanonnetjes laat schieten. Is Amsterdam door brand verwoest? De oplossing is even eenvoudig als briljant: draai de decorstukken om en de achterkanten zijn roetzwart en vormen het silhouet van een verwoest Amsterdam,³⁷⁶ dat ‘zwartgeblakerd achterblijft’.³⁷⁷

Met daarbij de stoere krijgers die oorlogje voeren met houten zwaarden en elkaar bestoken met sokken, afgevuurd uit houten kanonnetjes. Een spannend jongensboek.³⁷⁸

De Engel Rafaël figureert, inclusief een (te kort) jurkje en vleugels, in een decor van spaanplaat met wolken die heel ingenieus opgetrokken kunnen worden zodat je een soort hemelpoort ziet.³⁷⁹

Swarte zegt hierover: ‘Het gedoe met dat soort ‘spulletjes’, maakt echt deel uit van de handeling in het stuk. Het zijn niet alleen maar decorstukken. De bedoeling is dat er een wisselwerking ontstaat tussen die spulletjes en de spelers. Het staat dicht bij wat er in het moderne poppentheater gebeurt.’³⁸⁰

Zo ontstaat een speelse en kinderlijk-heldere variant van beeldend theater.³⁸¹

7.4.7 Actualisering 1e Een reconstructie. De muziek

Alleen Van Leeuwen zegt iets over de muziek: ‘Met op de achtergrond het Italiaanse concert van Bach.’³⁸²

7.5 Welke tekstdelen cq. welke woorden zijn bewerkt?

Mesker in Toneel Theatraal over Swarte’s visie op een toneeltekst:

Als Swarte van een bestaande tekst uitgaat, wordt die tekst eerst ‘kaal gehaald’ en kijkt hij wat er voor hem als belangrijkste overblijft.³⁸³ Door bepaalde facetten van een werk te benadrukken, ontstaat een element van uitvergroting dat zeer komisch kan werken. Toch ligt het niet in zijn bedoeling te parodiëren. De taal vormt voor Swarte slecht één van de middelen waarmee een ‘tekst’ tot uitdrukking gebracht kan worden en zeker niet het belangrijkste. Taal is in principe een vorm van expressie naast zoveel anderen, met haar eigen wetten en haar eigen werking.

Swarte is niet anti-tekst. In de *Gysbreght*-bewerking, werd inderdaad behoorlijk geschraapt, maar juist niet in de toch lange monologen. Juist op die manier wist hij de nadruk te leggen op Vondel als taalkunstenaar en dichter en op de kracht en schoonheid van zijn poëzie.³⁸⁴

³⁷⁶ *Vondel met een vette knipoog in doordachte regie. Swarte’s Gysbreght een historisch drama.* Leeuwen. Van K., Haarlems Dagblad 2 januari 1991

³⁷⁷ *Haagse Courant* 2 januari 1991. Haan. de R., zonder titel

³⁷⁸ *‘Gysbreght van Aemstel’ Willekeurig samengesteld jongensboek.* De Ruijter. De E., Telegraaf 4 januari 1991

³⁷⁹ *‘Speelse opfrisser van een onverslijtbare tragedie. Rieks Swarte encenseert: ‘Gysbreght van Aemstel’ vanuit de allegorie.’* Verbeeten. T., Gelderlander 3 januari 1991

³⁸⁰ *Knap acteren in ingenieus decor.* Holman. T., Het Parool 3 januari 1991

³⁸¹ *Traditionele tragedie in speelse gedaante.* Bergh. van den H., Het Parool 29 december 1990

³⁸² *Vondel met een vette knipoog in doordachte regie. Swarte’s Gysbreght een historisch drama.* Leeuwen. van K., Haarlems Dagblad 2 januari 1991

³⁸³ Swarte heeft de tekstdelen 332- 442, 471- 474, 479- 480, 495- 499, 540- 550, 560- 569, 575-580, 630- 670, 752- 755, 765- 775, 950- 1025, 1020- 1025, 1350- 1365 en 1500- 1541 geschraapt.

³⁸⁴ Mesker. Eva., *Kijk Mama, Met Zonder Handen*. Toneel Theatraal. maart 1992. p.16-21

Swarte zegt in een interview met Oomens:

Ik houd me wel aan de tekst van het stuk houdt en aan de volgorde van de scènes, maar tegelijkertijd probeer ik iets anders te laten zien. Bijvoorbeeld: In de oorspronkelijke tekst staat: ‘Nu buigh ick my voor God.’ Ja, denk je, dat is makkelijk van Vondel. Dat kan je wel zeggen als er een engel komt. Nu zegt Gysbreght: ‘Hier kan ik niet tegen op!’ Dat is veel beter! Want hierdoor legt Gysbreght de schuld bij God. Niks geen gebuig. Aan het einde zegt Gysbreght de bekende regels: ‘Vaer wel, Mijn Aemsterland: verwacht een andren heer.’ Gysbreght voegt daar nu aan toe:’ Ik heb mijn best gedaan.’³⁸⁵

Hellinga is niet ingenomen met Swarte’s bewerking. Hij vond Vondels tekst gereduceerd tot een antiquarische curiositeit.³⁸⁶ Volgens Freriks werd de tekst niet serieus genomen.³⁸⁷

7.5.1 Tekstopvatting 1 Een reconstructie. Retorica

Op zoek naar de elementen waar de première in 1637 uit bestaan kan hebben, is Swarte diep in de traditie van de rederijkerstraditie gedoken. Het stuk is helemaal geworteld in de retorica en dan kan je met inleven niet uit de voeten. Het is spreekkunst met zijn eigen wetten.³⁸⁸ Wat in dit geval het volgende betekent: er bestonden uitgewerkte afspraken over de manier waarop allerhande emoties en ideeën hoorden te worden uitgebeeld. Begrippen als haat, woede en verdriet konden in een voorbeeldenboek met allegorische plaatjes worden nageetrokken.³⁸⁹

7.5.2 Tekstopvatting 2 Een reconstructie. De reien geïllustreerd

Volgens Swarte is het probleem waar iedere regisseur mee worstelt, de reien. In de loop der tijd zijn ze op alle mogelijke manieren ten tonele gevoerd. Swarte zal zelf op het toneel staan om de tekst voor te lezen. Deze scènes worden opgeluisterd door zogenaamde stomme vertoningen. Uitgangspunt hierbij zijn de zinnebeelden die Cesaere Ripa heeft verzameld in zijn *Iconologia of uytbeeldingen des verstands*. Vondel was op de hoogte van de vertaling die van het boek werd gemaakt en het is aantoonbaar, alsdus Swarte, dat hij zich door de emblemen van Ripa heeft laten inspireren bij het schrijven van de reien. Om dit duidelijk te maken zullen Ripa’s allegorische voorstellingen als een tableau vivant op het toneel zijn te zien.³⁹⁰

De tableau vivants worden ‘kostelijk’³⁹¹ en ‘schitterend’³⁹² genoemd, maar het voorlezen van de reien zijn voor Oranje te vreselijk om aan te horen.³⁹³

7.5.3 Tekstopvatting 3 Een reconstructie. Alexandrijnen

In Het Parool zegt Swarte:

³⁸⁵ *Regisseur Swarte maakt gewoon kinderlijk lol*. Oomens. L., Algemeen Dagblad 31 december 1990

³⁸⁶ *De rigide autoriteit van ‘Gysbrecht’ en ‘Voader’*. Hellinga. G. Vrij Nederland 12 januari 1991

³⁸⁷ *Ondraaglijke Gysbreght-persiflage*. Freriks. K., NRC 2 januari 1991

³⁸⁸ *Traditionele Vondelvoorstelling dit jaar van Haarlemse regisseur. Gysbreght volgens Rieks Swarte*. Welling. K., Haarlems Dagblad 22 december 1990

³⁸⁹ *Traditionele tragedie in speelse gedaante*. Bergh. van den H., Het Parool 29 december 1990

³⁹⁰ *Gysbreght van Aemstel*. Hellmann. N., NRC 31 december 1990

³⁹¹ *Vondel met een vette knipoog in doordachte regie. Swarte’s Gysbreght een historisch drama*. Leeuwen. van K., Haarlems Dagblad 2 januari 1991

³⁹² *Knap acteren in ingenieus decor*. Holman. T., Het Parool 3 januari 1991

³⁹³ *Tragedie om zeep gebracht. Experiment met ‘Gysbreght’ lukt maar half*. Oranje. H., Trouw 3 januari 1991

Ik ben eveneens van het idee afgestapt Vondels alexandrijnen ‘lekker snel te doen’: een zeer Hollandse opvatting, die ervan uitgaat dat wat Vondel schrijft al gauw te ingewikkeld is voor het publiek van nu. Bij nader inzien vonden we dat we de taal niet moesten camoufleren: zijn woordgebruik is beeldschon. Natuurlijk waren de acteurs in Vondels tijd wel beter bedreven in het uitspreken van die teksten dan wij. Wij zouden er een training van tien jaar voor nodig hebben om het goed te doen.³⁹⁴

Oranje is in zijn recensie duidelijk. Hij vindt de tekstbehandeling blamerend en de onverstaanbare, hortende alexandrijnen helpen de hele handeling naar zijn mallemoer.³⁹⁵

7.6 Wisselwerking met maatschappelijke ontwikkelingen

Binnen het onderscheid dat Mensert (zie 3.1) maakt, valt de productie *Gysbreght van Aemstel* van Swarte onder een persoonlijk geëngageerde voorstelling. In het artikel *Kijk Mama, Met Zonder Handen* van Mesker, analyseert zij de opvattingen van Swarte:

Volgens Swarte geeft de term ‘speelgoedvoorstellingen’ niet meer aan dan dat hij iets op schaal – in het klein dus – laat zien wat in werkelijkheid zo groot is dat het niet binnen het theater zou passen. Of op ware grootte niet zou werken. De essentie van de voorstellingen ligt niet zozeer in de schaal van de gepresenteerde objecten als wel in de schaal van de idee dat je op die manier ongelimiteerd je gang kunt gaan; zelfs op een toneel van twee bij twee of tussen de schuifdeuren.

Aan het publiek is het alle vooroordelen over toneel en de regels van het spel opzij te zetten en de fantasie te laten werken. Schaalverkleining van objecten en (vooral) landschappen is een van de middelen om dat te bereiken.

Waar Madurodam de zorgvuldige echtheid van de modellen een schijn van realiteit probeert te verlenen aan de fictie van een perfect geordend en vriendelijk, vredelievend Nederland, daar benadrukt Swarte juist het fictieve, dat bij hem dan ook niet verhult, maar onthult. De fictie in het werk van Swarte beoogt helderheid te verschaffen over verborgen drijfveren. Het becommentarieert de manier waarop ideeën en verlangens ons zicht op de werkelijkheid kleuren.

Bij een klassiek stuk als *Gysbreght van Aemstel* onderzoekt hij dan ook als eerste de ideeën en verlangens die aan de vorm van het stuk ten grondslag liggen. Vondels politieke en religieuze opvattingen en zijn visie op de tragedie bepalen vervolgens de kleur van zijn eigen vormgeving: Amsterdam niet als historische reconstructie maar als gedroomde stad; Gysbreght niet als resultante van psychologische analyse en inleving maar als allegorische held; het stuk niet als realistisch monument maar als ‘imitatio’ van een klassiek werk.³⁹⁶

7.7 Wat is het algemene oordeel van de recensenten op (de actualisatie van) de totale productie?

Van alle recensies van alle producties lopen als geen ander de meningen zo uiteen als bij de productie van Swarte. Men is uitgesproken negatief, soms iets milder, of euforisch.

Negatieve recensies beschrijven de productie van: ‘Melige oppervlakkigheid’ en ‘halfslachtige spelers in clubhuissfeer’,³⁹⁷ naar ‘slordig en willekeurig samengesteld’³⁹⁸ tot ‘een ondraaglijke *Gysbreght*-persiflage. Waarom zou je de tekst serieus nemen? De rol van

³⁹⁴ *Traditionele tragedie in speelse gedaante*. Bergh. van den H., Het Parool 29 december 1990

³⁹⁵ *Tragedie om zeep gebracht. Experiment met ‘Gysbreght’ lukt maar half*. Oranje. H., Trouw 3 januari 1991

³⁹⁶ Mesker. Eva., *Kijk Mama, Met Zonder Handen*. Toneel Theatraal. maart 1992. p.16-21

³⁹⁷ Haagse Courant 2 januari 1991. Haan. de R., zonder titel

³⁹⁸ *‘De Gysbreght’ Willekeurig samengesteld jongensboek*. Ruijter. de E., De Telegraaf 4 januari 1991

Bürgerschreck (boeman van de middenklasse).³⁹⁹ Hellinga verveelde zich te pletter⁴⁰⁰ en wat Janssen betreft blijft *Gysbreght van Aemstel* ‘een saai stuk; mag er stof over *Gysbreght van Aemstel*.’⁴⁰¹

Verbeeten vond dat Swarte Vondel behandelde met achting en met een verrassend gevoel voor oorspronkelijkheid.⁴⁰² Geerlings concludeerde: Het loodzware en trage treurspel en door velen onverteerbaar verklaarde *Gysbreght van Aemstel* was hier een vrolijk toneelgebeuren.⁴⁰³

Van Leeuwen zat op het puntje van zijn stoel en zag een relativerende *Gysbreght van Aemstel* door een eigenzinnig theatermaker van een nieuwe generatie.⁴⁰⁴ De ouvreuse kon Schouten van De Volkskrant opdweilen: Zo goed.⁴⁰⁵

En volgens Holman was het een *Gysbreght*, waar je én met je kinderen heen kunt én waar je ook nog om kunt lachen. Echt, eindelijk weer een 5 sterren *Gysbreght*.⁴⁰⁶

³⁹⁹ *Ondraaglijke Gysbreght-persiflage*. Freriks. K., NRC 2 januari 1991

⁴⁰⁰ *De rigide autoriteit van ‘Gijsbrecht’ en ‘Voader’*. Hellinga. G., Vrij Nederland 12 januari 1991

⁴⁰¹ *Theater. ‘Het hemelse gerecht’*. Janssen Hein., HP De Tijd 11 januari 1991

⁴⁰² *‘Speelse opfrisser van een onverslijtbare tragedie. Rieks Swarte enceneert ‘Gysbreght van Aemstel’ vanuit de allegorie.’* Verbeeten. T., Gelderlander 3 januari 1991

⁴⁰³ *Spelen in dienst van Vondel*. Geerlings. E., Algemeen Dagblad 3 januari 1991

⁴⁰⁴ *Vondel met een vette knipoog in doordachte regie. Swarte’s Gysbreght een historisch drama*. Leeuwen. van K., Haarlems Dagblad 2 januari 1991

⁴⁰⁵ *De Gysbreght met Vlaamse hip hop, zonder zing-zang*. Schouten. M., De Volkskrant 3 januari 1991

⁴⁰⁶ *Knap acteren in ingenieus decor*. Holman. T., Het Parool 3 januari 1991

8

De onderzochte productie: 1995 100-jarige Stadsschouwburg *Gysbreght van Aemstel*

*'Hoe, waarom, en wanneer te overleven in barre tijden.'*⁴⁰⁷

Regie: Margrith Vrenegoor
Tekstbewerking: Ellie van Dooren

8.1 Inleiding

Bij het TIN is het dossier van deze productie spoorloos. De mediatheekmedewerkers waren zo attent om een artikel uit Toneel Theatraal van Deuss *De Gijsbrecht in 1995: Een kwestie van overleven* te sturen. Uiteindelijk heb ik drie recensies gevonden. De producties uit 1975, 1988-1989, 1990-1991 en 2003 hebben een dusdanig hoeveelheid recensies dat er enigszins een neurale beschrijving is te geven; voor de productie van Vrenegoor is dit uitermate moeilijk. De drie recensenten zijn vernietigend in hun oordeel over deze productie; met name Oranje in Trouw. Hij noemt de productie 'treurig en infantiel'. Hij gaat heel uitgebreid in op de tekstbewerking van Van Dooren. Het artikel van Deuss is een voorbeschouwing met een interview.

Een ander probleem is dat er geen programmaboekje, tekstboekje en audiovisueel materiaal bewaard is gebleven.

8.2 Aanleiding

Op 3 januari 1995 werd het 100-jarig bestaan van de Amsterdamse Stadsschouwburg met een jubileumvoorstelling gevierd met een 'eigentijdse' *Gysbreght van Aemstel*. Dezelfde Stadsschouwburg die het stuk op 'haar geweten' heeft - Vondel schreef het ter gelegenheid van de opening van het eerste stenen theater - vroeg regisseur Margrith Vrenegoor *Gysbreght van Aemstel* - door Buijs 'het karrepaard' genoemd- weer onder handen te nemen.⁴⁰⁸

8.3 Waarom een actualisering van *Gijsbrecht van Amstel*?

Het fameuze treurspel kon onmogelijk nog in de originele vorm worden gespeeld, want het is slechts geschikt voor declamatie en galm, en met die lange monologen niet te doorstaan voor een hedendaags publiek. Men vond het logisch dat het stuk toe was aan een grondige oppoetsbeurt,⁴⁰⁹ zodat 'het een versie zou zijn die ook jonge mensen aan zou spreken zonder weet van de voorbije traditie.'⁴¹⁰

⁴⁰⁷ Deuss, B., *De Gijsbrecht in 1995: Een kwestie van overleven*. Toneel Theatraal. November 1995. p. 14-17

⁴⁰⁸ *Schouwburg heeft zelf hoofdrol in nieuwe Gijsbrecht*. Buijs, M., De Volkskrant 3 januari 1995

⁴⁰⁹ *Een Gijsbrecht vol statische drukte en angst voor Vondel*. Roodnat, J., NRC 2 januari 1995

⁴¹⁰ *Schouwburg heeft zelf hoofdrol in nieuwe Gijsbrecht*. Buijs, M., De Volkskrant 3 januari 1995

8.4 Hoe krijgt de actualisering vorm?

Deuss interviewt in *Toneel Theatraal Vrenegoor*:

Vrenegoor, die dit stuk nooit uitgezocht zou hebben, ontdekte een interessant verhaal dat zowaar iets met het heden van doen heeft: 'Het is krankzinnig actueel en mijn inzet van deze productie is dat er een begrijpelijk verhaal moet worden verteld, waarin de kijker meegaat.'⁴¹¹

8.4.1 Actualisering 1 De oppoetsbeurt: de rollen

Om bovenstaande te bereiken vertelt Vrenegoor in hetzelfde interview:

Om dat te bereiken schrappen we rollen en worden Gijsbrechts vrouw, de kinderen en ook de engel Rafaël naar voren gehaald. Rafaël komt niet als *deus ex machina* aan het eind binnen zetten, maar beziet vanaf het begin de misère van de Amsterdammers van nabij. De burgers krijgen een belangrijke rol. Zij verdedigen met z'n allen de belegerde stad tegen het professionele leger van de Haarlemmers. Daarom zijn de burgers -vrouwen en kinderen inclusie- vanaf het begin van de partij. Zo worden de nogal ingrijpende effecten van een burgeroorlog op het dagelijkse gezinsleven invoelbaar.⁴¹²

Roodnat vond de ingreep van Vrenegoor om de engel Rafaël al vanaf het begin aanwezig te laten zijn mooi. Zo is het ingrijpen aan het einde niet het werk van een *deus ex machina*, maar van een hemels wezen dat zich niet kan beheersen. Maar de speelstijl roept vragen op: 'Waarom moet Rafaëls overreding een mime-nummer worden en mag hij Gijsbrecht niet tot overgave en vlucht overreden met het argument dat Amsterdam ook zonder hem 'met groter glans uyt asch en stof' zal verrijzen?'⁴¹³

8.4.2 Actualisering 2 De oppoetsbeurt: het decor

Deuss beschrijft in zijn artikel het decor:

Op het voortoneel staan drie rollende steigers, een soort torens die de bebouwing van de stad symboliseren. Achterin hangen drie grote gescheurde vaandels met het wapen van Amsterdam tegen de wand. Direct achter de steigers begint een grafveld met houten kruizen, van groot naar klein. Volgens Vrenegoor kun je daardoor zien dat er al een hoop mensen het loodje hebben gelegd en bovendien roept dat het beeld op dat we nu kennen van Joegoslavië: mensen die uit pure nood gedwongen zijn hun doden in de directe nabijheid te begraven. Het verschil tussen dood en leven wordt zo figuurlijk en letterlijk steeds kleiner. Omdat er steeds minder over is van de stad, leeft de bevolking uiteindelijk zo'n beetje tussen de graven.⁴¹⁴

Buijs zegt hierover:

Het is een spektakel met een cast van bijna dertig mensen die het podium vullen. Als een groep verdwaalde vluchtelingen klimmen alle spelers uit de orkestbak het podium op voor een spectaculair openingsbeeld. Beladen met koffers staan ze verdwaasd voor het brandscherm. Zodra ze horen dat hun stad is bevrijd, volgt een

⁴¹¹ Deuss. B., *De Gijsbrecht in 1995: Een kwestie van overleven*. Toneel Theatraal. November 1995. p. 14-17

⁴¹² ibidem

⁴¹³ *Een Gijsbrecht vol statische drukte en angst voor Vondel*. Roodnat. J., NRC 2 januari 1995

⁴¹⁴ Deuss. B., *De Gijsbrecht in 1995: Een kwestie van overleven*. Toneel Theatraal. November 1995. p. 14-17

uitzinnige danspartij die langzaam naar de achtergrond schuift waar de bewoners tussen hun doden in een woud houten kruizen huizen.

Die massascènes zijn fotogeniek. Gespeelde scènes en koorfragmenten wisselen elkaar voortdurend af.⁴¹⁵

8.4.3 Actualisering 3 De oppoetsbeurt: de muziek

De componist Tarenskeen zegt in Toneel Theatraal:

Soms kies ik voor een karikuraal effect -soms heeft het iets weg van een operette, dan weer doet de muziek aan de musicaltraditie denken-, maar dan wel met de bedoeling om een scène schrijnender te maken, niet om er hilarisch over te doen. De reien die de spelscènes afwisselen, zijn op muziek gezet. Daar overheen declameert Rafaël op oorlogssterkte Vondels tekst, in het Engels. Nu de reien op muziek zijn gezet, levert dat veel mogelijkheden op voor spelmomenten en overgangen. De vertelstructuur van het stuk staat hen toe om ongegeneerd te putten uit een groot palet van middelen, zowel wat betreft muziek als spel. Omdat met je muziek zo'n emotionele lading kan oproepen, hoeven de acteurs niet steeds alles ontzettend uit te spelen. Soms kan het heel klein blijven.

De kruisbestuiving die muziek en handeling op elkaar leggen, is in meerdere opzichten niet nieuw. Vondel liet zich inspireren door de Grieken die op hun beurt muzikale middelen gebruikten. Het toeval wil dat precies een eeuw geleden bij de opening van de huidige schouwburg eveneens sprake was van een enorm koor. Hetgeen uitmondde in een *Gijsbrecht* van opera-fomaat.⁴¹⁶

Roodnat recenseert:

Op een overdadige hoeveelheid Oost-Europees klinkende muziek, van Boudewijn Tarenskeen, is het steeds een bonte, zij het statische drukte. Door een kokette operette-generaal aangevoerde soldaten (met Duitse helmen) marcheren door de zaal, de sjofele vluchtelingen banjeren zingend (één maal in het Servo-Kroatisch en de engel in, jawel, het Engels) over het beroekte podium, nonnen ontbloten hun borsten voor een slagorde soldaten.⁴¹⁷

8.4.4 Actualisering 4 De oppoetsbeurt: de tekst

Bewerkster Ellie Van Dooren kortte de tekst sterk in en hertaalde zwaar.⁴¹⁸ Volgens Oranje had de bewerking als belangrijkste doel het verhaal van dit tamelijk wijdlopijg drama dichter bij de moderne toeschouwer te brengen.⁴¹⁹

8.5 Welke tekstdelen cq. welke woorden zijn bewerkt?

Van Dooren moderniseerde de versregels met behoud van de regels als 'het hemelse gerecht' of 'waar werd oprechter trouw'. Alle reien worden gezongen, waarbij de verschillende stemmen rakelings langs elkaar heen scheren, samenvloeien en weer uiteen gaan.⁴²⁰

Oranje in Trouw gaat uitgebreid in op de tekstbewerking. Hij constateert: 'Wat een treurigheid en infantiliteit.' Een bloemlezing uit zijn commentaar:

⁴¹⁵ *Schouwburg heeft zelf hoofdrol in nieuwe Gijsbrecht*. Buijs. M., De Volkskrant 3 januari 1995

⁴¹⁶ Deuss. B., *De Gijsbrecht in 1995: Een kwestie van overleven*. Toneel Theatraal. November 1995. p. 14-17

⁴¹⁷ *Een Gijsbrecht vol statische drukte en angst voor Vondel*. Roodnat. J., NRC 2 januari 1995

⁴¹⁸ ibidem

⁴¹⁹ *Bewerkte Gijsbrecht mikt op infantiel begrip Vondels verzen sneuvelden als ooit Aemstels soldaten*. Oranje. H. Trouw 29 december 1994

⁴²⁰ *Schouwburg heeft zelf hoofdrol in nieuwe Gijsbrecht*. Buijs. M., De Volkskrant 3 januari 1995

De verzen sneuvelden bij honderden, veel meer dan in de bewerking die Guus Rekers maakte voor de voorstelling van Het Nationale Toneel in 1988. Maar, anders dan Rekers, greep Van Dooren ook in bij de verzen van Vondel. Enkele vermakelijke vreselijkheden:

Het eerste bedrijf

Eerste bedrijf, proloog van Gijsbrecht. Wat Rekers begrijpelijk maakte met: 'Mijn vader viel me hard, daar ik me slecht gedroeg'. Maar nu wordt Vosmeer een geplette puber: 'Mijn vader viel me hard, hetgeen ik niet verdroeg'. De rei die dit bedrijf afsluit wordt een kerststalletje.

De volgende rei van Klarissen is vrijwel ongeschonden door de bewerking heen gekomen, maar dat is dan ook Vondels beroemdste rei: 'O Kerstnacht schoner dan de dagen'.

Het vierde bedrijf

Vierde bedrijf. Met Van Dooren vliegen wij door dit bedrijf heen: de verschrikkingen van het brandend Amsterdam worden u maar voor een fractie verteld. Badeloch wanhoopt er aan of ze Gijsbrecht nog terug zal zien, en de Rei van Burghzaten (omgedoopt tot 'Rei van Liefde') zingt het 'Waar werd oprechter trouw dan tussen man en vrouw ter wereld ooit gevonden?'

Het vijfde bedrijf

De knoop wordt doorgemaakt, zoals bekend, door de engel Rafaël die deze christelijke Aeneas opdraagt te vluchten en in Pruisen een nieuwe stad te stichten. In de bewerking is Rafaëls verwijzing naar de Amsterdamse Stadsschouwburg die eens haar poorten open zal doen en Gijsbrechts lof zal zingen, vreemd genoeg geschrapt. Om de Stadsschouwburg draait het feestje toch?⁴²¹

Roodnat is het eens met Oranje over het schrappen van Rafaëls tekst. Daarnaast is de Reizang 'Waar werd oprechter trou...', die Tarenskeen het paar als een lokkend en klokkend duet laat zingen, volgens Roodnat roerend. 'Maar wat jammer dat hun laatste zinnen werden geschrapt, want daarin staan ze elkaar nader dan ooit en verdwijnen ze samen aan de horizon.'⁴²²

8.5.1 Wat vonden de recensenten over de totale tekstbewerking?

Zoals boven al is gememoreerd, schreef Oranje dat de totale tekstbewerking treurig en infantiel was.

Roodnat vindt dat Vrenegoor niet de indruk maakt van Vondels stuk te houden:

Monologen van enige lengte zijn taboe, ze worden gekortwiekt en gesplitst over meer personages. Rijm en metrum worden gehandhaafd als dat uitkomt. Moderne uitroepen snijden door en af wat er van Vondel over is. Het levert weinig meer op dan kunstmatig zeventiende-eeuws. Op bewerking is niets tegen, op ingrijpen in de oorspronkelijke tekst ook niet: een theatermaker dient zich te meten met stuk en schrijver en alle middelen zijn geoorloofd. Wel moet er eerlijk worden gestreden en het moet ergens toe leiden. Regisseur Vrenegoor maakt niet die indruk en vanwaar die afkeer? Haar weerzin geldt echter niet *Gysbrecht van Aemstel* maar

⁴²¹ *Bewerkte Gijsbrecht mikt op infantiel begrip Vondels verzen sneuvelden als ooit Aemstels soldaten.* Oranje. H. Trouw 29 december 1994

⁴²² *Een Gijsbrecht vol statische drukte en angst voor Vondel.* Roodnat. J., NRC 2 januari 1995

het negatieve imago dat werd veroorzaakt door drieënhalve eeuw (tot 1968) jaarlijkse nieuwjaarsvoorstellingen, en die viert zij onheus bot op Vondels stuk.⁴²³

Buijs kon de modernisering van Van Dooren nog billijken:

Zij moderniseerde de versregels met behoud van geheide krakers als 'het hemelse gerecht' of 'waar werd oprechter trouw'. De tekst is daardoor beter te volgen, maar de brokkelige structuur is gebleven. Maar een hecht drama is het niet, de titelheld is een te brave borst om tragisch te zijn en de klassieke verwijzingen spreken niet meer aan. Die bezwaren worden in Vrenegoors versie verdoezeld door een macht aan spektakel met een cast van bijna dertig mensen die het podium vullen.⁴²⁴

8.6 Wisselwerking met maatschappelijke ontwikkelingen

In 1989 valt de Berlijnse muur en op 26 december 1991 wordt de Russische Republiek uitgeroepen, deze datum wordt ook wel gezien als de beëindiging van de Koude Oorlog.

In de jaren negentig is Mandela president van Zuid-Afrika en komt er een einde aan de apartheid. In deze jaren barsten ook nieuwe lokale conflicten uit. Begin jaren negentig vindt de Eerste Perzische Golfoorlog plaats en tussen 1991 en 1995 heerste er in Joegoslavië oorlog. Deze productie speelt voordat op 11 juli 1995 de stad Srebrenica viel.

Volgens Deuss staat in deze productie de menselijke hamvraag 'hoe, waarom en wanneer te overleven in barre tijden' centraal.⁴²⁵

De Balkanklanken verwijzen, volgens Buijs, naar Zuidoost-Europa waar de parallel met een belegerde stad voor het opscheppen ligt en ze suggereren een verwijzing naar de oorlog in Joegoslavië.⁴²⁶

Maas geeft een beschrijving van Vrenegoors theatervoorstellingen:

In theatervoorstellingen die Margrith Vrenegoor de afgelopen jaren regisseerde - voor grote en kleine zalen, voor volwassenen en jongeren, vaak met zang en muziek- wordt geworsteld met overlevingsstrategieën. De mensen in haar stukken zijn psychisch gestoord of homoseksueel of gijzelaar, en altijd weer proberen ze er, in benarde situaties, het beste van te maken. Soms verliezen ze zich in het onvermogen hun leven in te richten, soms maken ze een keuze. Neem zo'n *Gijsbrecht*, de voorstelling die Vrenegoor in opdracht van de jubilerende Stadsschouwburg regisseerde. Vrenegoor zegt in het interview met Maas: 'Gijsbrecht staat voor een dilemma: of hij past zich aan en verkwanselt zijn principes, of hij trekt een grens: tot hier en niet verder.'⁴²⁷

8.7 Wat is het algemene oordeel van de recensenten op (de actualisatie van) de totale productie?

Roodnat concludeert: 'Het lijkt of het verboden is om subtiel te zijn. Er moet bespiegeld worden over hedendaagse oorlogstaferelen, dus beuken dreunende effecten in tekst, regie en legergroene aankleding er op los.'⁴²⁸

Buijs vond dat Vrenegoor aan haar opdracht heeft voldaan om een spectaculaire gelegenheidsproductie maken met een ensemble van de meest uiteenlopende acteurs. Maar

⁴²³ *ibidem*

⁴²⁴ *Schouwburg heeft zelf hoofdrol in nieuwe Gijsbrecht*. Buijs. M., De Volkskrant 3 januari 1995

⁴²⁵ Deuss. B., *De Gijsbrecht in 1995: Een kwestie van overleven*. Toneel Theatraal. November 1995. p. 14-17

⁴²⁶ *Schouwburg heeft zelf hoofdrol in nieuwe Gijsbrecht*. Buijs. M., De Volkskrant 3 januari 1995

⁴²⁷ Interview op 16 februari 1996 Cornald Maas met Vrenegoor op:

http://www.volkskrant.nl/archief_gratis/article669934.ece/U_zult_het_voor_de_kiezen_krijgen

⁴²⁸ *Een Gijsbrecht vol statische drukte en angst voor Vondel*. Roodnat. J., NRC 2 januari 1995

naar aanleiding van deze productie zegt ze: ‘De *Gijsbrecht*-traditie is voorbij, al bijna dertig jaar.’⁴²⁹ Oranje verzucht: ‘Och toeschouwer, wat raad? Je moet straks naar de voorstelling flink wat heldhaftigheid, vastberadenheid en barmhartigheid meenemen.’⁴³⁰

⁴²⁹ *Schouwburg heeft zelf hoofdrol in nieuwe Gijsbrecht*. Buijs, M., De Volkskrant 3 januari 1995

⁴³⁰ *Bewerkte Gijsbrecht mikt op infantiel begrip Vondels verzen sneuvelden als ooit Aemstels soldaten*. Oranje, H. Trouw 29 december 1994

9

De onderzochte productie: 2003 Theatergroep Nomade *Gijsbreght van Aemstel*

Voorrede:

‘Dames en Heren,

Een stichtelijk voorwoord

In het kader van uw heropvoeding.

Vanavond. De *Gijsbreght van Aemstel*.

Ter vernieuwing van het actuele theaterklimaat.⁴³¹

Foto: Theatergroep Nomade

Regie: Ab Gietelink

Tekst: Vondel (ingekort)

9.1 Inleiding

Op 13 juni 2003 gaat in de Oosterkerk in Hoorn *Gijsbreght van Aemstel* in de ‘Hoornse première’. Op 27 juni is in de Oude Kerk in Amsterdam de Nederlandse première. Het stuk werd zeventig keer opgevoerd op vijftien historische locaties; en met succes. Meestal waren de voorstellingen uitverkocht. Er zijn ook nog extra voorstellingen gegeven.⁴³² Op de vraag van Pen waarom de *Gysbreght* niet in de Stadsschouwburg van Amsterdam te zien is, zegt Gietelink dat ze daar elke medewerking weigeren: ‘De programmeur meende dat er in het moderne Amsterdam geen publieke belangstelling meer is voor *Gijsbreght van Aemstel*. En

⁴³¹ Voorrede uitgesproken door Ab Gietelink bij aanvang van de voorstelling. Gietelink. A., *Theater Nomade 1984-2006*. Verzameld theaterwerk. Amsterdam: 2006 p.353

⁴³² *Oorlog en vrede in het Atrium*. Hoogendoorn. W., Haagse Courant 13 augustus 2003

dat terwijl we wel in de Koninklijke Schouwburg in Den Haag en in de Utrechtse Schouwburg staan.⁴³³

9.2 De aanleiding: Waarom *Gijsbreght*?

Waarom *Gijsbreght*? Gietelink:

Omdat Vondels werk fantastisch is. De schoonheid van Vondels taal spreekt mij bijzonder aan. Men loopt weg met Shakespeare, maar wil daarbij nog wel eens vergeten dat we met Vondel ook een groot toneelschrijver hebben. En dat is jammer, want hoewel Nederland een rijke toneelhistorie en - traditie kent, hebben we toch niet zoveel echte grote toneelschrijvers. Wat wij doen is hem in ere houden en de Nederlandse traditie hoog houden.^{434 en 435} Maar misschien is het niet zo sexy om dit nu te spelen, met zijn oorspronkelijke tekst.⁴³⁶

Gietelink zegt in een interview dat hij ontzettend houdt van de tragikomedie en humor is in zijn ogen een geschikt voertuig om het verhaal verder te brengen:

Gijsbreght van Aemstel is daar uitermate voor geschikt. De politieke lading van het stuk is gemoderniseerd, want het stuk is in feite nog heel actueel. Het gaat namelijk ook over zelfopoffering in de strijd. In de riddertijd was ook in het westen zelfopoffering een gegeven, maar nu is dat in onze ogen een onbegrijpelijke daad geworden, terwijl het in andere culturen (islam) nog volop leeft. En dat wil ik laten zien.⁴³⁷

Op de website van Theatergroep Nomade heeft Gietelink een artikel gepubliceerd *Het taboe op de historische verbeelding*. Hij pleit enerzijds voor een wedergeboorte van een tegendraadse geëngageerde avant-garde en anderzijds voor de mogelijkheid om schaamteloos historisch en romantisch te kunnen ensceneren:

In de literatuur kennen we een traditie van historische romans, in de muziek zijn er talrijke orkesten en middelen voor het historisch 'klassieke repertoire' en in de film worden er meer historische films gemaakt over onderwerpen uit de Nederlandse geschiedenis dan ooit tevoren. Waarom zou die historische verbeelding in het Nederlands theater taboe moeten zijn?

9.3 Waarom een actualisering van *Gijsbrecht van Amstel*?

Tegen Pen zegt Gietelink dat vele generaties Amsterdammers met *Gijsbrecht van Amstel* zijn opgegroeid:

Wij behoren tot de eerste generatie zónder. De traditie is bij de mestvaalt gezet.⁴³⁸ *Gijsbrecht van Amstel* werd lang niet als vernieuwend genoeg gezien, maar is nu eenmaal een belangrijk stuk cultuurgeschiedenis.⁴³⁹

⁴³³ *Gijsbreght, mooier dan Komrij*. Pen. H., Het Parool 12 juni 2003

⁴³⁴ *Vondels 'Gijsbreght' is van alle tijden. Nomade brengt toneelklassieker als politiek treurspel en spektakelstuk*. Boer. De N., Noordhollands Dagblad 12 juni 2003

⁴³⁵ *Gijsbreght van Aemstel*. Boer. de N., 7 juli 2003. zonder bron

⁴³⁶ *Oorlog en vrede in het Atrium* Hoogendoorn. W., Haagse Courant 13 augustus 2003

⁴³⁷ *'t Dordtse Hof schittert als decor voor de Gijsbreght*. zonder bron en zonder datum

⁴³⁸ *Gijsbreght, mooier dan Komrij*. Pen. H., Parool 12 juni 2003

⁴³⁹ *Gijsbreght van Aemstel. Vervreemdend actuele Vondel*. Klooster. Van der L., De Gelderlander 9 oktober 2003

Gietelink heeft besloten het verhaal weliswaar in te korten, maar niet te vertimmeren. De acteurs spreken de originele zeventiende-eeuwse teksten uit.

In een interview met de Haagse Courant zegt hij:

In de schoonheid van Vondels kwatrijnen lag voor mij de belangrijkste aanleiding om de *Gijsbreght* weer eens van de plank te halen. Niet alleen is *Gijsbreght* ons enige klassieke repertoirestuk, het kent ook een enorme rijkdom aan taal. Dramaturgisch gezien is het misschien wat minder, maar dat vind ik niet zo'n probleem. Ik ga toch aan de gang met beelden en muziek.⁴⁴⁰

Voor de voorstelling begint, spreekt de regisseur Ab Gietelink het publiek toe. Hij legt uit waarom hij dit stuk, verketterd sinds de *Aktie Tomaat* in 1969, weer op de planken brengt:

Al heb ik zelf nooit ook maar één tomaat gesmeten, ik behoor tot de generatie van *Aktie Tomaat*. Dat was de protestactie tegen het gevestigde toneel van de jaren zestig van de vorige eeuw. Er zijn toen acteurcarrières en toneeltradities gesneuveld. De bekendste daarvan was wel de jaarlijkse opvoering (1841-1968) van *Gysbreght van Aemstel*.⁴⁴¹

9.4 Hoe krijgt de actualisering vorm?

Volgens De Boer voegt Gietelink zich met zijn interpretatie bij de hedendaagse theatermakers die menen dat Vondel nog wel degelijk 'actueel' is, zoals Shakespeare actueel blijft mits men zijn werk naar deze tijd 'vertaalt' en niet behandelt als een museumstuk.⁴⁴² Naar zijn eigen zeggen wil hij 'een einde maken aan de 'vernieuwingskramp'⁴⁴³ en 'de waarlijkse vernieuwer kent zijn traditie.'⁴⁴⁴

Dat Gietelink zich voegt bij de hedendaagse theatermakers blijkt o.a. uit de beleidsnotitie van Het Nationaal Toneel 2005-2008. Daarin staat:

Door repertoire uit het culturele erfgoed te spelen wil Het Nationale Toneel een groot, breed en divers samengesteld publiek bereiken en presenteert het zich in zowel grote zalen, middenzalen als kleine zalen.⁴⁴⁵

Dat Theatergroep Nomade en Het Nationale Toneel zich richten op het cultureel erfgoed en een breed divers samengesteld publiek, lijkt voor een belangrijk deel ingegeven te zijn door de uitgangspunten van de cultuurnota 1997-2000 *Pantser of Ruggegraat* en de beleidsnota cultuurbeleid 2001-2004 *Cultuur als confrontatie*.

In de nota 1997-2000 *Pantser of Ruggegraat* werden voorwaarden voor subsidie geformuleerd. Gezelschappen moesten ander publiek aan boren dan alleen de goed opgeleiden en gesitueerden in de middelbare leeftijdsklasse. Vooral werden er accenten gelegd op thema's als interculturaliteit, cultuureducatie en het spelen op kleinere locaties

⁴⁴⁰ *Oorlog en vrede in het Atrium* Hoogendoorn. W., Haagse Courant 13 augustus 2003

⁴⁴¹ *Boeiende effecten in oeroude traditie*. Nijssen. W., PZC 2 oktober 2003

⁴⁴² *Vondels 'Gijsbreght' is van alle tijden. Nomade brengt toneelklassieker als politiek treurspel en spektakelstuk*. Boer. de N., Noordhollands Dagblad 12 juni 2003

⁴⁴³ *'Gijsbreght' als spannend strategospel*. Kottmann. H., Noordhollands Dagblad 16 juni 2003

⁴⁴⁴ *Gijsbreght voelt zich thuis in Droogdok*. Wendt. E., Rotterdams Dagblad 25 september 2003

⁴⁴⁵ http://www.cultuur.nl/adviezen_cultuurnota_0508_vervolg_v3.php?id=4&deel=9&advies=3725

In het advies van De Raad van Cultuur voor de subsidieperiode 2009-2012 staat: 'De Raad vindt dat Het Nationale Toneel een eigen plek in het theaterlandschap inneemt door zich te richten op het bewaken van de theatercanon en zodoende in de behoefte van een groot en landelijk gespreid theaterpubliek te voorzien.'

voor een breed publiek.⁴⁴⁶ In deze tijd ontstaat ook het vak CKV (Culturele en Kunstzinnige Vorming), waarbij middelbare scholieren vouchers krijgen om theatervoorstellingen tegen zeer gereduceerd tarief te bezoeken.⁴⁴⁷

De nota 2001-2004 *Cultuur als confrontatie* vermeldt de beleidsvoornemens van de minister nog explicieter. De minister constateert dat de gesubsidieerde cultuur de aansluiting met een breder publiek heeft gemist. Om voor middelen in aanmerking te komen dienen gezelschappen een zo groot en zo gevarieerd mogelijk publiek te bereiken zonder concessies te doen aan de kwaliteit. ‘Dit is een inspanningsverplichting die ik opleg aan alle instellingen die in aanmerking willen komen voor subsidie.’⁴⁴⁸

9.4.1 Actualisering 1a Eigen engagement met de Nederlandse cultuurgeschiedenis

Gietelink schrijft dat hij met zijn producties probeert de rijke historie niet alleen op het toneel, of in dit geval op locatie, tot leven te wekken, maar hoopt ermee tegelijk de interesse voor de vaderlandse geschiedenis aan te wakkeren en de nieuwsgierigheid te ontwikkelen.

Gietelink:

Je zou deze voorstelling een verplichte inburgeringscursus kunnen noemen,⁴⁴⁹ omdat het met de kennis van de geschiedenis bij de gemiddelde Nederlander droevig is gesteld.⁴⁵⁰

‘Door het inkorten van het stuk, met behoud van originele details en de historische locaties is dit een prettige manier om er achter te komen hoe belangrijk Vondel is geweest voor onze cultuur en vooral: onze taal’, vond Schaap.⁴⁵¹ De Boer concludeerde: ‘Gietelink houdt de vaderlandse geschiedenis in ere met zijn productie.’⁴⁵²

9.4.2 Actualisering 1b Eigen engagement met de actualiteit: de botsing tussen beschavingen

Aan De Boer vertelt hij in een interview dat hij zich heeft laten inspireren door de actualiteit, onder meer door de grotten van Tora Bora (het onherbergzame gebied in Afghanistan waar de strijders van de Taliban zich verscholen voor de Amerikanen in 2001) Daar kun je dan je eigen fantasie op loslaten. Het is een tragedie met komische elementen, met slapstick ook.⁴⁵³

In een interview met Veltman licht Gietelink de botsing tussen beschavingen toe:

We hebben middeleeuwse muziek en middeleeuwse kostuums, en daartegenover Waterlanders en Kennemerlanders die in moderne pakken gestoken zijn. Dan krijg je een botsing tussen twee beschavingen. Aan de ene kant de oude geschiedenis en aan de andere kant de supersonische westerse wereld⁴⁵⁴, waarin leiders terechtkomen in tunnels van eer.⁴⁵⁵

⁴⁴⁶ <http://www.minocw.nl/actueel/persberichten/11934/Extra-aandacht-jongeren-in-cultuurbeleid-Nuis.html>

⁴⁴⁷ http://digischool.kennisset.nl/community_bo/cultuureducatie/vouchers

⁴⁴⁸ <http://www.minocw.nl/documenten/cultuurconfrontatie.pdf>

⁴⁴⁹ ‘Gysbreght in een inburgeringscursus’ *Theatermaker Ab Gietelink maakt Vondel weer actueel*. Buijs. M., De Volkskrant 27 juni 2003

⁴⁵⁰ *Gysbreght van Aemstel*. Boer. de N., 7 juli 2003. zonder bron

⁴⁵¹ *Vondel herleeft in oude ridderzaal*. Schaap. W., Utrechts Nieuwsblad 7 augustus 2003

⁴⁵² *Mooie, maar weinig actuele Gysbreght*. Jong. de A., NRC 27 juni 2003

⁴⁵³ *Vondels ‘Gysbreght’ is van alle tijden. Nomade brengt toneelklassieker als politiek treurspel en spektakelstuk*. Boer. de N., Noordhollands Dagblad 12 juni 2003

⁴⁵⁴ *ibidem*

⁴⁵⁵ *Spannende Gysbreght nog steeds actueel*. Veltman. D., Algemeen Dagblad 4 juli 2003

9.4.3 Actualisering 2a Het decor: montagevoorstelling

De botsing tussen twee beschavingen krijgt vorm in het decor, kleding en muziek.

In de recensies wordt het decor uitgebreid beschreven. Hieronder volgt een mozaïek van de beschrijvingen:

Statische taferelen worden in Vondels stuk afgewisseld met levendige. De regisseur heeft daar sterke troeven in handen voor een spektakelstuk. Hij maakt gebruik van multimedia in zijn montagevoorstelling,⁴⁵⁶ zoals hij zich altijd omgeeft in zijn voorstellingen met een vracht aan documentair materiaal, voorwerpen, dia's en geluid, eigenhandig verzameld op zijn reizen naar brandhaarden in de wereld.⁴⁵⁷

De aankleding is soms vervreemden actueel. Het stuk speelt zich af in de Middeleeuwen, toch dragen Gysbreghts vijanden camouflagepakken en hoor je na het luchtalarm de vijandelijke helikopters overvliegen. Als Gysbreght tenslotte, tijdens een visioen, waarbij een serie dodenmaskers de ondergang van Amsterdam aankondigt,⁴⁵⁸ besluit balling te worden, krijgt hij van de engel Rafaël een geblokte doek omgeknoopt, een Arafatsjaal.⁴⁵⁹

Het decor bestaat uit twee steigers die, gedrapeerd met enkele doeken, vele doeleinden dient. O.a. bedekt met zwart fluweel en voortgeduwd door soldaten stelt het de optrekkende legers voor,⁴⁶⁰ of doet dienst als stadspoort, maar ook als een sereen en enorm katholiek altaar.⁴⁶¹ Een dertig centimeter grote bomschuit op wieltjes, het Zeepaard verbeeldend, wordt aan een volwassen touw over het toneel getrokken.⁴⁶² Een wanhopige Gysbreght bestijgt in nachthemd en lange onderbroek de stelling om uit te kijken over het wapengekletter.⁴⁶³

Wendt vindt dat de voorstelling met zeventiende-eeuwse tekst is doorgetrokken naar deze tijd met 'postmoderne middelen.'⁴⁶⁴

9.4.4 Actualisering 2b Het decor: locatietheater

Nomade besloot 'de heropvoeding' extra cachet te geven door te kiezen voor bijzondere locaties.⁴⁶⁵

De keuze van de verschillende locaties oogst veel bewondering. Het besef dat Gietelink zich vijftien keer opnieuw het hoofd moet breken over licht, geluid en toneelbeeld maakt de waardering alleen maar groter:⁴⁶⁶

In Slot Loevenstein komen vele historische lijnen samen. Het is een complete onderdompeling in de vaderlandse geschiedenis.⁴⁶⁷

⁴⁵⁶ Vondels 'Gysbreght' is van alle tijden. *Nomade brengt toneelklassieker als politiek treurspel en spektakelstuk*. Boer. De N., Noordhollands Dagblad 12 juni 2003

⁴⁵⁷ 'Gysbreght in een inburgeringscursus' *Theatermaker Ab Gietelink maakt Vondel weer actueel*. Buijs. M., De Volkskrant 27 juni 2003

⁴⁵⁸ Middeleeuws spektakel. De Telegraaf 9 augustus 2003. zonder auteur

⁴⁵⁹ *Gysbreght van Aemstel. Vervreemdend actuele Vondel*. Klooster. Van der L., De Gelderlander 9 oktober 2003

⁴⁶⁰ ibidem

⁴⁶¹ *Mooie, maar weinig actuele Gysbreght*. Jong. de A., NRC 27 juni 2003

⁴⁶² *Nomade brengt Gysbreght met commedia dell'arte-sausje. Treurspel in decor van Velsens mooiste ruïne*. Glas. F., zonder bron 4 september 2003

⁴⁶³ *Gysbreght van Aemstel draagt een Palestijnensjaal*. Overduin. J., Mare 11 september 2003.

⁴⁶⁴ *Gysbreght voelt zich thuis in Droogdok*. Wendt. E., Rotterdams Dagblad 25 september 2003

⁴⁶⁵ Nomade treedt op op het marineschip 'De Rotterdam' in Den Helder, in Het Muiderslot en Slot Loevenstein, in de Sint Jacobskerk in Vlissingen, de Oude Kerk in Amsterdam, De Vereniging in Nijmegen, Het Hof in Dordrecht, Ruïne van Brederode in Velsen, Droogdok in Hellevoetsluis, Aeghtenkapel in Amersfoort en de Ridderzaal van Kasteel de Haar.

⁴⁶⁶ *Gysbreght voelt zich thuis in Droogdok*. Wendt. E., Rotterdams Dagblad 25 september 2003

⁴⁶⁷ *Gasmaskers na de mis in 'Gysbreght'*. Nederpelt. R., 9 juli 2003. zonder bron

Het Atrium in Den Haag is geen historische locatie. Het Atrium is een tempelachtig architectonisch hoogstandje. Gietelink vindt het erg mooi: 'Het stuk krijgt in zo'n omgeving iets absurds, iets vervreemdends, als daar mannen met zwaarden en helmen rondrennen.'⁴⁶⁸

Met de basale locatie Het Muiderslot valt alles op zijn plaats.⁴⁶⁹

Het decor van brokkelige kloostermoppen in Velsens mooiste ruïne doet bij uitstek de sfeer op van doem en ondergang, zo kenmerkend voor deze treurspel.⁴⁷⁰

De Burcht in Leiden is een gewillig decor dat de sfeer van een 'benauwde veste' perfect oproept.⁴⁷¹

De enorme silhouetten die hen vooruitsnellen in het Droogdok (Hellevoetssluis), versterken de sfeer van geheimzinnigheid waarin zij achter Gijsbreghts rug om de inname van Amsterdam voorbereiden.⁴⁷²

De Sint Jacobskerk in Vlissingen met zijn reformatieverleden is hiervoor een inhoudelijk perfecte plek.⁴⁷³

9.4.5 Actualisering 3 Het geluid: een montage van stijlen

In de recensies wordt het geluid uitgebreid beschreven. Hieronder volgt een mozaïek van de beschrijvingen:

Door veel weg te laten en een aantal scènes zo uit te vergroten dat ze een grotesk, onwerkelijk karakter krijgen. Zo krijgen de kloosterzusters, bij wie de vijandelijke Graaf van Egmont zich schuilhoudt, gasmaskers op als hun klooster wordt aangevallen. In combinatie met de habijten die de nonnen dragen en de kerkmuziek van de Renaissancecomponist Dufay, levert dit een angstaanjagend surrealistisch beeld op. Begeleid door oosters gezang, legt Rafaël Gysbreght een geblokte Palestijnse sjaal om het hoofd.⁴⁷⁴

De toegevoegde geluiden en de serene dan wel spannende muziek zorgen voor een bijzondere scenografie in dit 'stratego'-spel. Zo horen we het schuren van de stadspoorten, voelen het trillen van het kasteel, zien en ruiken het klooster waarbij de gasmakerchoreografie op Gregoriaanse gezang van een indrukwekkende, gewijde macaberheid is.⁴⁷⁵

De muziek komt soms van een band en soms van gong en pauken. Ook zingen de acteurs soms meerstemmig de teksten. Barok, harde filmmuziek, Gregoriaanse gezangen en Arabische lofliederen. Hoewel op het eerste gehoor een allegaartje, past de muziek steeds perfect bij elke gespeelde scène.⁴⁷⁶

Zwaar-paapse muziek vult de Oude Kerk.⁴⁷⁷

Nijssen is enthousiast over de visuele en auditieve effecten: 'Met weinig maar knap ingezette middelen voegt Gietelink een aantal visuele en auditieve effecten toe. Sommige effecten zijn bijzonder geslaagd. Als de Heer van Vooren uit het vijandelijke kamp een soort van vredesvoorstel komt overbrengen, horen we (wwlopp-wwlopp-wwlopp) het indringende geluid van wentelwieken. IJzersterk!'⁴⁷⁸

⁴⁶⁸ *Oorlog en vrede in het Atrium*. Hoogendoorn. W., Haagse Courant 13 augustus 2003

⁴⁶⁹ *Gijsbreght herboren in Muiderslot*. Mienstra. R., Gooi en Eemlander 27 augustus 2003

⁴⁷⁰ *Nomade brengt Gijsbreght met commedia dell'arte-sausje. Treurspel in decor van Velsens mooiste ruïne*. Glas. F., zonder bron 4 september 2003

⁴⁷¹ *Sympathie voor Gijsbreghts vijanden*. Lammers. S., Leidsch Dagblad 10 september 2003

⁴⁷² *Gijsbreght voelt zich thuis in Droogdok*. Wendt. E., Rotterdams Dagblad 25 september 2003

⁴⁷³ *Boeiende effecten in oeroude traditie*. Nijssen. W., PZC 2 oktober 2003

⁴⁷⁴ *Spannende Gysbreght nog steeds actueel*. Veltman. D., Algemeen Dagblad 4 juli 2003

⁴⁷⁵ *'Gijsbreght' als spannend strategospel*. Kottmann. H., Noordhollands Dagblad 16 juni 2003

⁴⁷⁶ *Gijsbreght van Aemstel. Vervreemdend actuele Vondel*. Klooster. Van der L., De Gelderlander 9 oktober 2003

⁴⁷⁷ *Mooie, maar weinig actuele Gijsbreght*. Jong. De A., NRC 27 juni 2003

⁴⁷⁸ *Boeiende effecten in oeroude traditie*. Nijssen. W., PZC 2 oktober 2003

9.4.6 Actualisering 4 Omgang met de tekst

Gietelink is in menig interview duidelijk. Hij heeft een broertje dood aan het ‘actualiseren’ van de taal.

Vondels taal is van een ongeëvenaarde schoonheid, zijn verzen kunnen concurreren met Shakespeare. Gelukkig is het origineel wel flink ingekort en verluchtigd met poppenspel, objecttheater en andere theatervormen. Gietelink zegt dat ze niet streven naar een nieuwe, postmoderne manier van acteren: ‘Heb je een leuke tekst, trek dan een leuk pak aan en doe die tekst.’⁴⁷⁹

Het taalgebruik vormt geen beletsel om de voorstelling goed te kunnen volgen, Archaïsche woorden als ‘krackeel’ (gekrakeel, onenigheid), ‘vlieden’ (vluchten) of ‘spa’ (laat) laten zich of uit de context en soms uit het Duits afleiden.⁴⁸⁰

Het streven van deze *Gysbreght*-bewerking is de zeventiende-eeuwse Vondeltekst in haar schoonheid te laten klinken en het voor de actuele theaterbezoeker mogelijk te maken Vondels personages en verhaallijn direct te ervaren. Het oorspronkelijke treurspel van Vondel bevat 1896 regels. Deze compilatie bevat er fors minder. Overigens is het schrappen van tekst deel van de recente *Gysbreght*-traditie.⁴⁸¹

De dramatisch en episch belangrijkste passages, alsmede de bij *Gysbreght*-liefhebbers bekende strofen zijn in de selectie opgenomen. Het theaterstuk heeft ter versterking van de klassieke tekst een aantal indringende handelingen gekregen.⁴⁸²

De rei van de Amsterdamse burgerij is vervangen door een macabere en toch bijna komische dans, waarbij acteurs *comedia del’ arte*-achtige maskers dragen.⁴⁸³

De rei van Edelingen, een loflied en smeekbede op het kerstfeest, wordt niet uitgesproken, maar zwijgend uitgevoerd als een narrendans. Volgens Nijssen: ‘Prachtig. Andere reien worden knap op middeleeuws klinkende maar moderne muziek getoonzet écht gezongen. Ook een goede vondst.’⁴⁸⁴

De koorzangen worden afgewisseld met Koranrecitatieven.⁴⁸⁵

9.5 Welke tekstdelen cq. welke woorden zijn bewerkt?

Volgens Gietelink moet je als je de moed hebt om Vondel te doen, uitgaan van de originele tekst. ‘Dat is de schoonheid van het drama. Uit respect voor de auteur moet je dan ook niet naar de moderne wereld gaan vertalen. De oude tekst is even omschakelen maar het gaat snel.’⁴⁸⁶

Gietelink heeft ongeveer 50 % van de tekst geschrappt, maar wel de originele tekst gebruikt tijdens zijn productie. Op de website van Theatergroep Nomade is de tekst die gebruikt is bij deze productie integraal te lezen.

Veel recensenten gaan niet op de tekstbewerking. Een enkeling deelt mede dat de tekst aanmerkelijk is ingekort. Vaak ten goede. Volgens Nederpelt wordt ‘deze luchtige, versimpelde aanpak van Vondel met beide benen op de grond gezet en daar kan hij tegen. Die constatering is ook een pluspunt.’⁴⁸⁷

⁴⁷⁹ ‘*Gysbreght in een inburgeringcursus*’ *Theatermaker Ab Gietelink maakt Vondel weer actueel*. Buijs. M., De Volkskrant 27 juni.

⁴⁸⁰ ‘*Gijsbreght*’ als spannend strategospel. Kottmann. H., Noordhollands Dagblad 16 juni 2003

⁴⁸¹ *Vondels ‘Gijsbreght’ is van alle tijden. Nomade brengt toneelklassieker als politiek treurspel en spektakelstuk*. Boer. De N., Noordhollands Dagblad 12 juni 2003

⁴⁸² <http://www.abgietelink.nl/Kern/Lijst/Lijst.htm>

⁴⁸³ ‘*t Dordtse Hof schittert als decor voor de Ghijsbreght*. zonder bron en zonder datum

⁴⁸⁴ *Boeiende effecten in oeroude traditie*. Nijssen. W., PZC 2 oktober 2003

⁴⁸⁵ *Gijsbreght van Aemstel draagt een Palestijnensjaal*. Overduin.J., Mare 11 september 2003

⁴⁸⁶ *Meesterwerk schittert in droogdok*. Verheijen. J., Hellevoetse Post. 25 september 2003

⁴⁸⁷ *Gasmaskers na de mis in ‘Gijsbrecht’*. Nederpelt. R., 9 juli 2003. zonder bron

Veltman schrijft: 'Regisseur Gietelink doet genoeg concessies aan de huidige tijd om de *Gysbreght* weer op de planken te kunnen brengen. Het ook voor niet-ingewijden te begrijpen. Een grote verdienste.'⁴⁸⁸

9.6 Wisselwerking met maatschappelijke ontwikkelingen

Op 11 september 2001 vinden de aanslagen op de Twin Towers plaats en valt Amerika in oktober 2001, in het kader van *War on Terrorism*, Afghanistan binnen. In mei 2002 wordt Pim Fortuyn vermoord. De VS en het Verenigd Koninkrijk verklaren in 2003 Irak de oorlog en verdrijven Saddam Hoessein.

Maatschappelijk geëngageerde voorstellingen van Gietelink: Slachtoffer en dader

Het stuk heeft een politieke lading meegekregen. Gietelink staat erom bekend politiek geëngageerde stukken te maken. 'Oorlog is van alle tijden, lijkt hij wel te zeggen.'⁴⁸⁹

Hoogendoorn over Gietelinks engagement:

Hij verloochent geenszins dat hij ooit begonnen is met politiek theater, begin jaren tachtig toen dat net uit de mode begon te raken. De *Gijsbreght* gaat over oorlog en vrede, de belegering van een stad die iedereen kent. *Gijsbreght* werd erop aangekeken dat hij betrokken was bij de moord op graaf Floris V. Dat was een politieke moord. Volgens Gietelink hebben wij daar een traditie in, van Floris V tot Johan van Oldenbarnevelt en Pim Fortuyn. Aan het slot komt Rafaël op met een islamitische sluiert en zijn er andere verwijzingen naar het al tientallen jaren voortwoekerende Palestijns-Israëlitisch conflict. Hij, zo betoogt hij, is er niet alleen op uit om zijn standpunt aangaande die kwestie tot uitdrukking te brengen en wil vooral een algemener aspect aan de orde stellen. *Gijsbreght* wordt altijd gepresenteerd als een tragische held. Hij is degene die de stad verdedigt en het aflegt tegen de boosdoeners die haar willen veroveren en natuurlijk hun eigen gelijk hebben, hun strijd rechtvaardig vinden. *Gijsbreght* was ooit een dader; daarom heeft hij die narigheid. Het is een thema dat herhaaldelijk terugkeert in de geschiedenis: op zeker moment wordt het slachtoffer dader, en omgekeerd. De geschiedenis rolt maar door, de perspectieven veranderen voortdurend.⁴⁹⁰

In de *Gysbreght* van Gietelink ziet Veltman dat het gaat over leiders die terechtkomen in tunnels van eer. Dat is ook van toepassing op de nieuwe wereldorde. De *Gysbreght* als vroege versie van de strijd tussen Bush en Bin Laden. Sommige elementen in zijn bewerking wijzen erop: de engel Rafaël is een islamitische heilige geworden, terwijl *Gysbreght* als christelijke held wordt voorgeschoteld.⁴⁹¹

Maatschappelijk geëngageerde voorstellingen van Gietelink: de botsing tussen beschavingen

In verschillende interviews zegt Gietelink:

Het is alsof de supersonische high-techwereld -de vijand is modern gekleed, op Amerikaanse legerleest-⁴⁹² de holbewoners te lijf gaat.

⁴⁸⁸ *Spannende Gysbreght nog steeds actueel*. Veltman. D., Algemeen Dagblad 4 juli 2003

⁴⁸⁹ *Gijsbreght van Aemstel. Vervreemdend actuele Vondel*. Klooster. Van der L., De Gelderlander 9 oktober 2003

⁴⁹⁰ *Oorlog en vrede in het Atrium* Hoogendoorn. W., Haagse Courant 13 augustus 2003

⁴⁹¹ *Spannende Gysbreght nog steeds actueel*. Veltman. D., Algemeen Dagblad 4 juli 2003

⁴⁹² *Boeiende effecten in oeroude traditie*. Nijssen. W., PZC 2 oktober 2003

Amsterdam staat voor de steden als Jeruzalem en Bagdad of een land als Afghanistan waar strijders zichzelf staande proberen te houden met God achter zich.⁴⁹³

We leven in een wereld die door de westers-christelijke machten wordt beheerst. Ik zie islamieten als de verdoemden van deze tijd. Het hart van het conflict ligt in Jeruzalem en het Heilige Land. Dan heb je een link met Jasser Arafat te pakken. Hij is symbool van de Arabische balling die van zijn erf wordt verdreven. Net als Gysbreght zijn land diende te verlaten. Het gaat niet alleen om Arafat, het gaat over onze dagelijkse verdoeming van de islamieten.⁴⁹⁴

9.7 Wat is het algemene oordeel van de recensenten op (de actualisatie van) de totale productie?

Kottmann vindt dat regisseur-theatermaker Gietelink, die gespecialiseerd is in politiek historisch documentair theater op monumentale locaties, na het succes van de eenvoudig(er) te behappen producties *Holland-Amerika Lijn* en *De Vliegende Hollander* zijn nek uitsteekt met *Gysbreght van Aemstel*.⁴⁹⁵

In paragraaf 9.2 was al te lezen dat Gietelink humor een geschikt voertuig vindt om het verhaal verder te brengen. Volgens Hoogendoorn is hij daarin maar ten dele in geslaagd:

De voorstelling zit vol ironie en grappen. Grootste probleem van deze fascinerende en geslaagde voorstelling is de dubbelhartigheid van de politieke moraal die het stuk aan het slot meekrijgt. Nadat Gijsbreght eerst nogal potsierlijk is neergezet met alle aanroepen tot zijn God in de hemel, (die natuurlijk aan zijn kant staat), wordt hij ten slotte toch nog slachtoffer, in een actuele verwijzing van het Palestijns-Israëlitische conflict. Aangenomen dat dit serieus is bedoeld, zal toch geen enkele vrijheidsstrijder zich erg verguld voelen nadat hij anderhalf uur lang aan zoveel ironie is blootgesteld.⁴⁹⁶

Verheijen vindt Gietelink in zijn opzet om humor te gebruiken om een verhaal verder te brengen wel geslaagd:

De kenners weten het: *Gysbreght van Aemstel* is een meesterwerk in de toneelliteratuur. Met de Droogdok samen heeft men een unieke voorstelling. Het is alleen maar genieten van het historische verhaal dat met frisse kijk ten tonele wordt gezet. Hoewel *Gysbreght van Aemstel* eigenlijk een historisch drama is, betekent dat in de opvoering door Nomade allerminst een saaie voorstelling. Dat komt niet alleen door het boeiende spel van de spelers, maar ook vooral door de nodige dosis humor en eigentijdse effecten die er in zijn verweven.⁴⁹⁷

Het stuk staat als een huis meende Mienstra.⁴⁹⁸ Nijssen vond het leuk om 'de *Gysbreght*' weer eens te zien (en vooral: te horen): 'maar neen: een traditie hoeft dat nooit meer te worden.'⁴⁹⁹

⁴⁹³ 'Gysbreght in een inburgeringcursus' Theatermaker Ab Gietelink maakt Vondel weer actueel. Buijs, M., De Volkskrant 27 juni 2003

⁴⁹⁴ *Gijsbreght, mooier dan Komrij*. Pen. H., Het Parool 12 juni 2003

⁴⁹⁵ *Gijsbreght' als spannend strategospel*. Kottmann, H., Noordhollands Dagblad 16 juni 2003

⁴⁹⁶ *Alles is politie, zelfs de Gijsbreght*. Hoogendoorn, W., Haagse Courant 20 augustus 2003

⁴⁹⁷ *Meesterwerk schittert in droogdok*. Verheijen, J., Hellevoetse Post. 25 september 2003

⁴⁹⁸ *Gijsbreght herboren in Muider slot*. Mienstra, R., Gooi en Eemlander 27 augustus 2003

⁴⁹⁹ *Boeiende effecten in oeroude traditie*. Nijssen, W., PZC 2 oktober 2003

10

De onderzochte productie: 2008 Theatergroep Nomade *Gysbreght van Aemstel*

‘Anti-global’⁵⁰⁰

Foto: Theatergroep Nomade⁵⁰¹

Regie: Ab Gietelink

Tekst: Vondel (ingekort)

10.1 Inleiding

In paragraaf 3.1 schrijf ik over de verschuiving van de aard van de recensies. Verschenen er van de productie van Nomade in 2003 nog 18 recensies; in 2008 zijn er vier recensies verschenen en vijf aankondigingen, die (gedeeltelijk) de tekst weergeven van het persbericht.

De premièredatum van *Gysbreght van Aemstel* door Theatergroep Nomade was op 7 augustus 2008 in Huis Nieuw Rande in Deventer. Nomade heeft *Gysbreght van Aemstel* 57 keer gespeeld op achttien monumentale binnen- en buitenlocaties.⁵⁰² Deze productie heb ik in november 2008 in de Sacramentskerk in Breda gezien.

10.2 De aanleiding Waarom de *Gysbreght*?

Zoals in het persbericht staat en in vijf aankondigingen wordt geschreven:

Gysbreght van Aemstel verdient het om als enige echte Nederlandse theatertraditie, iedere vijf jaar een hernieuwde encensering te krijgen. Als eigenzinnig beheerder van het Nederlands cultureel erfgoed wil Theater Nomade deze traditie in 2008 op een radicale wijze nieuw leven inblazen. Na een klassieke encensering in 2003

⁵⁰⁰ <http://www.abgietelink.nl/Kern/Lijst/Lijst.htm>

⁵⁰¹ ibidem

⁵⁰² *Bussumers gratis naar theaterklassieker*. Gooi en Eemlander. 30 juli 2008

zullen ze in deze nieuwe bewerking de experimentele theatervormen en actueel politieke elementen een grotere plaats gunnen.⁵⁰³

Artistiek leider Ab Gietelink licht de keuze toe:

Ik houd van de Hollandse geschiedenis en vind Vondel een onderschatte dichter. Het thema is gebaseerd op een oermythe, namelijk het beleg van Troje. Het boeiende is dat Vondel het verhaal als het ware omkeert. Floris V is in de Nederlandse geschiedenis een held geworden. ‘De keulen Gods’, zoals hij genoemd wordt. *Gysbreght van Aemstel*, één van zijn moordenaars is de schurk. Bij Vondel is juist Gysbreght de held. *Gysbreght van Aemstel* brengt ons, volgens Gietelink naar de actuele kernvraag: ‘Wie heeft het gelijk aan zijn zijde? Je kunt deze vraag moeiteloos naar onze tijd vertalen. Staat Nederland in zijn recht als het om Uruzgan gaat of heeft de Islam gelijk? Zijn wij als Nederlanders bevrijders of juist bezetters?’⁵⁰⁴

In de door hemzelf als stichtelijk betitelde inleiding verklaart regisseur en acteur Gietelink aan het publiek wat hij wil bereiken met deze opvoering van dé Nederlandse theaterklassieker: ‘een historische voorstelling maken met hedendaags, politiek engagement, in de oorspronkelijke taal opgevoerd, om de traditie van bewerking in het nieuwe theater te doorbreken, maar wel met moderne multimediale elementen.’⁵⁰⁵

10.3 Waarom weer een actualisering van *Gysbreght van Amstel*?

Op de website van Theatergroep Nomade staat:

Als eigenzinnig beheerder van het Nederlands cultureel erfgoed wil Theater Nomade deze traditie in 2008 op een radicale wijze nieuw leven inblazen. Na een klassieke encensering in 2003 zullen ze in deze nieuwe bewerking de experimentele theatervormen en actueel politieke elementen een grotere plaats gunnen.

In de recensie *Blasfemie in Gysbreght* schrijft de recensent dat na *Aktie Tوماat* dit stuk in de traditionele setting amper meer op het toneel is verschenen. Toch bevat dit klassieke stuk allerlei thema’s die actueel zijn. Onderwerpen zoals politiek vertrouwen tussen landen, tolerantie jegens vreemdelingen en acceptatie van religie, maar ook huwelijkse trouw en vrouwenemancipatie. Volgens de recensent haakt Gietelink daar gretig op in. Hij wil een parallel trekken tussen de bestorming van Amsterdam door de Haarlemmermeerder en de Waterlanders in 1304 en de oorlogssituatie in Afghanistan. Video- en filmbeelden tonen onder andere Nederlandse VN-soldaten in actie in Uruzgan.⁵⁰⁶

Volgens Gietelink dienen we *zijn Gysbreght van Aemstel* te ondergaan als een verplichte inburgeringscursus.⁵⁰⁷

10.4 Hoe krijgt de actualisering vorm?

10.4.1 Actualisering 1 Eigen engagement: de strijd tussen het klassieke en het moderne

⁵⁰³ *Actuele Gysbreght in de Stevenskerk: Hellebaarden, zwaarden en gasmaskers*. De Brug 14 augustus 2008. zonder auteur

⁵⁰⁴ *Een middeleeuwse oorlog in een moderne omgeving*. Rijkema, J., Witte Weekblad Haarlemmermeer 16 september 2008

⁵⁰⁵ *Vondels klassieker verplaatst naar Afghanistan Theater Nomade - Gysbreght van Aemstel*. Wolde, ten M., 8 weekly 27 oktober 2008

⁵⁰⁶ *Blasfemie in Gysbreght*. Bron: website: www.TheaterNomade.nl

⁵⁰⁷ *Gysbreght naar Uruzgan verplaatst*. Jong, de A., NRC 26 augustus 2008

Gietelink schrijft op zijn website:

Gysbreght van Aemstel, een politiek treurspel, gaat over de strijd tussen het klassieke en het moderne, waarbij Gysbreght en zijn getrouwen de symbolen van de oude historische wereld zijn. Zij voelen zich bedreigd door de moderne westerse hightech wereld. De middeleeuwers met hun zwaarden en hellebaarden staan tegenover de actuele hightech militair in zijn camouflagepak en gasmasker. De Westerse legers staan tegenover de laatste bolwerken van een traditionele en religieuze cultuur. Het ballingschap van Gysbreght wordt een islamitische tragedie in Afghanistan.

Tevens gaat *Gysbreght van Aemstel* over de mondiale globalisering, oorlog tussen het universeel imperialisme en het traditioneel-lokalen tenslotte symboliseert het ook de ondergang van de klassieke theatertraditie. Het theaterstuk behandelt de moderne mediawereld die de overblijfselen van de geschiedenis herinterpreteert en haar interpretatiewijze vernietigt.⁵⁰⁸

10.4.2 Actualisering 2 Een montagevoorstelling: de strijd tussen het klassieke en het moderne

In de recensies/voorbeschouwingen wordt de montage beschreven. Hieronder volgt een mozaïek van de beschrijvingen:

De middeleeuwers met hun zwaarden en hellebaarden, die soefi-achtig dansen in een moskeedecor, staan tegenover de actuele high-tech militair in zijn VN-camouflagepak en gasmasker. Een wereld waarin de westerse legers staan tegenover de laatste bolwerken van een traditionele en religieuze cultuur. Tenslotte wordt de ballingschap van *Gysbreght van Aemstel* tot een Islamitische tragedie in Afghanistan.⁵⁰⁹

Tegenstellingen, die ook onze moderne tijd tekenen, kenmerken de opvoering van *Gysbreght van Aemstel* door Theater Nomade. Het moderne westen lijkt haaks op de traditionele Islam te staan en zijn waarden, zoals de superioriteit van de man ten opzichte van de vrouw, eerwraak en de dominante rol van de godsdienst; elementen die wij ook terug vinden in de middeleeuwen waarin de Gysbreght speelt, zoals de absolute trouw van Badeloch aan haar echtgenoot Gysbreght.⁵¹⁰

Vergezochte beelden die irritatie en provocatie niet uit de weg gaan. Op toneel vormen grote witte raamwerken op wieltjes de projectieschermen,⁵¹¹ met historische beelden versus oorlogsbeelden uit Uruzgan.⁵¹²

Tanks rollen over het doek; zwaar bewapende westerse mannen dringen lemen huizen binnen; gesluierde schimmen worden opgejaagd en onder schot gehouden.⁵¹³

Ten Wolde schrijft op het online cultuurmagazine *8 weekly*, dat sommige elementen ietwat misplaatst zijn. Zo vindt hij de engel Rafaël met een burka eerder lachwekkend dan indrukwekkend en worden de Nederlandse soldaten in het vuurgevecht afgebeeld alsof ze het schieten en bommen gooien maar een stoer spelletje vinden, in plaats van een serieuze,

⁵⁰⁸ <http://www.abgietelink.nl/Kern/Lijst/Lijst.htm>

⁵⁰⁹ *Gijsbreght van Aemstel -Anti Global* http://portal.leiden.nl/agendaitem/393/gijsbreght_van_aemstel_anti_global

⁵¹⁰ *Een middeleeuwse oorlog in een moderne omgeving*. Rijkema, J., Witte Weekblad Haarlemmermeer 16 september 2008

⁵¹¹ *Blasfemie in Gijsbreght*. Bron: website: www.TheaterNomade.nl

⁵¹² *De Gijsbreght van Aemstel. Joost van den Vondel in de Janskerk in Haarlem*. Historische Vereniging Haarlem. september 2008

⁵¹³ *Gijsbreght naar Uruzgan verplaatst*. Jong, de A., NRC 26 augustus 2008

uiterste noodzaak. ‘Een kritische blik is zonder meer gewenst, maar dit beeld komt enigszins ongeloofwaardig over.’⁵¹⁴

10.4.3 Actualisering 3 Het decor: locatietheater

Theatergroep Nomade zoekt wederom historische locaties op.⁵¹⁵

De Martinikerk in Groningen is volgens Ten Wolde niet de meest geschikte plaats:

Hoewel de zuilen, die het koor van de kerk omringen, het geheel iets statigs geven, blijkt de akoestiek voor deze voorstelling juist nadelig te werken. De in zeventiende-eeuws Nederlands gesproken teksten zijn al moeilijker te volgen en de voortdurende echo maakt het nog slechter verstaanbaar. Daarnaast moeten de decorstukken, die tegelijkertijd als filmscherm dienen, met regelmaat verreden worden. De vloer van de Martinikerk bestaat uit niet altijd even gelijk liggende plavuizen met reliëf waardoor het verplaatsen bemoeilijkt wordt en het publiek zich soms meer bezig houdt met de zorg of het allemaal overeind zal blijven staan dan met de inhoud van het toneelstuk. Dat maakt de afwerking een beetje slordig. Omdat er een grote rol is weggelegd voor het woestijnlandschap van Uruzgan draagt het kerkinterieur niet bijzonder veel bij aan de sfeer. Het stuk zou net zo goed, misschien zelfs beter, werken op de (echte) vlakke vloer.⁵¹⁶

Slot Zuylen heeft in de voorstelling een beetje de functie van de stad Amsterdam.⁵¹⁷

10.4.4 Actualisering 4 Geluid: een montage van stijlen

Het klassieke stuk is uitgebreid tot een ‘multidisciplinaire documentaire’, waarin historische en moderne (oorlogs)beelden te zien zijn op projectieschermen. Ook worden live videobeelden gedraaid en er klinken techno en rap. Er rijden vier etalagepoppen over het podium die de stadsmuren bombarderen met videobeelden.

De kostuums zijn historisch en er wordt gebruik gemaakt van middeleeuwse muziek; de Islamcultuur als een koor Soefidansers die ondergang van de stad Amsterdam aankondigt, plaatst hij tegenover de werkelijkheid van vandaag. Op de achtergrond zien we filmbeelden uit Uruzgan met Gregoriaanse techno, waarmee een link naar onze gewelddadige tijd wordt gelegd.⁵¹⁸

10.4.5 Actualisering 5 Omgang met de tekst

Net als in 2003 staat Gietelink op het standpunt dat hij niet van populistische hertalingen houdt.⁵¹⁹

Gietelink hecht zeer aan traditie en dat komt tot uitdrukking in zijn bewuste keus voor de originele taal van Vondel en het bijhorende metrum.⁵²⁰

⁵¹⁴ *Vondels klassieker verplaatst naar Afghanistan Theater Nomade - Gijsbreght van Aemstel*. Wolde. ten M., 8 weekly 27 oktober 2008

⁵¹⁵ Huis Nieuw Rande in Deventer, Slot Zuylen in Utrecht, Stevenskerk in Nijmegen, Droogdok Jan Blanken in Hellevoetsluis, Fortwerk IV in Bussum, De Observant in Amersfoort, Ruïne van Brederode in Velsen, De Burcht in Leiden, Expo Haarlemmermeer, Janskerk/ Noord-Hollands Archief in Haarlem, Caballerofabriek in Den Haag, Laurenskerk in Rotterdam, Hof 88 in Almelo, Martinikerk in Groningen, Oosterkerk in Hoorn, Arsenaaltheater in Vlissingen, De Nieuwe Doelen in Gorinchem en De Schalm in Assen.

⁵¹⁶ *Vondels klassieker verplaatst naar Afghanistan Theater Nomade - Gijsbreght van Aemstel*. Wolde. ten M., 8 weekly 27 oktober 2008

⁵¹⁷ *De Gijsbrecht met video, techno en rap*. Vusse. van de P., Bron: website: www.TheaterNomade.nl

⁵¹⁸ *Bussumers gratis naar theaterklassieker*. Gooi en Eemlander. 30 juli 2008

⁵¹⁹ *Blasfemie in Gijsbreght*. Bron: website: www.TheaterNomade.nl

⁵²⁰ *Een middeleeuwse oorlog in een moderne omgeving*. Rijkema. J., Witte Weekblad Haarlemmermeer 16 september 2008.

De Gijsbrechtgetrouwen spreken in zeventiende-eeuwse rijmteksten van Vondel. Vondels authentieke tekst zal ingekort worden opgevoerd, zodat de belangrijkste personages en verhaallijnen scherper op de voorgrond treden.⁵²¹

10.5 Welke tekstdelen cq. welke woorden zijn bewerkt?

Gietelink heeft, net als in 2003, ongeveer 50 % van de tekst geschraapt, maar wel de originele tekst gebruikt tijdens zijn productie. Op de website van Theatergroep Nomade is de tekst die gebruikt is bij deze productie integraal te lezen.

Ten Wolde komt tot de conclusie:

Een beetje kennis van het verhaal van *Gijsbrecht van Aemstel* is wel nodig om het geheel te kunnen blijven volgen. De onbewerkte theatertekst draagt zeker bij aan de kracht van de voorstelling omdat hierdoor de parallellen tussen heden en verleden waarschijnlijk veel duidelijker naar voren komen dan bij een vertaling. Toch vormt het tegelijkertijd, door de moeilijkheidsgraad, een obstakel voor de gemiddelde kijker. Het stuk is dus voornamelijk bedoeld voor liefhebbers van historische opvoeringen.⁵²²

Zoals de kop van de recensie al aangeeft vindt de recensent van het artikel dat het spel niet strookt met de scènes van mooie techno muziek, filmbeelden van Arabische gebedshuizen, en het aanroepen van Allah. Eigenlijk is het blasfemie, ontheiliging van Vondels teksten.⁵²³

10.6 Wisselwerking met maatschappelijke ontwikkelingen

Theo van Gogh werd in november 2004 vermoord. De oorlog in Afghanistan, tussen enerzijds de NAVO en de Afghaanse regering, en anderzijds de Taliban en Al Qaida, woedt nog altijd voort.

Gietelink haalt Uruzgan erbij, zoals hij al eerder in 2003 de Amerikaanse interventie in Irak met Vondels stof combineerde.

Bij Gietelink dragen de godvruchtige helden kaftans en kromzwaarden: Gijsbrecht en de zijnen zijn tot moslims getransformeerd, terwijl de aanvallers op onze jongens in Uruzgan lijken.⁵²⁴

In vergelijking met de voorstelling in 2003 krijgt de actuele politiek een nog grotere plaats volgens Van de Vusse:

In Gietlinks bewerking doemt de strijd tegen de Taliban op waar Nederlandse militairen in de Afghaanse provincie Uruzgan bij betrokken zijn. Gietelink: *Gysbrecht van Aemstel* gaat niet alleen om de ondergang van Amsterdam, maar kan gezien worden als een verzet van islamitische groepen tegen de moderne westerse hightech cultuur. Waarden die in *Gysbrecht van Aemstel* zitten, zoals de ongelijkheid tussen man en vrouw, de plaats van God in de samenleving en erewraak, zijn in feite ook nu de inzet van de oorlog in Afghanistan.⁵²⁵

⁵²¹ *De Gijsbrecht van Aemstel. Joost van den Vondel in de Janskerk in Haarlem.* Historische Vereniging Haarlem. September 2008

⁵²² *Vondels klassieker verplaatst naar Afghanistan Theater Nomade - Gijsbrecht van Aemstel.* Wolde. ten M., 8 weekly 27 oktober 2008

⁵²³ *Blasfemie in Gijsbrecht.* Bron: website: www.TheaterNomade.nl

⁵²⁴ *De Gijsbrecht van Aemstel. Joost van den Vondel in de Janskerk in Haarlem.* Historische Vereniging Haarlem. september 2008.

⁵²⁵ *De Gijsbrecht met video, techno en rap.* Vusse. van de P., Bron: website: www.TheaterNomade.nl

10.7 Wat is het algemene oordeel van de recensenten op (de actualisatie van) de totale productie?

Over de voorstelling schrijft Ten Wolde, dat de parallellen die getrokken worden tussen oorlog in de veertiende eeuw en vandaag de dag interessant en goed doordacht zijn. Het levert politiek geëngageerd theater op maar de theatrale en technische uitvoering zijn nog niet tot in de puntjes verzorgd. Ten Wolde eindigt met: ‘Wanneer je hier als liefhebber echter doorheen kunt kijken, is het zeker een voorstelling die iets toevoegt.’⁵²⁶

Met ‘grappig en confronterend’ eindigt de recensie *Blasfemie in Gijsbreght*. De voorstelling maakt zichtbaar hoe zinloos en absurd oorlog is, maar de recensent weet niet wat de boodschap van Gietelink aan het einde is. ‘Brengt Rafaël soms de boodschap dat wij moeten vertrekken uit Afghanistan?’⁵²⁷

De Jong in NRC vindt dat Gietelink een interessant punt maakt door de kwestie van een andere kant te belichten. Volgens De Jong kijk je zo ineens met een heel andere blik naar 'onze jongens'. Amsterdam is naar een woestijn verplaatst, de wanden van het droogdok lijken hete rotsformaties. Er valt iets voor te zeggen om de middeleeuwse religiositeit van Gijsbreght, zijn vrouw Badeloch en de kloosterlingen te vermengen met de gelovigheid van hedendaagse moslims. Het levert fraai geluid op, met een muziekmix uit twee culturen en Vondels ongewijzigde archaïsche taal. Maar om de Nederlandse missie in Uruzgan voor te stellen als één grote moordpartij, klopt toch ergens niet, concludeert De Jong.⁵²⁸

⁵²⁶ *Vondels klassieker verplaatst naar Afghanistan Theater Nomade - Gijsbreght van Aemstel*. Wolde. ten M., 8 weekly 27 oktober 2008

⁵²⁷ *Blasfemie in Gijsbreght*. Bron: website: www.TheaterNomade.nl

⁵²⁸ *Gijsbreght naar Uruzgan verplaatst*. Jong. de A., NRC 26 augustus 2008

11

Nabeschouwing

*Elke generatie krijgt de Gysbreght van Aemstel die zij verdient.*⁵²⁹

In deze scriptie heb ik onderzoek gedaan naar de actualiseringen van de *Gysbrecht*producties na 1968. In deze nabeschouwing geef ik een samenvattend en concluderend antwoord op de deelvragen.

11.1 Waarom werd *Gysbreght van Aemstel* weer in productie gebracht?

Anne-Rose Bantzinger komt in haar scriptie tot de conclusie dat als *Gysbreght* nu gespeeld wordt, dat niet louter uit traditionele overwegingen gebeurt; het stuk wordt nu, zoals andere stukken, naar dramaturgische waarde geschat door theatermakers en gespeeld om het toneelstuk, niet om de traditie.⁵³⁰

Haar scriptie beschrijft de productie uit **1975** van het Publiektheater en de productie uit **1988-1989** van Het Nationale Toneel. Haar conclusie ondersteun ik voor de twee genoemde producties. De productie uit **1990-1991** wil ik toevoegen aan de conclusie, immers, regisseur Swarte regisseerde *Gysbreght van Aemstel* niet om de traditie in stand te houden; hij wilde het drama van Vondel reconstrueren en daarmee ging het om het toneelstuk op zich.

Daarentegen speelt bij de productie in **1995** ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van de Stadsschouwburg de traditie wel een rol; namelijk dat Vondel *Gysbreght van Aemstel* schreef ter gelegenheid van de opening van de Stadsschouwburg in 1637. In 1995 lag het zeer voor de hand om bij deze gelegenheid *Gysbreght van Aemstel* op de planken te brengen.

De opvoeringstraditie gaat een prominente rol spelen bij de productie van Theatergroep Nomade in **2003**. Gietelink vindt dat *Gysbreght van Aemstel* als belangrijk stuk cultuurgeschiedenis en als enige echte Nederlandse theatertraditie het verdient om iedere vijf jaar een hernieuwde encenering te krijgen. In **2008** komt Nomade met een nieuwe encenering. Ook nu is het motief dat *Gysbreght van Aemstel* óns Nederlands cultureel erfgoed is en dat dat een toneeltraditie verdient. Men ziet dat in de laatste 10-15 jaar er overall een nieuwe, laatpostmodernistische behoefte ontstaat aan verankering van de traditie, naar het terugkijken en teruggrijpen op cultureel erfgoed; dit was tot ongeveer 1995 absoluut niet het geval, zeker niet onder modernistische en postmodernistische theatermakers.

11.2 Waarom werd *Gysbreght van Aemstel* geactualiseerd?

Rekers schrijft in het tekstboekje bij de productie in **1975** dat de inzet is om het stuk, met behoud van zijn eigen waarde, aantrekkelijker te maken voor het publiek van een bepaalde tijd. Deze productie zet dus in op behoud van het cultuurgoed en op vernieuwing met als doel een toegankelijk toneelstuk. Terugkijkend veertig jaar naar dato op de uitspraken van

⁵²⁹ 'Elke generatie krijgt de Hamlet die zij verdient.' Interview met Regisseur Thomas Ostermeier en Hein Janssen. De Volkskrant 11 december 2009

⁵³⁰ Bantzinger. A., *Gijsbrecht is dood...Leve Gijsbrecht!* Een onderzoek naar *Gijsbrecht van Aemstel* na 1968. Doctoraalscriptie Theaterwetenschap. Amsterdam 1989.p.91.

Rekers, bekruipt een merkwaardig gevoel. Dat Rekers, als voorman van Aktiegroep Tomaat, zeven jaar na de beëindiging van de jaarlijkse traditie van de *Gysbreght*topvoeringen met een bewerking komt van *Gysbreght van Aemstel* met het motief ‘behoud van cultuurgoed’ klinkt nu zeer tegenstrijdig. Immers Aktie Groep Tomaat had *Gysbreght van Aemstel* als reactionair bestempeld. Deels zal het 700-jarig bestaan van de stad Amsterdam meegespeeld hebben en deels zal de uitdaging gezeten hebben in een tekstbewerking met hedendaagse zeggingskracht. Maar in 1988 zegt Rekers over deze productie: ‘Dat was pure schelmerij van ons. We wilden de *Gijsbreght* ontheiligen.’

Croiset zette in **1988-1989**, dertien jaar na het Publiektheater, *Gysbreght van Aemstel* op de planken. Het stuk bleef, volgens Het Nationale Toneel, nog steeds tot standpunten dwingen ondanks dat het onbespeelbaar werd geacht. Croiset wilde een confrontatie aangaan met ons erfgoed. Ook voor deze productie was Rekers verantwoordelijk voor de tekstbewerking. Interessant is dat bij deze productie en bij de productie uit 1975 het motief ‘behoud van erfgoed’ speelt, maar er wel grondige wijzigingen in de tekst plaatsvonden.

Swarte maakte in **1990-1991** op uitnodiging een *Gysbreght van Aemstel* met voetnoten. Zijn motief om te actualiseren zat in de opvattingen van vorige regisseurs. De *Gysbreght van Aemstel* was volgens hem teveel beladen met inlevingstoneel. Tevens vond Swarte dat de nadruk teveel op ‘het treuren’ in het spel was komen te liggen. Hij wilde een vrolijke voorstelling maken en laten zien dat een moralistisch stuk ook speels en humoristisch kan zijn.

In **1995** werd Vrenegoor gevraagd om *Gysbreght van Aemstel* te regisseren. Een actualisering van *Gysbreght van Aemstel* kan in de lijn van haar eerdere producties gezien worden. In eerdere voorstellingen van haar worstelen mensen met overlevingsstrategieën. De mensen proberen altijd weer in benarde situaties, het beste van te maken. De burgers krijgen in deze voorstelling de belangrijkste rol. Vrenegoor wilde daarmee de ingrijpende effecten van een burgeroorlog op het dagelijkse gezinsleven laten zien. De vragen ‘Hoe, waarom, en wanneer te overleven in barre tijden’ worden gesteld.

Bij de bespreking van de producties van Gietelink heb ik verwezen naar twee beleidsnotities van het Ministerie van OCW. De nota’s formuleren beleidsvoornemens en randvoorwaarden voor subsidie. In de cultuurnota 1997-2000 *Pantser of Ruggegraat* staat:

Een samenleving die vooruit wil, doet er verstandig aan óók achterom te kijken. Het verleden moet niet worden vergeten, maar opgepoetst en gebruikt. Zonder continuïteit raken we op drift en koersen we van het ene incident naar het volgende. Ons collectieve geheugen, waarvan belangrijke delen zijn opgeslagen in archieven, musea en bibliotheken, scheidt een onmisbare basis voor die continuïteit. Dat weerhoudt cultuurmakers en kunstenaars er niet van onder het oer- Hollandse motto ‘onderzoekt alles en behoudt het goede’ de toekomst te verkennen en daar nieuwe concepten en perspectieven voor te ontwerpen.⁵³¹

In de beleidsnota cultuurbeleid 2001-2004 *Cultuur als confrontatie* wordt ‘erfgoed’ met name genoemd:

Kunst prikkelt vooral de verbeelding; kunst schept ongekende vergezichten die mensen kunnen inspireren – en sommigen zelfs uitzicht bieden op de zin van het bestaan. Erfgoed laat zien waar we vandaan komen en scherpt aldus de blik op de toekomst.⁵³²

⁵³¹ <http://www.minocw.nl/actueel/persberichten/11934/Extra-aandacht-jongeren-in-cultuurbeleid-Nuis.html>

⁵³² <http://www.minocw.nl/documenten/cultuurconfrontatie.pdf>

Gietelink hoopt met zijn producties in **2003** en **2008** de interesse voor de vaderlandse geschiedenis aan te wakkeren en de nieuwsgierigheid te ontwikkelen. Hij noemt zijn voorstellingen verplichte inburgeringscursussen, omdat het met de kennis van de geschiedenis bij de gemiddelde Nederlander droevig is gesteld.

Volgens NRC is geschiedenis ‘in’. In een redactionele column op 18 januari 2010 *Vaderlands verleden*⁵³³, schrijft de hoofdredacteur dat wij overhoop liggen met onze culturele identiteit. De laatste 10 jaar zijn wij bezig met een inhaalslag; wij zijn op zoek naar ons eigen nationale verleden en identiteit. De biografische roman, de canon van de vaderlandse geschiedenis *Entoen.nu*, historische televisiedrama’s, Het Nationaal Historisch Museum⁵³⁴ en programma’s als *Andere Tijden* of *OVT* bewijzen dat volgens hem. Gietelinks producties passen in de trend om het erfgoed voor het voetlicht te brengen, aandacht te hebben voor het behoud van de taal, cultuur en cultuuruitingen. *Gysbreght van Aemstel* krijgt zo een musealiserende functie.

11.3 Hoe krijgt de actualisering vorm?

In mijn onderzoek naar de actualisering heb ik me niet beperkt tot de tekst. Ik heb ook gekeken naar het tweeledig onderscheid dat Mensert heeft aangebracht en de elementen die een regisseur/dramaturg/tekstbewerker ten dienste staan, meegenomen in mijn onderzoek (zie 4.2). Ook Marco Prandoni onderstreept in zijn dissertatie *Een mozaïek van stemmen. Verbeeldend lezen in Vondels Gysbreght van Aemstel* dat een onderzoek zich niet beperkt tot de tekst:

Omdat *Gysbreght van Aemstel* een toneelwerk is, moeten we rekening houden met *Gysbreght van Aemstel* als opvoeringstekst, opgebouwd uit meerdere semiotische tekensystemen waarbij de non-verbale elementen -zoals muziek, dans, gebaren, make-up, kostuums, geluidseffecten, toneelattributen, decor, en belichting- minstens zo belangrijk zijn als de gesproken tekst.⁵³⁵

11.3.1 De tekst

Voor de producties in 1975, 1988-1989 en 1995 werd de tekst van Vondel bewerkt. In **1975** werd in eerste instantie de verhaallijn veranderd (zoals in het tekstboekje staat), maar veel veranderingen werden bij de voorstelling hersteld, omdat het verhaal in praktijk te verwarrend en te onduidelijk overkwam. Uitgangspunt van Rekers was de tekst bewerken maar met behoud van de versvorm in alexandrijnen. Het doel was om inhoudelijk meer dramaturgische mogelijkheden -woord en daad dichters bij elkaar- te bieden dan Vondels origineel. In **1988-1989** werd de tekst teruggebracht tot de essentiële informatieoverdracht om zo meer vaart in de handeling te krijgen. Het doel van de tekstbewerking in **1995** was om het drama dichters bij het hedendaags publiek te brengen. Een bijzondere ingreep was Rafaëls tekst in het Engels.

De originele tekst werd bij de producties in **1990-1991**, **2003** en **2008** gehandhaafd, maar 50% van de tekst werd geschrapt. Het doel bij Swarte was een reconstructie van *Gysbreght van Aemstel*. Hij handhaafde een deel van de monologen om de schoonheid van Vondels poëzie te laten zien.

⁵³³ *Vaderlands verleden*. Hoofdredactioneel commentaar. NRC. 18 februari 2010

⁵³⁴ In de beleidsnotitie 2001-2004 *Cultuur als confrontatie* staat: De politieke wens om een nationaal-historisch museum op te richten past bij de hernieuwde maatschappelijke aandacht voor geschiedenis en het belang van historisch besef. Musea verhelderen immers vanuit historisch en plaatselijk perspectief de ontstaansgeschiedenis en de continuïteit van een samenleving. <http://www.minocw.nl/documenten/cultuurconfrontatie.pdf>

⁵³⁵ Prandoni. M., *Een mozaïek van stemmen. Verbeeldend lezen in Vondels Gysbreght van Aemstel*. Hilversum 2007. p.17

Ook bij Gietelink speelt de schoonheid van de taal in de overweging mee om de zeventiende-eeuwse tekst te handhaven, maar hij maakt duidelijk dat dat uit respect voor Vondel is en te maken heeft met zijn engagement met de Nederlandse cultuurgeschiedenis.

Zoals boven al geconcludeerd is bij de vraag: *Waarom werd Gysbreght geactualiseerd?* leidt de handhaving van de zeventiende-eeuwse tekst tot behoud van het Nederlands cultureel erfgoed: *Gysbreght van Aemstel* krijgt zo een musealiserende functie.

11.3.2 De vertolking van Gysbreght van Aemstel als personage

In een interview met *De Volkskrant* van 11 december 2009 zegt regisseur Thomas Ostermeier over zijn nieuwe, zeer succesvolle *Hamlet*productie, dat hij met deze voorstelling kritiek levert op zijn generatie, en elke generatie krijgt de *Hamlet* die zij verdient.⁵³⁶ *Gysbreght* wordt vaak vergeleken met *Hamlet* en de bewerkingen van Shakespeares stukken met die van Vondel (zie 3.3.1). Welke Gysbreght kregen de opeenvolgende generaties?

De generatie van de jaren zeventig kreeg volgens Rekers een Gysbreght die marionet was van de feitelijke machthebbers (zie 5.3); in de jaren tachtig creëerde Croiset een Gysbreght die niet weet waarvoor hij moet strijden (zie 6.3.2). In de jaren negentig was Gysbreght een man die erin was getuind (zie 7.2) of zich voor een dilemma geplaatst vond: of hij past zich aan en verkwanselt zijn principes, of hij trekt een grens: tot hier en niet verder (zie 8.6). In begin van de 21ste eeuw komt Gysbreght in de botsing tussen twee beschavingen. De middeleeuwse Gysbreght in 2003 en de islamitische Gysbreght in 2008 botsen met de moderne westerse wereld.

11.3.3 De speelstijl

In de bewerking van 1975 en 1988-1989 zijn de statische beelden omgezet in dynamiek, zowel met veel uiterlijk vertoon en beweging als met innerlijke, emotionele, psychologische interactie en ontwikkeling binnen de personages.⁵³⁷ In 1995 werd met een grote cast veel uiterlijk vertoon neergezet, of er veel interactie plaatsvindt tussen de personages wordt in de recensies niet beschreven. Het doel van de speelstijl zal in dienst hebben gestaan van de boodschap: hoe te overleven.

Swarte -1990-1991- distantieert zich uitdrukkelijk van de speelstijl 'inleving'; bij hem komt daar 'de welstand-speelstijl' voor terug in dienst van zijn reconstructie van *Gysbreght van Aemstel*. Gietelink, in 2003 en 2008, was het met name te doen om een cultuurhistorische en politieke boodschap over te brengen, omdat hij 'het stuk dramaturgisch wat minder vindt', loste hij dat op met beelden en muziek. Waarbij het gebruik van multimedia in dienst staat van de reflectie op de maatschappij.

11.3.4 Het decor

Het valt op dat er op het toneel verwezen wordt of naar de historische context van *Gysbreght van Aemstel* of naar de opvoeringstraditie van *Gysbreght van Aemstel*.

In 1975 wordt aan het begin een film gedraaid waarin een historische introductie wordt gegeven over de tijd waarin *Gysbreght van Aemstel* zich afspeelde. De film heeft als doel het stuk in 1300 te plaatsen.

Historische verwijzingen vinden ook plaats op het achtertoneel in de productie in 1988-1989. Op het achtertoneel wordt verwezen naar eerdere *Gysbreght*producties; dit om het debat aan te gaan met de moderne *Gysbreght* op het voortoneel.

⁵³⁶ 'Elke generatie krijgt de Hamlet die zij verdient.' Interview met Regisseur Thomas Ostermeier en Hein Janssen. *De Volkskrant* 11 december 2009

⁵³⁷ *De Gysbreght met voetnoten*. Branbergen. A., Parool 25 augustus 1990

De productie in **1990-1991** is een reconstructie van *Gysbreght van Aemstel* zoals *Gysbreght* waarschijnlijk in 1638 werd opgevoerd. De reconstructie op het toneel is o.a. te zien in de nagebouwde miniatuurstad Amsterdam, de kostuums en de speelstijl.

De oude historische wereld staat tegenover de moderne westerse hightech wereld in de vormgeving van het decor in de producties in **2003** en **2008**. De tegenstelling wordt gebruikt om de botsing tussen beschavingen duidelijk te maken.

11.3.5 De kostuums

Kostuums vormen een verwijzing naar de hedendaagse tijd van de productie of zij staan in dienst van de confrontatie/reconstructie tussen het verleden en het heden. De kostuums in **1975** verwijzen naar de hedendaagse tijd: een zwart pak, ijstrui en harekrisjnakleding.

In **1988-1989** staan acteurs op het achtertoneel in museale kledij en gaan een confrontatie aan met de op het voortoneel verschijnende acteurs in spijkerbroek, coltrui, moderne en smoking. Swarte gebruikt in **1990-1991** kleding ter reconstructie van de classicistische speelstijl. De kostuums van de sjofele vluchtelingen met zwaar beladen koffers moeten in **1995** het effect van een burgeroorlog op het gezinsleven benadrukken. De middeleeuwse kostuums tegenover de supersonische hightech kleding van de soldaten in **2003** en **2008** benadrukken de confrontatie tussen het verleden en het heden en tussen de klassieke en de moderne wereld.

11.3.6 De muziek

Opvallend is dat voor gelegenheidsproducties nieuwe muziek werd gecomponeerd. Bernard van Beurden componeerde in **1975** nieuwe muziek voor *Gysbreght van Aemstel* en in **1995** was Boudewijn Tarenskeen de componist. Deze twee producties waren gelegenheidsproducties. Misschien heeft een ruim budget een rol gespeeld. De muziek in 1975 ondersteunde volgens een recensent het ritme van de voorstelling. Volgens Tarenskeen kan de muziek emoties oproepen die acteurs niet hoeven uit te spelen.

Wat het motief was van Croiset om in **1988-1989** nieuwe muziek te laten componeren door Leigh Landy is onbekend. Waarschijnlijk kon met nieuw gecomponeerde muziek de confrontatie tussen 'toen en nu' op het achter- en voortoneel beter vormgegeven worden.

Swarte heeft in **1990-1991** gebruikt gemaakt van zeventiende-eeuwse muziek: o.a. Bach. Muziek staat ook nu in het teken van zijn reconstructie.

Gietelink maakt gebruik van een montage van stijlen. In **2003** gebruikt Gietelink o.a. muziek van de Renaissancecomponist Dufay, laat hij Gregoriaanse gezangen en filmmuziek horen. O.a. Gregoriaanse techno, Soefimuziek en rap waren in de voorstelling in **2008** te horen. De montage van stijlen past binnen 'de multidisciplinaire documentaire', waarin ook projectieschermen werden gebruikt waarop moderne oorlogsbeelden waren te zien.

11.4 Engagement

11.4.1 Het Publiektheater 1975

Hugo Brems schrijft in *Altijd weer vogels die nesten beginnen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1945-2005* dat het erop lijkt dat politiek engagement, op enkele uitzonderingen na, in **1975** niet langer in trek was in de Nederlandse literatuur.⁵³⁸ Uit de officiële lezing en uit de interviews met Rekers in die periode, lijken maatschappelijke (internationale) actualiteiten geen rol te spelen; ondanks dat recensenten verwijzingen zagen

⁵³⁸ Brems, H., *Altijd weer vogels die nesten beginnen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1945-2005*. Amsterdam: 2006. p. 363

naar actuele gebeurtenissen. Kan de waarneming van Brems over de literatuur geprojecteerd worden op deze productie? Rekers zegt in het al eerder aangehaalde interview in **1988** (13 jaar later! En zie paragraaf 5.3) dat Lobo en Rekers Gysbreght in 1975 als marionet van machthebbers hebben willen neerzetten. Heeft Rekers met terugwerkende kracht alsnog *Gysbreght* uit 1975 een geëngageerde lading willen geven?

Bij uitgangspunt 2 van de productie uit 1975 staat dat het centrale thema *de droom en een beeld van de werkelijkheid* is. Misschien sluit deze productie aan bij wat Brems zegt over literatuur in 1975: 'De belangwekkende boeken uit 1975 houden een realistisch stramien aan, maar verstoren of compliceren het realisme door vervreemdende elementen, uitgewerkte symboliek of door ingebouwde reflectie op de relatie tussen taal/literatuur en werkelijkheid.'⁵³⁹

11.4.2 Het Nationale Toneel 1988-1989

Zoals ik al hierboven en in eerdere paragrafen heb beschreven, raakte het geëngageerde toneel uit de mode, was 'kunst vooral dienstbaar aan zichzelf'⁵⁴⁰ en de opkomende postmoderne kunstbeschouwing zorgde ervoor dat de jaren **tachtig en negentig** gekenmerkt werden door een eclectisch geheel aan stijlen en een grote diversiteit aan ontwikkelingen.

Thomas Vaessens, hoogleraar Moderne Nederlandse letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam en directeur van het Huizinga Instituut, schrijft in *De revanche van de roman. Literatuur, autoriteit en engagement* dat de postmoderne literaire intellectueel...[z]ich niet kan verbinden of engageren met enige ideologie.⁵⁴¹ Vaessens' waarneming wordt ondersteund door de uitspraak van Linnebank: 'De productie in **1988-1989** was op een 'eigen engagement' gericht (zie paragraaf 6.4.1).'

Heleen Pott, bijzonder hoogleraar kunst en samenleving in humanistisch perspectief aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, schrijft op de website *canon van het humanisme*: 'Terwijl in de moderne kunst alles draait om originaliteit, vernieuwing en maatschappijkritiek, kiest de postmoderne kunstenaar voor ironie, dubbelzinnigheid en een flirt met het grote geld'⁵⁴² Dat Croiset zich van ironie bedient kan ik niet constateren; zijn dubbelzinnigheid komt volgens mij tot uiting in het spel op het voor- en achtertoneel. Dat Croiset flirt met het grote geld geeft hij zelf aan in het interview met De Haagse Courant: 'Als je commercieel denkt zou men dus verwachten dat veel theatermakers in de rij zouden staan om dit werk uit te brengen.'⁵⁴³

11.4.3 Toneelgroep Amsterdam 1990-1991

Vaessens schrijft in *De revanche van de roman. Literatuur, autoriteit en engagement*: 'In...[h]et ludieke postmodernisme...[r]est de schrijver nog slechts de rol van campy entertainer.'⁵⁴⁴ In de productie van Swarte in **1990-1991** zien we Swarte als 'rekwisiteur', 'explicateur', 'regisseur', 'vormgever', 'inspiciënt' etc. (zie paragraaf 7.2). Zien we hier de 'campy entertainer'?

Sven Vitse, redacteur van het cultureel maatschappelijk maandblad *Streven*, schrijft in zijn artikel *Het postmodernisme en de crisis van links. Dertig jaar na La condition postmoderne*: 'Het verleden is 'voor altijd buiten bereik', de postmoderne cultuur kan het enkel nog

⁵³⁹ Ibidem. p. 364

⁵⁴⁰ <http://www.minocw.nl/documenten/cultuurconfrontatie.pdf>

⁵⁴¹ Vaessens. T., *De revanche van de roman. Literatuur, autoriteit en engagement*. Nijmegen: 2009². p. 49

⁵⁴² <http://www.humanistischecanon.nl/postmodernisme>

⁵⁴³ Hans Croiset en de 'Gijsbrecht van Aemstel': 'Een gevecht voor en tegen de traditie.' Haan. R. de., De Haagse Courant 24 december 1988

⁵⁴⁴ Vaessens. T., *De revanche van de roman. Literatuur, autoriteit en engagement*. Nijmegen: 2009². p. 57

oproepen in beelden die enkel doen alsof ze het verleden representeren, in pastiches en imitaties.⁵⁴⁵ Swartes voorstelling lijkt aan deze beschrijving te voldoen. Zijn *Gysbreght van Aemstel*, in voetnoten, is een imitatie van het verleden; het lijkt alsof het verleden gerepresenteerd wordt in een pastiche.

11.4.4 100-jarige Stadsschouwburg: 1995

Na het verdwijnen van het IJzeren Gordijn en de val van de Berlijnse Muur waant men zich in het postideologische tijdvak; er ontstaat een Nieuw Geëngageerd Theater.⁵⁴⁶ Het Nieuw Geëngageerd Theater is zowel politiek als sociaal geëngageerd en maakt bovendien een koppeling met andere disciplines. Het is actueel; wordt geïnspireerd door of heeft betrekking op hedendaagse politieke en/of maatschappelijke kwesties.⁵⁴⁷

De productie van Vrenegoor in 1995 zou zowel politiek als sociaal geëngageerd genoemd kunnen worden. Vrenegoor zegt in een interview dat zij met haar productie de nogal ingrijpende effecten van een burgeroorlog op het dagelijkse gezinsleven invoelbaar wil maken,⁵⁴⁸ tevens verwijst haar productie direct naar de oorlog op de Balkan.

11.4.5 Theatergroep Nomade 2003 en 2008

Vaessens schrijft in *De revanche van de roman. Literatuur, autoriteit en engagement*: ‘Auteurs in het laatpostmoderne tijdperk wilden breken met de dogma’s die horen bij een tot subcultuur verworpen literaire cultuur die geen prominente plaats meer inneemt in de publieke sfeer. Zij willen, liefs ten overstaan van een groot publiek, die ooit vanzelfsprekende band tussen literatuur en maatschappij herstellen.’⁵⁴⁹

De producties van Gietelink in 2003 en 2008 passen in dit laatpostmoderne engagement. Gietelink laat met zijn producties van *Gysbreght van Aemstel* de botsing van culturen op wereldniveau én binnen Nederland zien en hij definieert de Nederlandse identiteit, op een nieuwe, pluralistische basis met als middelpunt het herijken van het nationale erfgoed.

11.5 Het publiek en de taal van Vondel

De tekst van *Gysbreght van Aemstel* werd bewerkt om het toegankelijker te maken voor het hedendaagse publiek en om *Gysbreght van Aemstel* levend onderdeel van onze cultuur te laten zijn. Volgens recensenten in 1975 en 1988-1989 leidden de tekstmodernisering tot meer begrip; in 1995 had de modernisering achterwege kunnen blijven.

In 1990-1991 was men verdeeld over de (ingekorte) zeventiende-eeuwse tekst, maar ‘je kon er wel met je kinderen naar toe.’ In 2003 vormt het taalgebruik geen beletsel meer; sterker ook niet-ingewijden kunnen het begrijpen. Men spreekt de wens uit dat de jongeren de weg weten te vinden. De tekst draagt in 2008 bij aan de kracht om de parallellen tussen heden en verleden te verduidelijken, maar men heeft wel kennis van de inhoud nodig om het geheel te kunnen volgen. Al met al een voorstelling, voor de jeugd, om kennis te maken met Vondels taalgebruik.

⁵⁴⁵ Vitse, S., *Het postmodernisme en de crisis van links. Dertig jaar na La condition postmoderne*. Streven. November 2009 op: <http://www.streventijdschrift.be/artikels/09/vitsepostmodernisme.htm>

⁵⁴⁶ Blommaert, J., E. Corijn, M. Holthof en D. Lesage. *Wat goed is voor de pennen: De nieuwe recepten van het populisme*. Op: http://www.epo.be/uitgeverij/boekinfo_boek.php?isbn=9789064453397

⁵⁴⁷ Léautond, M., *Nieuw Geëngageerd Theater*, afstudeerscriptie aan de Vrije Universiteit, Amsterdam, op: <http://www.students.let.uu.nl/0209171/Nieuw%20Geëngageerd%20Theater.html>

⁵⁴⁸ ibidem

⁵⁴⁹ Vaessens, T., *De revanche van de roman. Literatuur, autoriteit en engagement*. Nijmegen: 2009² p.15

11.6 ‘Nieuwe Heren, Nieuwe Gysbreghts’

In het artikel *Een ‘Vondel-revival’ met een somber perspectief* gaat Jos Nijhof in op *Jozef in Dothan* van Vondel, die in 1995 drie keer opgevoerd werd. Nijhof vindt de uitspraak van Berendse van Theater Netwerk Nederland, die in De Volkskrant *Jozef in Dothan* betitelde als ‘het saaiste Nederlandse stuk dat ooit geschreven werd’, een stoutmoedige uitspraak. Volgens Nijhof was deze uitspraak zonder twijfel meer gebaseerd op kortzichtige napraterij dan op wezenlijke belangstelling voor het toneeltalent van de zeventiende-eeuwse dichter.⁵⁵⁰

Bij het lezen van al de recensies van de afgelopen 40 jaar komt steeds terug dat Vondels *Gysbreght van Aemstel* ‘saai, onspeelbaar, wijldlopig en gedateerd’ zou zijn. Deze elementen zijn vaak de reden om *Gysbreght van Aemstel* te actualiseren. Maar net zoals Nijhof schrijft, bekruipt ook mij een gevoel dat men elkaar napraat. Het is in 1968 een keer gezegd, en misschien was het toen wel naar aanleiding van de opvoeringen van de Nederlandse Comedie terecht, maar juist omdat meerdere gezelschappen en andere regisseurs zich over *Gysbreght van Aemstel* de afgelopen 40 jaar hebben ontfemd, blijkt er een levendige theatertraditie te zijn. Weliswaar wordt hij niet jaarlijks op nieuwjaarsdag opgevoerd, maar uit mijn overzicht in paragraaf 1.1 blijkt dat er in de 21ste eeuw veel belangstelling voor het stuk is.

Alle regisseurs die zich in *Gysbreght van Aemstel* hebben verdiept komen met de uitspraken dat Vondels taal pure poëzie is, *Gysbreght van Aemstel* zeer actueel is en vol emotie en actie zit. Met de nieuwe regisseurs blijkt er elke keer weer een verrassend nieuwe *Gysbreght* op te staan.

Ik deel de conclusie van Marco Prandoni zoals hij die verwoordt in zijn dissertatie *Een mozaïek van stemmen*. Hij schrijft dat nu men niet meer tegen de *Gysbreght* aankijkt als een product van het establishment en dat de tijd rijp is om dit *cultural icon* van het Nederlanderschap opnieuw de plaatst te geven die het verdient.⁵⁵¹ Dat *Gysbreght* geen product van het establishment is, blijkt volgens mij uit o.a. de jeugdvoorstelling van Unieke Zaken, de productie met jazzmusici van theatergroep E Poi, de rap van Muziektheater Zuvuya en de nieuwjaarsopvoering in 2010 van De Warme Winkel.

Frits van Oostrom, voorzitter commissie Canon van Nederland, hoogleraar aan de universiteit van Utrecht en voormalig president van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen schrijft in het NRC-artikel *Identiteit? Praat liever over binding* over de drie pijlers waarop de beleving van gemeenschappelijkheid in een land berust. De drie pijlers zijn een gemeenschappelijk territorium (de staat), een gezamenlijke taal en een gedeeld verleden. Het eerste is voor alle Nederlanders een gegeven, het tweede is terecht een essentieel doel, en het derde kan variëren, al naar gelang de afkomst, maar zal bij vrijwel iedereen ook niet-Nederlandse elementen of facetten kennen. Die doen geen afbreuk aan iemands identiteit, maar constitueren of verrijken die zelfs.⁵⁵²

Kan *Gysbreght van Aemstel*, opgevoerd in de huidige vorm, een bijdrage leveren, aan de discussie rond nationale identiteit? Zou *Gysbreght van Aemstel*, onderdeel van het repertoire uit het culturele erfgoed (zie 9.4), de beleving van gemeenschappelijkheid in ons land bevorderen? Kan *Gysbreght van Aemstel* in de handen van kunstenaars, niet alleen iets zeggen over het verleden, maar de gemeenschap ook helpen zich over identitaire kwesties te beraden?

⁵⁵⁰ http://www.dbnl.org/tekst/_ons003199701_01/_ons003199701_01_0024.php

⁵⁵¹ Prandoni, M., *Een mozaïek van stemmen. Verbeeldend lezen in Vondels Gysbreght van Aemstel*. Hilversum 2007. p.14-15

⁵⁵² *Identiteit? Praat liever over binding* Oostrom, van F., NRC 13 oktober 2007

Mag uit de frequente opvoeringen van *Gysbreght van Aemstel*, in de decennia na 1968, voorzichtig geconcludeerd worden, dat *Gysbreght van Aemstel* -parttime en geactualiseerd-zijn plaats krijgt die hij verdient?

12

Literatuurlijst

Geraadpleegde literatuur

Albach. B., *Drie eeuwen 'Gijsbrecht van Aemstel'*. *Kroniek van de jaarlijksche opvoeringen*. Amsterdam: 1937

Beeren. W., *Actie, werkelijkheid en fictie in de kunst van de jaren '60*. (cat.) Rotterdam: 1979

Berg. van den S., *Nederlandse voorstellingen in België 1999/2000 - 2004/2005*. Theater Instituut Nederland: 2005

Bevers. T., *De chronische reflectie. Over kunstkritiek in Nederland en elders*. In: T. Gubbels, *Beeldendekunstcritiek in Nederland. Een stand van zaken*. Amsterdam: 2000

Blom. Paul., Lodewijk de Boer, Jan Paul Bresser, Gerardjan Rijnders, Erik Vos, Loek Zonneveld. *Tomaat in perspectief Theater vernieuwing in de jaren '60 en '70*. Amsterdam: 2003

Brems. H., *Altijd weer vogels die nesten beginnen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1945-2005*. Amsterdam: 2006

Brockett. O.G., *History of the Theatre*. 9th edition. Boston: 2006

Brommer. C., en S. van der Valk., *Het ligt in uw handen. De rol van de toeschouwer in hedendaags theater*. Amsterdam: 2008

Bzzlletin literair. *Joost van den Vondel*. Nijs. de P., *Taal van een ontroerende schoonheid*. In gesprek met Hans Croiset en Guus Rekers. Den Haag: maart 2002

Dedoles. I., *Tomaat-documentatie, 9.10.69 – 28.02.70*. Instituut voor Theateronderzoek en het Holland Festival. Amsterdam: 1970

Deuss. B., *De Gijsbrecht in 1995: Een kwestie van overleven*. Toneel Theatraal. November 1994

- Dieho. E.F., *Syllabus Theaterdramaturgie*. Instituut voor Theater-, Film- en Televisiewetenschap. Utrecht: 1998
- Dieho. E.F., *Syllabus Theaterdramaturgie*. Instituut voor Theater-, Film- en Televisiewetenschap. Utrecht: 2009-2010
- Donker. J., M. van Kerkhoven, Rieks Swarte, *Zeven beschouwingen over de verhouding tussen theater en maatschappij*. Redactie Yolanda Melsert en Dennis Meyer. Amsterdam: 2003
- Erenstein. R.L., (eindredactie) *Een theatergeschiedenis der Nederlanden. Tien eeuwen drama en theater in Nederland en Vlaanderen*. Amsterdam: 1996
- Februari. M., *Het ligt aan het publiek*. Essay. De Volkskrant. Amsterdam: 2009
- Geerst. G., en H. Heestermans. *Van Dale Groot Woordenboek der Nederlandse Taal*. Utrecht-Antwerpen:1992¹²
- Gemert. van L., '3 januari 1638: De opening van de Amsterdamse Schouwburg. Vondel en de Gysbreght-traditie'. In: *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*. Hoofred. M.A. Schenkeveld-Van Dussen. Antwerpen/Amsterdam: 1998
- Gietelink. A., *Theater Nomade 1984-2006*. Verzameld theaterwerk. Rotterdam: 2006
- Groot Nibbelink. L., *Verhevigde werkelijkheid. Over de invloed van video (in theater) op de verbeeldingsprincipes van theater*. E-view no. 99-1, 1999
- Jong. de J., *Onderzoek naar de ontwikkeling van het ruimtegebruik in de theatrale enscenering van Griekse tragedies in Nederland tussen 1891 en 2003*. Utrecht: 2006
- Kennedy. J., *Building New Babylon: Cultural Change in the Netherlands during the 1960s*. Amsterdam: 1995
- Leeuw. van. K., *Er kwam een vogel en krak zei de kerktoren*. Toneel Theatraal. Amsterdam: 1991
- Lütticken. S., *Geheime Publiciteit. Essays over hedendaagse kunst*. Rotterdam: 2005
- Mensert. J., *Ten Minste Houdbaar Tot. Een onderzoek naar de invloed van actualiteit op het theatrale maakproces*. Ma Theaterdramaturgie, Professional School of the Arts. Utrecht: 2006
- Meyer. D., (red) *Tomaat in perspectief. Theaterversnieuwing in de jaren '60 en '70*. Theater Instituut Nederland. Amsterdam:1994
- Mortier. Gerard., *Waarom maken wij theater?* Amsterdam: 2006

Uitgave i.s.m. Nederlands Theaterinstituut *De theaterzucht in Nederland/ Een oneindig circuit*. Periode 1980-1986. Amsterdam: 1986

Porteman, K., en M. B. Smits-Veldt. *Een nieuw vaderland voor de muzen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1560-1700*. Amsterdam: 2008

Prandoni, M., *Een mozaïek van stemmen. Verbeeldend lezen in Vondels Gysbrecht van Aemstel*. Hilversum: 2007

Publiektheater. *Gijsbrecht van Amstel naar Joost van den Vondel*. Eindredactie Guus Rekers. Utrecht. z.j.

Schaaf, van der S., *Persoonlijk Engagement*. Masterscriptie Theaterdramaturgie. Utrecht: 2006

Stralen, van H., *Het spel van de ander, over het (late) theater in het modernisme in: Modernisme(n) in de Europese letterkunde: een ander meervoud*. Utrecht: 2005

Suer, H., *Goden van de engelenbak. Theatergeschiedenis van Gijsbrecht tot Ko van Dijk*. Bussem: 1980

Thienen, van Fr. W. S., *Het doek gaat op, vijftientig eeuwen in en om het Europese theater*. Bussum: 1969

Vaessens, T., *De revanche van de roman. Literatuur, autoriteit en engagement*. Nijmegen: 2009²

Vondel, van den J., *Gysbrecht van Aemstel*. Met inleidingen en aantekeningen door Mieke B. Smits-Veldt. Amsterdam: 1994

Voogd, de. G.J., (samenstelling) *Facetten van vijftig jaar Nederlands toneel 1920-1970*. Amsterdam: 1970

Zalm, van der R., *Hans Croiset Theatermaker*. 'Portretten van Nederlandse theatermakers' van Theater Instituut Nederland. Amsterdam: 2003

Geraadpleegde websites december 2009- april 2010

<http://cf.hum.uva.nl/bookmaster/gysbrecht/toneel.htm>

<http://cf.hum.uva.nl/bookmaster/gysbrecht/opvoeringstraditie.htm>. Gnyp, M., *De ontragische dood van Gysbrecht van Aemstel: Het einde van een eeuwenlange opvoeringstraditie in de culturele context van Nederland van de jaren zestig van de 20ste eeuw*.

http://digischool.kennisnet.nl/community_bo/cultuureducatie/vouchers

http://homepages.ulb.ac.be/~rgeerts/thesocges/thesocges_inl/inhoud.html

<http://igitur-archive.library.uu.nl/student-theses/2006-0706/eindversie.doc> Aa van der, C. *Scriptieconcept Versie2*. PSAU Ma Theaterdramaturgie. Utrecht: 2006

<http://igitur-archive.library.uu.nl/student-theses/2006-0706-200549/Scriptie%20-%20Deus%20in%20de%20ruimte%20060621.pdf>. Jong, de J. *Deus in de ruimte*. Onderzoek naar de ontwikkeling van het ruimtegebruik in de theatrale encenering van Griekse tragedies in Nederland tussen 1891 en 2003. MA scriptie Theaterwetenschap. Utrecht: 2006

<http://igitur-archive.library.uu.nl/student-theses/2006-0706-200807/UUindex.html>. Mensert, J., *Ten minste houdbaar tot. Onderzoek naar de invloed van actualiteit op het theatrale maakproces*. MA Theaterdramaturgie, Professional School of the Arts Utrecht: 2006

<http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn6/bentz> [27-11-2008]. Liagre Böhl, de H., '*Bentz van den Berg, Henri (1917-1976)*', in Biografisch Woordenboek van Nederland.

<http://nemo.pz.nl/pdf/vw73tekst.pdf>

<http://nl.wikipedia.org/wiki/Amsterdam>

<http://nl.wikipedia.org/wiki/Publiekstheater>

http://portal.leiden.nl/agendaitem/393/gijsbreght_van_aemstel_anti_global

<http://users.telenet.be/koertvandevelde/theorie/leerl6D.htm#EEUW20>

<http://www.abgietelink.nl/Kern/Lijst/Lijst.htm>

<http://www.ahm.nl/nl/Amsterdams-Historisch-Museum/museumbezoek/tentoonstellingen/theater-na-tomaat>

http://www.centrum.amsterdam.nl/bestuur_raad_en/stadsdeelraad/nieuws_uit_de_raad_3/@245468/gijsbreght_primeeur

http://www.cultuur.nl/adviezen_cultuurnota_0508_vervolg_v3.php?id=4&deel=9&advies=3725

http://www.dbnl.org/tekst/_ons003199801_01/_ons003199801_01_0017.htm

http://www.dbnl.org/tekst/_ons003199701_01/_ons003199701_01_0024.php

http://www.dbnl.org/tekst/smit021vanp03_01/smit021vanp03_01_0015.php: *Van Pascha tot Noah. Deel 3: Koning David-spelen - Noah*. Smit. W.A.P., W.E.J. Tjeenk Willink, Zwolle 1962 p. 591.

www.TheaterNomade.nl

<http://www.denieuwereporter.nl/2006/08/de-toekomst-van-de-theaterkritiek-advertorials-en-interviews-in-kranten-recensies-op-internet/>
Bakkeren, F., en S. van den Berg., *De toekomst van de theaterkritiek: advertorials en interviews in kranten, recensies op internet?*

<http://www.eenlevenlangtheater.nl/ellen%20vogel/repertoire/theater/nederlandse%20comedi e/832.html>

<http://www.eenlevenlangtheater.nl/erik%20vos/repertoire/regies/2606.html>

http://www.epo.be/uitgeverij/boekinfo_boek.php?isbn=9789064453397 Blommaert. J., E. Corijn, M. Holthof en D.Lesage. *Wat goed is voor de mensen: De nieuwe recepten van het populisme*.

<http://www.epoi.org/gijsbrecht/gijsbrecht.pdf>.

<http://www.filmmuseum.nl/website/exec/frontpageread/page.html?id=359233-6e6c2e66696c6d6d757365756d2e50616765>

<http://www.geheugenvannederland.nl/?nl/items/NMI01:13845>

<http://www.haagsekunstkringdocumentvaneenplek.nl/1957%20-%201975.htm>

<http://www.humanistischecanon.nl/postmodernisme>

<http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn6/bentz>

<http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn6/bentz>

<http://www.minocw.nl/actueel/persberichten/11934/Extra-aandacht-jongeren-in-cultuurbeleid-Nuis.html>

<http://www.minocw.nl/documenten/cultuurconfrontatie.pdf>

<http://www.mohr-i.nl/content.phtml?490>

<http://www.muzyktheater.info/muzyktheater%20Gijsbrecht%20van%20Amstel.htm>

http://www.nieuwlevenzaandam.nl/index_bestanden/geschiedenis2.htm

http://www.nieuwlevenzaandam.nl/index_bestanden/geschiedenis2.htm

<http://www.promsaanhetij.nl/Donderdagavondserie0809.pdf> :

<http://www.rob-schmitz.nl/johan-schmitz/?MultiMedia:Video>

<http://www.scholieren.com/werkstukken/18963>

<http://www.simber.nl/?p=968>

<http://www.streventijdschrift.be/artikels/09/vitsepostmodernisme.htm> .Vitse. S., *Het postmodernisme en de crisis van links. Dertig jaar na La condition postmoderne*.

<http://www.students.let.uu.nl/0209171/Nieuw%20Geëngageerd%20Theater.html>. Léautond. M., *Nieuw Geëngageerd Theater*, afstudeerscriptie aan de Vrije Universiteit. Amsterdam

<http://www.theatercentraal.nl/weblog/index.php>
<http://www.8weekly.nl/>

<http://www.theaterinstituut.nl>

http://www.volkskrant.nl/archief_gratis/article669934.ece/U_zult_het_voor_de_kiezen_krijgen. Interview op 16 februari 1996 Cornald Maas met Vrenegoor

Recensies op datum van verschijning

Voorstelling Het Publiekstheater. Premièredatum 17 januari 1975 in de Stadsschouwburg aan het Leidseplein in Amsterdam

Dossiernummer TIN 127400133 003

Noord Hollands Dagblad 16 januari 1975. Rijcke. P. de., zonder titel

De Volkskrant 17 januari 1975. J.B.Br., zonder titel

Amsterdam Publiekstheater bracht Gijsbrecht. Kater van een verwrongen beeld van de werkelijkheid. Tuitjes. K., De Gelderlander 18 januari 1975

Een nieuwe Gijsbrecht keert terug. Met maagden in Hare Krishna-stijl. Berge. H. ten., De Telegraaf 18 januari 1975

De Telegraaf 18 januari. Heijer. J., zonder titel

Jolige Gijsbrecht van Aemstel. Lange. Daniel de., De Volkskrant 18 januari 1975

De Waarheid 18 januari 1975. J.H., zonder titel

Publiekstheater bracht moedig experiment met visie, meeslepende scènes maar ook falikante fouten. Moderne Gijsbrecht: soms winst. Bergh, H. van den, Het Parool 18 januari 1975

Het Vrije Volk 18 januari 1975. Vries. Tjitte de., zonder titel

Muider Courant 18 januari 1975. Heijer. Jac., zonder titel

NRC Handelsblad 18 januari 1975. Boswinkel. W., zonder titel

Algemeen Dagblad 20 januari 1975. Deering. A., zonder titel

Nieuwe bewerking volslagen mislukking. 'Tomaat' Rekers maakte ketchup van Gysbreght. Spierdijk. J., De Telegraaf 20 januari 1975. (dezelfde: *Gijsbrecht van Aemstel* Spierdijk. J., Nieuws van de Dag 20 januari 1975)

Gijsbrecht gaar gekookt in pan met tomatensoep. Het Leidsch Dagblad 20 januari 1975. Ruivenkamp. P., (dezelfde: De Haagsche Courant 18 januari 1975. Ruivenkamp. P., zonder titel)

De Gijsbrecht. Trouw 20 januari 1975. zonder auteur

De restauratie van een oude traditie. De Gysbreght bewerkt, verknipt, afgeroomd en opgeklopt. Brink. N., De Groene Amsterdammer 22 januari 1975

Johan Schmitz gaat Gijsbreght spelen De Telegraaf 1 februari 1975. zonder auteur

Het Vaderland 13 februari 1975. zonder auteur en zonder titel

Gijsbrecht gaat het weer helemaal maken. Bresser. J.P., De Volkskrant. zonder datum.

Vrij Badeloch van Aemstel. De Gijsbrecht-versie van het Publiekstheater. Koolhaas. A., Nederland. zonder datum

Voorstelling Nationale Toneel. Premièredatum 20 december 1988 Koninklijke Schouwburg Den Haag. Ook gespeeld in Stadsschouwburg Amsterdam (o.a. 1 januari 1989)

Dossiernummer TIN 8801437.005

Persberichten: 22 november 1988 (aankondiging) en 29 december 1988 (extra voorstellingen in Den Haag)

Persbericht zonder datum met extra voorstellingen in Amsterdam. Op persbericht een recensie: *Kulturnotizen. 350 Jahre Vondel in Amsterdam* Neue Zürcher Zeitung 10 januari 1989 nr. 7

Gijsbrecht. Het Leidsch Dagblad 24 oktober 1988. zonder auteur

Traditie 'Gysbrecht' wordt even hersteld. De Haagse Courant 14 december 1988. zonder auteur

De wonderlijke verrijzenis van de Gijsbrecht. Velden. E. van der., Het Utrechts Nieuwsblad/NZC 22 december 1988 (dezelfde, alleen andere foto's: *De wonderlijke herrijzenis van de Gijsbrecht* Velden. E van der., PZC 23 december 1988. en zonder foto's: *Het Nationale Toneel steekt Vondel in nieuw jasje. De wonderlijke verrijzenis van de Gijsbrecht.* Velden. E van der., Het Leidsch Dagblad 24 december 1988)

De Droom van Badeloch. Oomens. L., Algemeen Dagblad 23 december 1988

Traditie 'Gijsbrecht' hervat en doorbroken. Haan. R. de., De Haagse Courant 23 december 1988

Het Nationale Toneel herstelt Nieuwjaarstraditie. Gijsbrecht waart weer over het slagveld. De Heuvel. D. van der., Telegraaf 23 december 1988

Gysbrecht van Aemstel. Wordt het nog wat met de Hamlet van de Lage Landen? Huizing. H., Nieuwsblad van het Noorden 23 december 1988

Vondels gebruik van historische bronnen. De gouden vrijheid der eed'le poezije. Heijer. J., NRC 23 december 1988

Na Royaards, Van Dalsum en Schmitz. Een Haagse Gijsbrecht. Rekers. G., NRC 23 december 1988

Hans Croiset en de 'Gijsbrecht van Aemstel': 'Een gevecht voor en tegen de traditie.' Haan. R. de., De Haagse Courant 24 december 1988

Traditie 'Gijsbrecht' hervat en doorbroken. Haan. R. de., De Haagse Courant 24 december 1988

Aanpak Gijsbrecht door Croiset dwingt tot nadenken. Oomens. L., Algemeen Dagblad. 27 december 1988

Kerstpremière bij Het Nationale Toneel in Den Haag. Tweeslachtige voorstelling van Gijsbrecht. Verbeeten. T., De Gelderlander 27 december 1988

Publiek verveelt zich niet bij 'nieuwe' Gijsbrecht. Gijsen. W., De Telegraaf 27 december 1988

Haagse Gijsbrecht in debat met de eigen traditie. Gees Linnebank op dreef in grondmest. Schouten. M., De Volkskrant 27 december 1988

'Gijsbrecht' bij Het Nationale Toneel. Een Haagse Amsterdammer. Zeilstra. W., Het Leidsch Dagblad 27 december 1988

Uitzonderlijk spannende Gijsbrecht. Bergh. H. van den., Het Parool 27 december 1988

Haagse Gijsbrecht: oorlog in een nachtelijk veenmoeras. Freriks. K., NRC 27 december 1988

Een Gijsbrecht met veel leven. Stupers. H., Het Utrechts Nieuwsblad 27 december 1988

Zonder vonk van verzen. Vondels Gijsbrecht gaat ten onder in oorlogsgeweld. Oranje. H., Trouw 27 december 1988

Gooi en Eenlander 28 december 1988. zonder auteur. zonder titel

De 'Gijsbrecht' is nog steeds een uitdaging. Bergh. H. van den., Het Parool 28 december 1989

Massale toeloop voor Gijsbrecht. De Haagse Courant 29 december 1988. zonder auteur

Extra voorstellingen. Algemeen Dagblad 31 december 1988. zonder auteur.

Gijsbrecht in ballingschap. Arian. M., De Groene Amsterdammer 11 januari 1988

Tv productie 26 december 1989

'Gijsbrecht' op televisie. Het Leidsch Dagblad 19 december 1989. zonder auteur

Croiset biedt frisse kijk op de zaak. Gijsbrecht voor tv in eigentijds jasje. Grijsen. R., De Gooi en Eemlander 23 december 1989

'Gijsbrecht' met teveel diameter. Haan. R. de., De Haagse Courant 23 december 1989

Acteur Gees Linnebank en de inspiratie van het leven: 'Warmte is de essentie van alles'
Haan. R. de., De Haagse Courant 23 december 1989

De Gijsbrecht was ooit volksvermaak. Bantzinger. A. Het Parool 23 december 1989

Bijna spannende registratie van Gijsbrecht van Aemstel. Velden. E. van der., Het Utrechts Nieuwsblad 23 december 1989

Voorstelling Toneelgroep Amsterdam. Premièredatum 1 januari 1991

Dossiernummer TIN 900129306

Persbericht nr 8 –seizoen 1990/91 Toneelgroep Amsterdam

Gijsbrecht. Gooi en Eemlander 22 augustus 1990. zonder auteur

De Gysbreght met voetnoten. Branbergen. A., Parool 25 augustus 1990

Traditionele Vondelvoorstelling dit jaar van Haarlemse regisseur. Gijsbreght volgens Rieks Swarte. Welling. K., Haarlems Dagblad 22 december 1990

'De Gysbreght' al eeuwenlang een traditie. Stadsblad 27 december 1990. zonder auteur

Traditionele tragedie in speelse gedaante. Bergh. van den H., Het Parool 29 december 1990

Regisseur Swarte maakt gewoon kinderlijk lol. Oomens. L., Algemeen Dagblad 31 december 1990

Gijsbreght van Aemstel. Hellmann. N., NRC 31 december 1990

Oude gebaren en houdingen keren terug. 'Klassieke' Gysbreght werkt op de lachspieren. Zonderland. P., Gooi en Eemlander 2 januari 1991 (dezelfde: *Gysbreght met een knipoog*. Zonderland. P., Leidsch Dagblad 2 januari 1991 En: *Stevige knipoog naar oude traditie*. Zonderland. P., Utrechts Nieuwsblad 2 januari 1991)

Haagse Courant 2 januari 1991. Haan. de R., zonder titel

Vondel met een vette knipoog in doordachte regie. Swarte's Gysbreght een historisch drama. Leeuwen. Van K., Haarlems Dagblad 2 januari 1991

Ondraaglijke Gysbreght-persiflage. Freriks. K., NRC 2 januari 1991

Spelen in dienst van Vondel. Geerlings. E., Algemeen Dagblad 3 januari 1991

Speelse opfrisser van een onverslijtbare tragedie. Rieks Swarte enceneer: 'De Gysbreght' vanuit de allegorie. Verbeeten. T., Gelderlander 3 januari 1991

Knap acteren in ingenieus decor. Holman. T., Het Parool 3 januari 1991

Tragedie om zeep gebracht. Experiment met 'Gysbreght' lukt maar half. Oranje. H., Trouw 3 januari 1991

De Gysbreght met Vlaamse hip hop, zonder zing-zang. Schouten. M., De Volkskrant 3 januari 1991

'De Gysbreght' Willekeurig samengesteld jongensboek. Ruijter. de E., De Telegraaf 4 januari 1991

De rigide autoriteit van 'Gijsbrecht' en 'Voader'. Hellinga. G. Vrij Nederland 12 januari 1991

Theater. 'Het hemelse gerecht'. Janssen. H., HP De Tijd 11 januari 1991

Voorstelling 100 jaar Stadsschouwburg Premièredatum 1 januari 1995

Schouwburg heeft zelf hoofdrol in nieuwe Gijsbrecht. Buijs. M., De Volkskrant 3 januari 1995

Een Gijsbrecht vol statische drukte en angst voor Vondel. Roodnat. J., NRC 2 januari 1995

Bewerkte Gijsbrecht mikt op infantiel begrip Vondels verzen sneuvelen als ooit Aemstels soldaten. Oranje. H., Trouw 29 december 1994

Voorstelling Theatergroep Nomade 2002-2003. Premièredatum 13 juni 2002 Oosterkerk in Hoorn .

Dossiernummer TIN 200201652.001

Vondels 'Gijsbrecht' is van alle tijden. Nomade brengt toneelklassieker als politiek treurspel en spektakelstuk. Boer. De N., Noordhollands Dagblad 12 juni 2003

Gijsbrecht, mooier dan Komrij. Pen. H., Parool 12 juni 2003

'Gijsbrecht' als spannend strategospel. Kottmann. H., Noordhollands Dagblad 16 juni 2003

'Gysbrecht in een inburgeringscursus' Theatermaker Ab Gietelink maakt Vondel weer actueel. Buijs. M., De Volkskrant 27 juni 2003

Mooie, maar weinig actuele Gijsbrecht. Jong. de A., NRC 27 juni 2003

Spannende Gysbrecht nog steeds actueel. Veltman. D., Algemeen Dagblad 4 juli 2003

Gijsbrecht van Aemstel. Boer. de N., 7 juli 2003. zonder bron

Gasmaskers na de mis in 'Gijsbrecht'. Nederpelt. R., 9 juli 2003. Zonder bron

Vondel herleeft in oude ridderzaal. Schaap. W., Utrechts Nieuwsblad 7 augustus 2003

Middeleeuws spektakel. De Telegraaf 9 augustus 2003. zonder auteur

Oorlog en vrede in het Atrium. Hoogendoorn. W., Haagse Courant 13 augustus 2003

Alles is politie, zelfs de Gijsbrecht. Hoogendoorn. W., Haagse Courant 20 augustus 2003

Gijsbrecht herboren in Muiderslot. Mienstra. R., Gooi en Eemlander 27 augustus 2003

Nomade brengt Gijsbrecht met commedia dell'arte-sausje. Treurspel in decor van Velsens mooiste ruïne. Glas. F., 4 september 2003. zonder bron

Sympathie voor Gijsbrechts vijanden. Lammers. S., Leidsch Dagblad 10 september 2003

Gijsbrecht van Aemstel draagt een Palestijnensjaal. Overduin. J., Mare 11 september 2003

Meesterwerk schittert in droogdok. Verheijen. J., Hellevoetse Post. 25 september 2003

Gijsbrecht voelt zich thuis in Droogdok. Wendt. E., Rotterdams Dagblad 25 september 2003

Boeiende effecten in oeroude traditie. Nijssen. W., PZC 2 oktober 2003

Gijsbrecht van Aemstel. Vervreemdend actuele Vondel. Klooster. van der L., De Gelderlander 9 oktober 2003

't Hof schittert als decor voor de Ghijsbrecht. zonder auteur en zonder datum (2003)

In deelraad Amsterdam:

Drukbezocht theater in de deelraad? Thijn. van F., Parool 4 december 2007

Politiek 'leuker' dankzij theater. Damen. T., Het Parool 27 november 2007

Coumou: dit is geen GL-ondeeronsje. 'Ik heb Ab Gietelink in de Zuiderkerk gezien. Geweldig' Het Damen. T., Parool 27 november 2007

Vondels Gijsbrecht in deelraad. Kunstredactie. NRC 28 november 2007

Raad wil theater niet voor niets. De Telegraaf 29 november 2007. zonder auteur

Geen massa bij Gijsbrecht. Toneelgroep speelt voor vergadering stadsdeelraad. Andriess. E., Parool 21 december 2007

Relletje om Gijsbrecht in de Raad. Moose op 5 december 2007 Bron: <http://www.moose.nl/?q=theaterpraat/relletje-om-gijsbrecht-de-raad&page=2>

Politiek 'leuker' dankzij theater. Frikschoten. van B., Amsterdampost 27 november 2007. Bron: <http://www.amsterdampost.nl/politiek-leuker-dankzij-theater/>

IJdelheid, of wie bedenkt toch die flauwekul. Dam. M., Staatscourant 11 december 2007. Bron: www.centrum.amsterdam.nl/smartsite.dws?id=23466

Voorstelling Theatergroep Nomade. Premièredatum 7 augustus 2008 Huis Nieuw Rande in Deventer.

Dossiernummer TIN 200801652.001

Bussumers gratis naar theaterklassieker. Gooi en Eemlander 30 juli 2008

Gijsbrecht naar Uruzgan verplaatst. Jong. de A., NRC 26 augustus 2008

De Gijsbrecht met video, techno en rap. Vusse. van de P., AD en Utrechts Nieuwsblad 13 augustus 2008

Actuele Gijsbrecht in de Stevenskerk: Hellebaarden, zwaarden en gasmaskers. De Brug 14 augustus 2008. zonder auteur

Gijsbrecht herboren in Muiderslot. Mienstra. R., Gooi en Eemlander 27 augustus 2008.

Nomade vecht met Vondel en NAVO-soldaten. Kruiper. Y., Werkgroepkritiek 13 september 2008

Een middeleeuwse oorlog in een moderne omgeving. Rijkema. J., Witte Weekblad Haarlemmermeer 16 september 2008

Gietelink: ook Rembrandt was niet subsidiabel. Freriks. K., NRC 30 september 2009.
De Gijsbrecht van Aemstel. Joost van den Vondel in de Janskerk in Haarlem. Historische Vereniging Haarlem. September 2008

Vondels klassieker verplaatst naar Afghanistan Theater Nomade - Gijsbrecht van Aemstel. Wolde. ten M., 8 weekly 27 oktober 2008

Blasfemie in Gijsbrecht. Bron: website: www.TheaterNomade.nl

Recensie De Troupe. Premièredatum 1 januari 1997. Bellevue Amsterdam

Thematiek de Gijsbrecht is helemaal niet zo middeleeuws. Riemersma. G., De Volkskrant 31 december 1996

Recensie Tentoonstelling

Toneelactie Tomaat in retrospectief. Afgeragd kunstfruit. Zonneveld. L., De Groene Amsterdammer 23 oktober 2009

Recensie Nieuwjaarsdag 2020

Gijsbrecht in harnas op nieuwjaarsreceptie. Freriks. K., NRC 2 januari 2010
De Warme Winkel over 'Gijsbrecht' Het Parool, interviews — www.simber.nl. 21 december 2009

Het Boekenbal 9 maart 2010

Boekenbal: Van Dis rapt de Gijsbrecht. Janssen. H., De Volkskrant 9 maart 2010

Anders

Vaderlands verleden. NRC hoofdredactioneelartikel 18 februari 2010

Identiteit? Praat liever over binding. Oostrom. van F., NRC 13 oktober 2007

13

Bijlagen

Bijlage 1 Criteria bij de producties (bladzijde 11)

	De productie moest geregisseerd zijn door een regisseur die zijn sporen verdiend had met vernieuwende producties.	Een professioneel gezelschap moest <i>Gysbreght van Aemstel</i> in productie genomen hebben.	De aanleiding om <i>Gysbreght van Aemstel</i> op te voeren moest een belangrijke gelegenheid zijn.	Er moest genoeg onderzoeksmateriaal voor handen zijn in de vorm van recensies, artikelen, interviews en eventueel beeldmateriaal van de opvoeringen bij het TIN.	De producties moesten in de geest van Vondels originele toneelstuk gemaakt zijn. De bewerkingen mochten geen ingrijpende veranderingen, qua vorm of inhoud, hebben ondergaan of een traditionele herhaling zijn.
1974 Al het goede. Regie: Carel Briels in de Westerkerk in Amsterdam	-	-	-	-	Een traditionele herhaling
1975 Al het goede. Regie: Carel Briels in de Westerkerk in Amsterdam	-	-	-	-	Een traditionele herhaling
1975 Het Publiektheater.	X Rene Lobo	x	X 700-jarig bestaan van de stad Amsterdam	x	x
1975 Musical <i>De Engel van Amsterdam</i> . De Nederlandse Operastichting. 700 jaar Amsterdam		-	x		Muziekproductie
1981 Al het goede. Regie: Carel Briels in de Nieuwe Kerk in Amsterdam	-				Een traditionele herhaling
1982 Al het goede. Regie: Carel Briels in de Stadsschouwburg in Haarlem	-				Een traditionele herhaling
1983 Theatergroep Narcis. Regie: Wouter ten Pas eerst in de IJsbreker later in de bovenzaal in de Stadsschouwburg in Amsterdam	x	x		?	Ingrijpende veranderingen
1988 Coproductie van Toneelgroep Amsterdam en Nieuw West. Het toneelstuk <i>Badeloch</i>		x		1 recensie	Ingrijpende veranderingen
1988-1989 Het Nationale Toneel.	x Hans Croiset	x		x	x
1989 Tv-registratie van Eddy Habbema uitgezonden op 2 ^{de} kerstdag				5	Ingrijpende veranderingen
1990-1991 Toneelgroep Amsterdam.	x Rieks Swarte	x		x	x
1992 Musical <i>De Engel van</i>					Muziekproductie

<i>Amsterdam</i>					
1995	x Margrith Vrenegoor	Gelegenheids- gezelschap.	X 100-jarig bestaan van de Amsterdamse Stadsschouwburg	Geen dossier bij het TIN	x
1997 De Troupe. Regie: Carlo Scheldwacht in Theater Bellevue in Amsterdam. <i>Gijsbreght van Aemstel Vondel unplugged. Tournee.</i>	x	x		1 recensie	
2001 Concert <i>Gysbreght van Aemstel</i> met muziek van Alphons Diepenbrock. In Muziekcentrum Vredeburg in Utrecht.					Muziekproductie
2002 Musical <i>De Engel van Amsterdam</i>					Muziekproductie
2003 Theatergroep Nomade.	x Ab Gietelink	x		x	x
2007 Regisseur Theu Boermans heeft van het Filmfonds 1 miljoen gekregen om <i>Gysbreght van Aemstel</i> te verfilmen					Film
2007 Droomwandelingtheater <i>Gysbreght van Aemstel</i> van Theatergroep Cornu Cervi uit Polen					Wandeling
2007-2008 Theatergroep Nomade. In de deelraad					Feuilleton van ongeveer 6 x 5 minuten
2008 Tijdens Manuscripta in Amsterdam rapte Charlie May delen van de <i>Gysbreght van Aemstel</i>					Rap
2008 -2009 Theatergroep Nomade. Regie: Ab Gietelink. Tournee	x Ab Gietelink	x		3 recensies in dossier	x
2008 Orkest De Volharding speelt <i>Gijsbrecht van Aemstel</i> in het muziektheater aan 't IJ in Amsterdam.					Muziekproductie
2009- 2010 Jeugdtheatergezelschap Unieke Zaken uit Alkmaar speelt <i>Gysbreght van Aemstel.</i> Tournee	x	x		1 recensie	Jeugdvoorstelling
2009-2010 Theatergroep E Poi op tournee. <i>Gysbreght van Aemstel</i>					Bewerking van het jeugdboek <i>Gijsbrecht van Van Vendel.</i>
2010 Muziektheater Zuvuya werkt op dit moment aan een eigentijdse bewerking van <i>Gysbreght van Aemstel.</i>					Werken ze aan
2010 Op de nieuwjaarsreceptie van burgemeester Cohen werd op 1 januari 2010 <i>Gysbreght van Aemstel</i> opgevoerd door De Warme Winkel	x	x	nieuwjaarsreceptie	1 recensie	Alleen het einde
2010 Adriaan van Dis rapt een paar verzen uit <i>Gysbreght van Aemstel</i> bij de opening van het Boekenbal.			Boekenbal	1 recensie	Rap van ongeveer 5 minuten

Bijlage 2 Analyse recensies 1988-1989 en 2008 (bladzijde 35)

Het Nationale Toneel 1988-1989

Voorbeschouwingen:

- *Gijsbrecht*. Het Leidsch Dagblad 24 oktober 1988. zonder auteur
Halve kolom. Vooraankondiging, oude traditie wordt hersteld, meest geliefde toneelstuk van Vondel. Gaat in twee zinnen in op de inhoud. Croiset en 'nieuwe *Gijsbrecht*.'
- *Traditie 'Gysbrecht' wordt even hersteld*. De Haagse Courant 14 december 1988. zonder auteur
Kwart pagina met grote foto van toneelscène uit repetitie. Klassieke aanpak krijgt moderne impulsen. Gaat in op inhoud stuk en titelrolspelers. En roept spanning op met een *cliffhanger* aan het einde.
- *De wonderlijke verrijzenis van de Gijsbrecht*. Velden. E. van der., Het Utrechts Nieuwsblad/NZC 22 december 1988
Paginagroot. Vier grote foto; drie van voorgaande producties en één van huidige. Tekst hetzelfde als bij PZC
- *De wonderlijke herrijzenis van de Gijsbrecht* Velden. E van der., PZC 23 december 1988
Paginagroot. Twee grote foto's van spelers voor 1968. Gaat zeer uitgebreid in op de jaarlijkse traditie en het einde door Aktie Tomaat. Interview met Rekers over tekstbewerking. Gaat vervolgens weer in op de voorgaande opvoeringen
- *Het Nationale Toneel steekt Vondel in nieuw jasje. De wonderlijke verrijzenis van de Gijsbrecht*. Velden. E van der., Het Leidsch Dagblad 24 december 1988
Kwart pagina, geen foto's. Zelfde tekst als PZC
- *De Droom van Badeloch*. Oomens. L., Algemeen Dagblad 23 december 1988
Paginagroot. Met halve pagina foto van Badeloch in het decor en foto Linnebank. Gaat in op de traditie en de taal. Conflicten van Badeloch .
- *'Traditie 'Gijsbrecht' hervat en doorbroken*. Haan. R. de., De Haagse Courant 23 december 1988
Gaat in op traditie en de enscenering. Legt drie lagen in *Gijsbrecht* uit. Vindt spel erg goed.
- *Het Nationale Toneel herstelt Nieuwjaarstraditie. Gijsbrecht waart weer over het slagveld*. De Heuvel. D. van der., Telegraaf 23 december 1988
Halve pagina. Zeer grote foto van titelrolspelers en inzet met foto Croiset. Interview met Croiset. Over eerdere Vondelproducties en het niet meer authentiek krijgen van Vondel door de rol van het publiek.
- *Gysbrecht van Aemstel. Wordt het nog wat met de Hamlet van de Lage Landen?* Huizing. H., Nieuwsblad van het Noorden 23 december 1988
Gaat in op wanneer *Gijsbrecht* gespeeld zou moeten worden. Vroegere regisseurs worden besproken.

- *Vondels gebruik van historische bronnen. De gouden vrijheid der eed'le poezije.* Heijer. J., NRC 23 december 1988
Halve pagina met illustratie van Rembrandt. Gaat zeer uitgebreid in op de bronnen van Vondel en de toneeltraditie in zeventiende eeuw. Beschrijft conflict in 1639 uitgebreid.
- *Na Royaards, Van Dalsum en Schmitz. Een Haagse Gijsbrecht.* Rekers. G., NRC 23 december 1988
Halve pagina. Beschrijft de opvoeringstraditie vanaf het begin. Gaat uitgebreid in op de visies van de regisseurs in vroegere tijden.
- *Hans Croiset en de 'Gijsbrecht van Aemstel': 'Een gevecht voor en tegen de traditie.'* Haan. R. de., De Haagse Courant 24 december 1988
Kerstbijlage: Paginagroot, met drie grote foto's van repetitie. Interview met Croiset en soort liveverslag van een middag repeteren. Geen museale voorstelling en tegenpolen van Gijsbrecht in de voorstelling.

Recensies:

- *Traditie 'Gijsbrecht' hervat en doorbroken.* Haan. R. de., De Haagse Courant 24 december 1988
Kwart pagina. Recensie die naar de kerstbijlage verwijst. Uitstekend gespeeld en is theater. Gaat in op voor- en achtertoneel en zeggen van de alexandrijnen.
- *Aanpak Gijsbrecht door Croiset dwingt tot nadenken.* Oomens. L., Algemeen Dagblad. 27 december 1988
Twee kolomen kwart pagina. Gaat in op encenering en ingrepen in de tekst. Vindt dramatisch conflict tussen Gijsbrecht en Badeloch interessant.
- *Kerstpremière bij Het Nationale Toneel in Den Haag. Tweeslachtige voorstelling van Gijsbrecht.* Verbeeten. T., De Gelderlander 27 december 1988
Kwart pagina met foto van een scène. Gaat in op traditie. Tweeledige inslag van productie legt hij uit aan de hand van de encenering. Rol van Gijsbrecht wordt uitgelegd. Voorstelling blijft hangen tussen ééndimensionaliteit van Linnebank en Croiset teveel willen zeggen.
- *Publiek verveelt zich niet bij 'nieuwe' Gijsbrecht.* Gijsen. W., De Telegraaf 27 december 1988
Kwart pagina. Visueel een spektakel. Vindt taalgebruik geërodeerd. Vindt dat van de thema's van Vondel weinig over is, maar die waren toch uit de tijd.
- *Haagse Gijsbrecht in debat met de eigen traditie. Gees Linnebank op dreef in grondmest.* Schouten. M., De Volkskrant 27 december 1988
Kwart pagina. Gaat uitgebreid in op traditie voor 1968. Haalt herinneringen op uit zijn jeugd en de *Gijsbrecht*-voorstellingen. Gaat in op tekstbewerking en spel van acteurs. Vindt alleen Linnebank goed spelen.
- *'Gijsbrecht' bij Het Nationale Toneel. Een Haagse Amsterdammer.* Zeilstra. W., Het Leidsch Dagblad 27 december 1988
Kwart pagina. Gaat in op traditie. Openingsencenering wordt beschreven. Beschrijft voor- en achtertoneel uitgebreid. Gaat in op tekstingrepen en plaatst het werk in Croisets werken van Vondel.

- *Uitzonderlijk spannende Gijsbrecht.* Bergh. H. van den., Het Parool 27 december 1988
Kwart pagina. Gaat in op einde traditie en waarom. Actuele *Gijsbrecht*. Gaat in op encenering en waarom het niet werkt. Gaat in op tekstbewerking en de mislukking. Beschrijft scènes en acteurs, maar vindt het geheel niet geslaagd, maar wel interessant voor de toekomst.
- *Haagse Gijsbrecht: oorlog in een nachtelijk veenmoeras.* Freriks. K., NRC 27 december 1988
Kwart pagina. Plaatst *Gijsbrecht* in traditie van Croiset om Vondel te regisseren. Gaat in op beginencenering. Traditie en nieuwe ideeën. Legt die twee uitgebreid uit aan de hand van de tekst, de rollen en de thema's. Gaat in op rol van publiek.
- *Een Gijsbrecht met veel leven.* Stupers. H., Het Utrechts Nieuwsblad 27 december 1988.
Twee kolommen halve pagina. Gaat zeer uitgebreid in op encenering en hoe het werkt. Bespreekt speelstijl en tekstingrepen. Maar herkenbare *Gijsbrecht*.
- *Zonder vonk van verzen. Vondels Gijsbrecht gaat ten onder in oorlogsgeweld.* Oranje. H., Trouw 27 december 1988
Kwart pagina. Beschrijft encenering en hoofdthema's. Gaat in op voor- en achtertoneel maar begrijpt de ingrepen niet. Refereert aan andere Vondelproducties van Croiset.
- *De 'Gijsbrecht' is nog steeds een uitdaging.* Bergh. H. van den., Het Parool 28 december 1988
Halve pagina met foto twee hoofdrolspelers en prent van opvoering in 1812. Gaat zeer uitgebreid in op de onspeelbaarheid van *Gijsbrecht*.
- *Gijsbrecht in ballingschap.* Arian. M., De Groene Amsterdammer 11 januari 1988
Kwart pagina. Gaat in op jeugdherinneringen aan vroegere voorstellingen. Politieke lading van deze *Gijsbrecht*, maar geen revolutionaire *Gijsbrecht*, ondergang van repertoiretoneel. Taalbewerking is mooi. Maar allemaal te dun.

Theatergroep Nomade 2008

Vooraankondigingen

Tekst van het persbericht:

- *Actuele Gijsbrecht in de Stevenskerk: Hellebaarden, zwaarden en gasmaskers.* De Brug 14 augustus 2008. zonder auteur
- *De Gijsbrecht van Aemstel. Joost van den Vondel in de Janskerk in Haarlem.* Historische Vereniging Haarlem. September 2008
- *Een middeleeuwse oorlog in een moderne omgeving.* Rijkema. J., Witte Weekblad Haarlemmermeer 16 september 2008

Een samenvatting van het persbericht:

- *Bussumers gratis naar theaterklassieker.* Gooi en Eemlander 30 juli 2008.

Tekst met uitspraken van Gietelink en zinnen uit het persbericht:

- *De Gijsbrecht met video, techno en rap.* Vusse. van de P., AD en Utrechts Nieuwsblad 13 augustus 2008

Recensies

- *Gijsbrecht naar Uruzgan verplaatst.* Jong. de A., NRC 26 augustus 2008
Een recensie van vijf korte alinea's. De Jong beschrijft de opvoeringslocatie en gaat kort in op *Gysbrechts* plaatsing in Uruzgan en zij verwijst naar de muziek- en kostuummix uit twee culturen.
- *Gijsbrecht herboren in Muiderslot.* Mienstra. R., Gooi en Eemlander 27 augustus 2008
Recensie van een half A-viertje. Na een inleiding over het Muiderslot zegt Mienstra iets over de inhoud van het verhaal om vervolgens weer bij de locatie uit te komen. Over de voorstelling wijdt hij drie zinnen.
- *Vondels klassieker verplaatst naar Afghanistan Theater Nomade - Gijsbrecht van Aemstel.* Wolde. ten M., 8 weekly 27 oktober 2008
Ten Wolde schrijft in totaal in drie alinea's iets over de opvoeringslocatie en de twee uitersten: militaire en moslims.
- *Blasfemie in Gijsbrecht.* Bron: website: www.TheaterNomade.nl
Het is niet duidelijk in welke krant dit artikel is verschenen en wie de recensent was. Eerst wordt er kort ingegaan op *Aktie Tomaat* en de opvoeringslocatie. Daarna wordt het decor beschreven in dienst van de vergelijking met de VN-missie in Uruzgan.

Bijlage 3 Verwijzingen (bladzijde 37)

1975

- *Een onverbidelijke theatrale bestseller.*⁵⁵³
- *Een belangrijk stuk Nederlands cultuurgoed.*⁵⁵⁴
- *De Gijsbrecht is nog altijd het best gekende en meest gespeelde stuk uit de Nederlandse toneelcultuur.*⁵⁵⁵
- *Zonder twijfel het beroemdste toneelstuk uit de Nederlandse literatuur is de tragedie de Gijsbrecht van Aemstel.*⁵⁵⁶
- *De Gijsbrecht is één van de meest geliefde stukken van Vondel.*⁵⁵⁷

1988-1989

- *Ons nationaal theatermonument, dit pièce de résistance uit onze nationale (theater)geschiedenis en Cultureel erfgoed.*⁵⁵⁸
- *Kollectief kultureel geweten, kulturele inflatie.*⁵⁵⁹
- *Kroonjuweel van de Nederlandse toneelkunst.*⁵⁶⁰
- *Hoe heeft Croiset dit nationale vraagstuk opgelost?*⁵⁶¹
- *Cultureel erfgoed.*^{562 en 563}
- *Hoogdravend erfgoed.*⁵⁶⁴
- *Gysbrecht van Aemstel. Wordt het nog wat met de Hamlet van de Lage Landen?*⁵⁶⁵
- *Waardoor het ook weer de kans krijgt een levend deel te worden van onze cultuur.*⁵⁶⁶
- *Croiset: 'Het blijft idioot dat we in Nederland niets doen met ons eigen cultuurbezit, terwijl zelfs de slechtste verzen van Shakespeare driftig vertaald worden.'*⁵⁶⁷
- *Zelfs onze minister van onderwijs Ritzen kan zich ervan overtuigen dat er zoiets als een Nederlandse cultuur bestaat en dat die nog lang niet is uitgestorven.*⁵⁶⁸
- *Hamlet van de Lage Landen.*⁵⁶⁹

⁵⁵³ *Gijsbrecht gaat het weer helemaal maken* Bresser, J.P., De Volkskrant (1975)

⁵⁵⁴ De Telegraaf 18 januari 1975. Berge, ten H., *Een nieuwe Gijsbrecht keert terug. Met maagden in Hare Krishna-stijl.*

⁵⁵⁵ *Een nieuwe Gijsbrecht keert terug. Met maagden in Hare Krishna-stijl.* Berge, ten H., De Telegraaf 18 januari 1975

⁵⁵⁶ *Croiset biedt frisse kijk op de zaak. Gijsbrecht voor tv in eigentijds jasje.* Grijsen, R., Gooi en Eemlander 23 december 1989.

⁵⁵⁷ Het Leidsch Dagblad 24 oktober 1988, zonder auteur

⁵⁵⁸ *De wonderlijke verrijzenis van de Gijsbrecht.* Velden, E. van der., Het Utrechts Nieuwsblad/NZC 22 december 1988 (dezelfde, alleen andere foto's: *De wonderlijke herrijzenis van de Gijsbrecht* Velden, E. van der., PZC 23 december 1988 en zonder foto's *Het Nationale Toneel steekt Vondel in nieuw jasje. De wonderlijke verrijzenis van de Gijsbrecht.* Velden, E. van der., Het Leidsch Dagblad 24 december 1988)

⁵⁵⁹ *Gijsbrecht van Aemstel*. Het Nationale Toneel. Het persbericht, 22 november 1988 nr. 14

⁵⁶⁰ *Haagse Gijsbrecht: oorlog in een nachtelijk veenmoeras.* Freriks, K., NRC 27 december 1988

⁵⁶¹ *Haagse Gijsbrecht in debat met de eigen traditie. Gees Linnebank op dreef in grondmest.* Schouten, M., De Volkskrant 27 december 1988

⁵⁶² *'Gijsbrecht van Aemstel*'. Het Nationale Toneel. Het persbericht, 22 november 1988 nr. 14

⁵⁶³ De Haagse Courant 14 december 1988, zonder auteur

⁵⁶⁴ *Publiek verveelt zich niet bij 'nieuwe' Gijsbrecht.* Gijsen, W., De Telegraaf 27 december 1988

⁵⁶⁵ *Gysbrecht van Aemstel. Wordt het nog wat met de Hamlet van de Lage Landen?* Huizing, H., Nieuwsblad van het Noorden 23 december 1988

⁵⁶⁶ *Aanpak Gijsbrecht door Croiset dwingt tot nadenken.* Oomens, L., Algemeen Dagblad, 27 december 1988

⁵⁶⁷ *Hans Croiset en de 'Gijsbrecht van Aemstel': 'Een gevecht voor en tegen de traditie.'* Haan, R. de., De Haagse Courant 24 december 1988

⁵⁶⁸ *De Gijsbrecht was ooit volksvermaak.* Bantzing, A. Het Parool 23 december 1989

⁵⁶⁹ In een interview met Guus Rekers in het programmaboekje van de productie van de *Gijsbrecht van Aemstel* in 1988 door Het Nationale Toneel zegt Johan Schmidt (in de jaren vijftig en zestig dé *Gijsbrecht*-vertolker en in de productie van Het Publiektheater in 1975 in de (inval-)rol van de Bode): 'Men moet overigens goed begrijpen dat Shakespeare het een acteur veel gemakkelijker maakt dan Vondel. Shakespeare geeft alles weg, je speelt het bij wijze van spreken zo. Vondel geeft tekst, zijn figuren moet je zoeken en vinden, anders declameer je alleen. Dat is niet de bedoeling. Je moet iets laten zien. Je moet het geheim van Vondels taal voelbaar maken, door hier en nu te beleven wat de tekst oproept. Je moet het gebeuren spelen, dan krijg je iedereen mee.'

1990-1991

- *Onze enige nationale traditie.*⁵⁷⁰
- *Dat is, in het kort, de Nederlandse toneeltraditie: een paar zinnen die iedereen verder zelf wel kan aanvullen. Maar hoe lang zouden die zinnen paraat blijven in ons collectieve geheugen als de bijbehorende stukken niet meer worden gespeeld?*⁵⁷¹
- *Het enige antieke Nederlandse toneelstuk dat nog tot ons cultuurbezit behoort.*⁵⁷²

2003

- *De voorstelling werd lang niet als vernieuwend genoeg gezien, maar is nu eenmaal een belangrijk stuk cultuurgeschiedenis.*⁵⁷³
- *Vondel was is zijn eentje verantwoordelijk voor het ontstaan van de Nederlandse theatertraditie.*⁵⁷⁴
- *Gietelink: 'Vondel is nog wel degelijk 'actueel', zoals Shakespeare actueel blijft 'mits men zijn werk naar deze tijd 'vertaalt' en niet behandelt als een museumstuk.*⁵⁷⁵
- *Een unieke kans om de oorspronkelijke teksten van Vondel, De Nederlandse Shakespeare, uitgesproken te horen.*⁵⁷⁶
- *Gietelink doet precies hetzelfde als wat anderen met Shakespeare doet.*⁵⁷⁷
- *Tsjechov en Shakespeare worden wel opgevoerd, waarom Vondel dan niet?*⁵⁷⁸
- *Engeland heeft Shakespeare, Frankrijk Molière, Duitsland Goethe.*⁵⁷⁹
- *Gietelink: 'Het boegbeeld van de Nederlandse toneeltraditie.*⁵⁸⁰

2008

- *Maar die rituelen trekken ons nu juist aan.*⁵⁸¹
- *De Nederlandse theaterklassieker.*⁵⁸²
- *Het behoort tot het Hollandse erfgoed.*⁵⁸³

⁵⁷⁰ 'Gysbreght van Aemstel' Willekeurig samengesteld jongensboek. Ruijter. De E., De Telegraaf 4 januari 1991

⁵⁷¹ Gysbreght van Aemstel met Vlaamse hip hop, zonder zing-zang. Schouten. M., De Volkskrant 3 januari 1991

⁵⁷² Haagse Courant 2 januari 1991. Haan. De R., zonder titel

⁵⁷³ Gijsbreght van Aemstel. Vervreemdend actuele Vondel. Klooster. van der L., De Gelderlander 9 oktober 2003

⁵⁷⁴ Vondel herleeft in oude ridderzaal. Schaap. W., Utrechts Nieuwsblad 7 augustus 2003

⁵⁷⁵ Vondels 'Gijsbreght' is van alle tijden. Nomade brengt toneelklassieker als politiek treurspel en spektakelstuk. Boer. De N., Noordhollands Dagblad 12 juni 2003

⁵⁷⁶ Gijsbreght van Aemstel. Vervreemdend actuele Vondel. Klooster. Van der L., De Gelderlander 9 oktober 2003

⁵⁷⁷ Vondel herleeft in oude ridderzaal. Schaap. W., Utrechts Nieuwsblad 7 augustus 2003

⁵⁷⁸ Gijsbreght, mooier dan Komrij. Pen. H., Parool 12 juni 2003

⁵⁷⁹ Vondel herleeft in oude ridderzaal. Schaap. W., Utrechts Nieuwsblad 7 augustus 2003

⁵⁸⁰ Boeiende effecten in oeroude traditie. Nijssen. W., PZC 2 oktober 2003

⁵⁸¹ Mooie, maar weinig actuele Gijsbreght. Jong. de A., NRC 27 juni 2003

⁵⁸² Vondels klassieker verplaatst naar Afghanistan Theater Nomade - Gijsbreght van Aemstel. Wolde. ten M., 8 weekly 27 oktober 2008

⁵⁸³ Een middeleeuwse oorlog in een moderne omgeving. Rijkema. J., Witte Weekblad Haarlemmermeer 16 september 2008

Bijlage 4 Verwijzingen (bladzijde 39)

Voorstanders beëindiging traditie

1975

- *Vroeger was het vaak in fraaie verzen verdrinkende monumentaliteit.*⁵⁸⁴
- *Een sonoor klinkende plechtigheid op afgemeten versvoeten.*⁵⁸⁵
- *Het is een aktieloze avond vol virtueuze verzen.*⁵⁸⁶

1988

- *Gysbreght van Aemstel vormt in ons Amsterdams toneelleven een element van bederf. Enkele duizenden middelbare scholieren maken jaarlijks al dan niet in klassikaal verband, hun eerste gang naar de schouwburg om Vondels treurspel te zien. Zoals ingewijden weten, bezorgde dit de meesten een heilig afschuw van toneel.*⁵⁸⁷

1990-1991

- *Gysbreght van Aemstel blijft een saai stuk: stof over Gysbreght van Aemstel.*⁵⁸⁸

1995

- *De Gysbreght-traditie is voorbij, al bijna dertig jaar.*⁵⁸⁹

2003

- *Het zou leuk zijn om 'de Gysbreght' weer eens te zien (en vooral: te horen), maar neen: een traditie hoeft dat nooit meer te worden.*⁵⁹⁰

Tegenstanders beëindiging traditie

1975

- *Gisteravond was een traditie weer opgenomen.*⁵⁹¹
- *Ik ben vurig voorstander van een voortzetting van het experiment.*⁵⁹²
- *In ieder geval werd niet duidelijk dat Gysbreght van Aemstel in deze vorm een nieuwe traditie zou kunnen vestigen, als daar behoefte aan zou zijn.*⁵⁹³

1988

- *Voor de Amsterdammers stierf, met de Gysbreght, het Nederlandse toneel.*⁵⁹⁴

2003

- *Een niet te missen belevenis, een unieke kans om oorspronkelijke teksten van Vondel te horen.*⁵⁹⁵
- *Er zijn genoeg concessies gedaan aan de huidige tijd om Gysbreght van Aemstel weer op de planken te kunnen brengen. Hij is ook voor niet ingewijden te begrijpen.*⁵⁹⁶

⁵⁸⁴ *Publiektheater bracht moedig experiment met visie, meeslepende scènes maar ook falikante fouten. Moderne Gijsbrecht: soms winst.* Bergh. van den H., Het Parool 18 januari 1975

⁵⁸⁵ Heijer. J., Muider Courant 18 januari 1975. zonder titel

⁵⁸⁶ *De restauratie van een oude traditie. Gysbreght van Aemstel bewerkt, verknipt, afgeroomd en opgeklopt.* Brink. N., De Groene Amsterdammer 22 januari 1975

⁵⁸⁷ *De wonderlijke verrijzenis van de Gijsbreght.* Velden. E van der., Het Utrechts Nieuwsblad/NZC 22 december 1988 (dezelfde, alleen andere foto's: *De wonderlijk herrijzenis van de Gijsbreght* Velden. E van der., PZC 23 december 1988 en zonder foto's *Het Nationale Toneel steekt Vondel in nieuw jasje.* Velden. E van der., Het Leidsch Dagblad 24 december 1988)

⁵⁸⁸ *Theater. 'Het hemelse gerecht'.* Janssen. H., HP De Tijd 11 januari 1991

⁵⁸⁹ *Schouwburg heeft zelf hoofdrol in nieuwe Gijsbrecht.* Buijs. M., De Volkskrant 3 januari 1995

⁵⁹⁰ *Boeiende effecten in oeroude traditie.* Nijssen. W., PZC 2 oktober 2003

⁵⁹¹ NRC Handelsblad 18 januari 1975. Boswinkel. W., zonder titel

⁵⁹² *Publiektheater bracht moedig experiment met visie, meeslepende scènes maar ook falikante fouten. Moderne Gijsbrecht: soms winst.* Bergh. van den H., Het Parool 18 januari 1975

⁵⁹³ *Badeloch van Aemstel. De Gijsbrecht-versie van het Publiektheater.* Koolhaas. A., Vrij Nederland. zonder datum

⁵⁹⁴ *De Droom van Badeloch.* Oomens. L., Algemeen Dagblad 23 december 1988

⁵⁹⁵ *Gijsbreght van Aemstel. Vervreemdend actuele Vondel.* Klooster. van der L., De Gelderlander 9 oktober 2003

⁵⁹⁶ *Spannende Gysbreght nog steeds actueel.* Veltman. D., Algemeen Dagblad 4 juli 2003

- *Voor vijftigplussers een mogelijke hernieuwde kennismaking met Nederlands bekendste klassieker uit de toneelliteratuur. Het is te hopen dat een jong(er) publiek de weg naar deze hernieuwde Gijsbrecht weet te vinden.*⁵⁹⁷
- *Zo kom je er op een prettige manier achter hoe belangrijk Vondel is geweest voor onze cultuur en vooral: onze taal.*⁵⁹⁸
- *Een inburgeringscursus toneel.*⁵⁹⁹
- *Gysbreght is een verplichte inburgeringscursus.*⁶⁰⁰
- *Gietelink: 'De Hollandse geschiedenis is de kern. In ben als het ware met een 'inburgeringscursus voor Hollanders bezig.*⁶⁰¹
- *Ab Gietelink houdt de vaderlandse geschiedenis in ere.*⁶⁰²

2008

- *Gietelink: 'Inburgeringscursus voor hoogopgeleide autochtone politici.'*⁶⁰³
- *Ik houd van de Hollandse geschiedenis en vind Vondel een onderschatte dichter.*⁶⁰⁴

⁵⁹⁷ 'Gijsbreght' als spannend strategospel. Kottmann, H., Noordhollands Dagblad 16 juni 2003

⁵⁹⁸ Vondel herleeft in oude ridderzaal. Schaap, W., Utrechts Nieuwsblad 7 augustus 2003

⁵⁹⁹ Boeiende effecten in oeroude traditie. Nijssen, W., PZC 2 oktober 2003

⁶⁰⁰ 'Gysbreght in een inburgeringscursus' Theatermaker Ab Gietelink maakt Vondel weer actueel. Buijs, M., De Volkskrant 27 juni 2003

⁶⁰¹ Vondels 'Gijsbreght' is van alle tijden. Nomade brengt toneelklassieker als politiek treurspel en spektakelstuk. Boer, De N., Noordhollands Dagblad 12 juni 2003

⁶⁰² Mooie, maar weinig actuele Gijsbrecht. Jong, de A., NRC 27 juni 2003

⁶⁰³ Gijsbreght naar Uruzgan verplaatst Jong, de A., NRC 26 augustus 2008

⁶⁰⁴ Een middeleeuwse oorlog in een moderne omgeving. Rijkema, J., Witte Weekblad Haarlemmermeer 16 september 2008

Bijlage 5 Verwijzingen (bladzijde 44)

Twee bronnen geven aan dat tot 1968 *Gysbreght van Aemstel* werd opgevoerd; ergo dat de laatste opvoering in 1967 was:

- *Tot 1968 werd de tragedie jaarlijks opgevoerd.*⁶⁰⁵
- *Haar weerzin geldt echter niet Gysbreght van Aemstel maar het negatieve imago dat werd veroorzaakt door drieënhalve eeuw (tot 1968) jaarlijkse nieuwjaarsvoorstellingen.*⁶⁰⁶

Acht bronnen noemen 1968 als laatste jaartal waarin de traditie werd gestopt:

- *De traditionele nieuwjaarspremière, in 1968, afgeschaft.*⁶⁰⁷
- *Tot de jaarlijkse traditie in 1968 werd gestopt.*⁶⁰⁸
- *In 1968 kwam er een einde aan met Aktie Tomaat.*⁶⁰⁹
- *Aan de traditie kwam in 1968 abrupt een einde door Aktie Tomaat, die modern toneel propageerde en de Gysbreght als reactionair bestempelde.*⁶¹⁰
- *Tot 1969 werd het drama vrijwel jaarlijks opgevoerd, tot door de Nederlandse toneelwereld een nieuwe wind ging waaien (Aktie Tomaat) en Vondel voor lange tijd werd afgevoerd, om vanaf de jaren 80 weer voorzichtig aan waardering te winnen.*⁶¹¹
- *Tot 1969 werd Vondels Gysbreght van Aemstel uit 1638 in de Amsterdamse Stadsschouwburg en haar voorgangers opgevoerd. Het moderne toneel maakte een einde aan deze traditie.*⁶¹²
- *De intrede van het moderne toneel in 1969 vernietigde deze traditie.*⁶¹³
- *Na Aktie Tomaat in 1969 van het toneel verdwenen.*⁶¹⁴

⁶⁰⁵ *Gysbreght, mooier dan Komrij.* Pen. H., Parool 12 juni 2003

⁶⁰⁶ *Schouwburg heeft zelf hoofdrol in nieuwe Gysbrecht.* Buijs. M., De Volkskrant 3 januari 1995

⁶⁰⁷ *Haagse Gysbrecht in debat met de eigen traditie.* Gees Linnebank op dreef in grondmest. Schouten, M., De Volkskrant 27 december 1988

⁶⁰⁸ *Gysbrecht in ballingschap.* Arian, M., De Groene Amsterdammer 11 januari 1989

⁶⁰⁹ *'Gysbrecht' als spannend strategospel.* Kottmann, H., Noordhollands Dagblad 16 juni 2003

⁶¹⁰ *De Gysbrecht met video, techno en rap.* Vusse, van de P., Bron: website: www.TheaterNomade.nl 2008

⁶¹¹ *Vondels 'Gysbrecht' is van alle tijden. Nomade brengt toneelklassieker als politiek treurspel en spektakelstuk.* Boer, De N., Noordhollands Dagblad 12 juni 2003

⁶¹² *Een middeleeuwse oorlog in een moderne omgeving.* Rijkema, J., Witte Weekblad Haarlemmermeer 16 september 2008

⁶¹³ *De Gysbrecht van Aemstel. Joost van den Vondel in de Janskerk in Haarlem.* Historische Vereniging Haarlem. September 2008

⁶¹⁴ *Blasfemie in Gysbrecht.* Bron: website: www.TheaterNomade.nl 2008

Bijlage 6 Verwijzingen (bladzijde 45)

1975

- *Een nieuwe Gijsbrecht keert terug. Met maagden in Hare Krishna-stijl.*⁶¹⁵
- *Moderne Gijsbrecht: soms winst.*⁶¹⁶
- *Nieuwe bewerking volslagen mislukking.*⁶¹⁷
- *De nieuwe Gijsbrecht (let op de moderne spelling).*⁶¹⁸
- *Een moderne versie.*⁶¹⁹
- *Een drang tot toneelvernieuwing.*⁶²⁰
- *Pasklaar maken voor modernere opvattingen.*⁶²¹
- *De bewerkte Rekers heeft hele referaten opgebouwd om het treurspel weer enige ook actuele zin te geven.*⁶²²

1988-1989

- *Het Nationale Toneel steekt Vondel in nieuw jasje.*⁶²³
- *Gijsbrecht voor tv in eigentijds jasje.*⁶²⁴
- *Nieuwe interpretatie.*⁶²⁵
- *Dit alles is zeker actueel.*⁶²⁶
- *De bewerking is vooral een modernisering.*⁶²⁷

1990-1991

- *Speelse opfrisser van een onverslijtbare tragedie.*⁶²⁸
- *Experiment met 'Gysbreght'.*⁶²⁹
- *Een nieuwe Gijsbrecht.*⁶³⁰
- *Modern acteren.*⁶³¹

1995

- *Nieuwe Gijsbrecht.*⁶³²
- *Bewerkte Gijsbrecht.*⁶³³
- *Reuze actueel.*⁶³⁴

⁶¹⁵ *Een nieuwe Gijsbrecht keert terug. Met maagden in Hare Krishna-stijl.* Berge. H. ten., De Telegraaf 18 januari 1975

⁶¹⁶ *Publiektheater bracht moedig experiment met visie, meeslepende scènes maar ook falikante fouten. Moderne Gijsbrecht: soms winst.* Bergh. H. van den, Het Parool 18 januari 1975

⁶¹⁷ *Nieuwe bewerking volslagen mislukking. 'Tomaat' Rekers maakte ketchup van Gysbreght.* Spierdijk. J., De Telegraaf 20 januari 1975 (dezelfde: *Gijsbrecht van Aemstel* Spierdijk. J., Nieuws van de Dag 20 januari 1975)

⁶¹⁸ De Telegraaf 18 januari. Heijer. J., zonder titel

⁶¹⁹ *De restauratie van een oude traditie. De Gysbreght bewerkt, verknipt, afgeroomd en opgeklopt.* Brink. N., De Groene Amsterdammer 22 januari 1975

⁶²⁰ *Een nieuwe Gijsbrecht keert terug. Met maagden in Hare Krishna-stijl.* Berge. H. ten., De Telegraaf 18 januari 1975.

⁶²¹ *Badeloch van Aemstel. De Gijsbrecht-versie van het Publiektheater.* Koolhaas. A., Vrij Nederland. zonder datum.

⁶²² *Gijsbrecht gaat het weer helemaal maken.* De Volkskrant zonder datum

⁶²³ *De wonderlijke verrijzenis van de Gijsbreght.* Velden. E. van der., Het Utrechts Nieuwsblad/NZC 22 december 1988 (dezelfde, alleen andere foto's: *De wonderlijke herrijzenis van de Gijsbreght* Velden. E van der., PZC 23 december 1988 en zonder foto's: *Het Nationale Toneel steekt Vondel in nieuw jasje. De wonderlijke verrijzenis van de Gijsbreght.* Velden. E van der., Het Leidsch Dagblad 24 december 1988)

⁶²⁴ *Croiset biedt frisse kijk op de zaak. Gijsbrecht voor tv in eigentijds jasje.* Grijsen. R., Gooi en Eemlander 23 december 1989

⁶²⁵ *'Traditie 'Gijsbrecht' hervat en doorbroken.* Haan. R. de., De Haagse Courant 23 december 1988

⁶²⁶ *Uitzonderlijk spannende Gijsbrecht.* Bergh. H. van den., Het Parool 27 december 1988

⁶²⁷ *Een Gijsbrecht met veel leven.* Stupers. H., Het Utrechts Nieuwsblad 27 december 1988

⁶²⁸ *Speelse opfrisser van een onverslijtbare tragedie. Riëks Swarte ensceener: 'De Gysbreght' vanuit de allegorie.* Verbeeten. T., Gelderlander 3 januari 1991

⁶²⁹ *Tragedie om zeep gebracht. Experiment met 'Gysbreght' lukt maar half.* Oranje. H., Trouw 3 januari 1991

⁶³⁰ *Traditionele tragedie in speelse gedaante.* Bergh. van den H., Het Parool 29 december 1990

⁶³¹ *De Gysbreght met Vlaamse hip hop, zonder zing-zang.* Schouten. M., De Volkskrant 3 januari 1991

⁶³² *Schouwburg heeft zelf hoofdrol in nieuwe Gijsbrecht.* Buijs. M., De Volkskrant 3 januari 1995

⁶³³ *Bewerkte Gijsbrecht mikt op infantiel begrip Vondels verzen sneuvelden als ooit Aemstels soldaten.* Oranje. H., 9 29 december 1994

⁶³⁴ *Een Gijsbrecht vol statische drukte en angst voor Vondel.* Roodnat. J., NRC 2 januari 1995

2003

- *Theatermaker Ab Gietelink maakt Vondel weer actueel.*⁶³⁵
- *Mooie, maar weinig actuele Gijsbrecht De actualisering wil niet lukken.*⁶³⁶
- *Spannende Gysbrecht van Aemstel nog steeds actueel.*⁶³⁷
- *Vervreemdend actuele Vondel.*⁶³⁸
- *Gietelink wil een einde maken aan 'de vernieuwingskramp'.*⁶³⁹

2008

- *Gijsbrecht herboren in Muiderslot.*⁶⁴⁰
- *Een middeleeuwse oorlog in een moderne omgeving.*⁶⁴¹
- *Actuele Gijsbrecht.*⁶⁴²
- *Scherp politiek engagement.*⁶⁴³

⁶³⁵ 'Gysbrecht in een inburgeringscursus' Theatermaker Ab Gietelink maakt Vondel weer actueel. Buijs, M., *De Volkskrant* 27 juni 2003

⁶³⁶ *Mooie, maar weinig actuele Gijsbrecht.* Jong. de A., *NRC* 27 juni 2003

⁶³⁷ *Spannende Gysbrecht nog steeds actueel.* Veltman, D., *Algemeen Dagblad* 4 juli 2003

⁶³⁸ *Gijsbrecht van Aemstel. Vervreemdend actuele Vondel.* Klooster, van der L., *De Gelderlander* 9 oktober 2003

⁶³⁹ 'Gijsbrecht' als spannend strategospel. Kottmann, H., *Noordhollands Dagblad* 16 juni 2003

⁶⁴⁰ *Gijsbrecht herboren in Muiderslot.* Mienstra, R., *Gooi en Eemlander* 27 augustus 2003

⁶⁴¹ *Een middeleeuwse oorlog in een moderne omgeving.* Rijkema, J., *Witte Weekblad Haarlemmermeer* 16 september 2008

⁶⁴² *Actuele Gijsbrecht in de Stevenskerk: Hellebaarden, zwaarden en gasmaskers.* *De Brug* 14 augustus 2008. zonder auteur

⁶⁴³ *Bussumers gratis naar theaterklassieker.* *Gooi en Eemlander* 30 juli 2008